

•eus
Jakin 240

herria kultura hizkuntza iraila-urria
2020

Torrealdai euskara herri

Mahai ingurua:
Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi
eta Paulo Agirrebaltzategi

LOREA AGIRRE DORRONSORO

DABID ANAUT PEÑA
GARÁZI ARRULA RUIZ
IMANOL MURUA URIA
LOURDES OTAEGI IMAZ
AGURTZANE JUANENA ALUSTIZA

EGUNEN GURPILEAN
ITZIAR UGARTE IRIZAR
JAIME ALTUNA RAMIREZ
ALBA GARMENDIA CASTAÑOS

Jakin^{•eus}**240**
herria kultura hizkuntza iraila-urria
2020

JAKINEko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

LEHENDAKARIA

Joanmari Larrarte

OHOREZKO KIDEAK

Paulo Agirrebaltzategi • Joxe Azurmendi • Joseba Intxausti

ZUZENDARIA

Lorea Agirre

ERREDAKZIO BURUA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Lorea Agirre • Xabier Eizagirre • Idurre Eskisabel
Patxi Juaristi • Joanmari Larrarte • Imanol Murua
Andoni Olariaga • Olatz Osa • Gexan Sors

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Martin Ugalde Kultur Parkea
Gudarien etorbidea, 29
20140 Andoain
Tel. 943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

EUSKO JAURLARITZA

GOBIERNO VASCO

KULTURA ETA HIZKUNTZA
POLITIKA SAIALA

DEPARTAMENTO DE CULTURA
Y POLITICA LINGÜISTICA

*Kultura eta Hizkuntza Politika Sailak
(Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak) diruz lagundua*

Jabegoa: Jakin Fundazioa. Donostia. Lege gordailua: S.S. 25/1977. ISSN: 0211/495X
Inprimaketa: Leitzaran Grafikak, S.L., Gudarien Etorbidea, 8. Andoain (Gipuzkoa)

SUMMARY

5

ZUZENDARIAREN HITZAK

9

GAI NAGUSIA Torrealdai: euskara herri

13 Maratoia korritzera atera gara

Joan Mari Torrealdai Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategiren bihotz-begietan

Lorea Agirre Dorronsoro

Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategi Jakin Taldeko kide eta Torrealdairen gogaide, lankide eta adiskideek haren bizitza eta ibilbidea dakarte gogora: euskara baturaren borroka, liburugintzaren ikerketa, zentsuraren ikerketa, liburutegi nazionalaren ametsa, euskalgintzaren pentsaera eta babesa, euskal prentsaren sustapena...

35 Torrealdai: izena eta izana, euskalgintzari emana Dabid Anaut Peña

Torrealdai euskararen normalizazioaz eta euskalgintzaz zuen ikuspegia aztertzen da eta, horrekin batera, euskalgintzari egingadako ekarpenaren berri ematen da.

51 Zerrendero batekin solasean Garazi Arrula Ruiz

Torrealdairen liburugintza eta argitalgintzari buruzko ikerketa soziologikoa aztertzen da haren idatzi eta esanen bidez, argi utziz motibazio filosofiko eta sozialak zituela haren proiektu linguistiko-kulturalak oinarrian. Zer ekarpen egin zituen ez ezik, nola egin zituen ere adierazten da.

71 Torreal dai eta prentsa: herri ekimena, autonomia, zabaltasuna, nazio ikuspegia

Imanol Murua Uria

Torrealdai hedabideetan egindako ibilbidea eta hedabideei buruz egindako ikerketak aztertzen dira. *JAKIN* eta *Anaitasuna*-n kazetari, idazle eta zuzendari izan da, *Euskaldunon Egunkaria*-n sustatzaile, eragile eta Administrazio Kontseiluko kide eta, ikertzaile gisa, euskarazko hedabideek 1960ko hamarkadatik aurrera izan duten bilakaeraren aztertzaile.

93 Torreal dai, euskal liburuaren zentsuraren aztertzaile

Lourdes Otaegi Imaz

Euskal liburuaren zentsuraren alorrean Torrealdai eginiko ekarpena aztertzen da; horretarako, haren arretagune nagusiak jorratzen dira, besteak beste, euskararen bazterketa, zentsura gubernamental, idazleen autozentsura eta argialetxeen bitartekotza labaina.

111 Biblioteka Nazionalaren ametsa xxi. mendean
Agurtzane Juanena Alustiza

Torrealdai Biblioteka Nazionalaren inguruan idatzia aztertzen da, gaurko testuingurura ekarriz eta Euskal Herriko zein atzerriko esperientzia arrakastatsuen berri emanez. Agerian uzten da Euskal Biblioteka Nazionalaren egingarritasuna eta premia.

131 Katea ez dadin eten
Joan Mari Torreal dai

Torrealdai, 2015ean idatzitako testu autobiografiko honetan, kontaketa biografikoari heltzen dio lehen zatian, eta bigarren ibilbide intelektual eta ekintzaileari: kazetaritza, liburuari eta euskarari buruzko ikerketa soziologikoak, Euskaltzaindiaren inguruko lanak eta kulturaren transmisioa.

EGUNEN GURPILEAN

- 153** Kultura
Itziar Ugarte Irizar
- 159** Soziolinguistika
Jaime Altuna Ramirez
- 164** Glokalia
Alba Garmendia Castaños

KONTRAZALA Unai Iturriaga Zugaza-Artaza

Joan Mari Torrealdairen obra argitaratu osoa Jakinen atari digitalean (www.jakin.eus) jarri da denon eskura: 592 idazlan eta 13.613 orrialde dira guztira: 24 liburu, 47 liburu atal eta 516 artikulua, besteak beste.

TORREALDAI: LANGUAGE AND PEOPLE

We're running a marathon. Joan Mari Torrealdai through the eyes of Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi and Paulo Agirrebaltzategi

The life and trajectory of Joan Mari Torrealdai is commemorated through the eyes of Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi and Paulo Agirrebaltzategi –historic members of the Jakin Group– in a round table discussion moderated by the journalist and JAKIN editor, Lorea Agirre Dorronsoro: the struggle for unification of the Basque language, research into books and published works, an analysis of censorship, his activism in favour of the Basque language, the National Library dream, and fostering journalism in the Basque language, etc. [Lorea Agirre Dorronsoro](#)

Torrealdai's work in favour of the Basque language

Dabid Anaut Peña, a graduate in Basque Philology and activist in favour of the Basque language, analyses the vision and contribution made by Torrealdai to normalisation of the Basque language and his activism in favour of it. [Dabid Anaut Peña](#)

Talking to a cataloguer

The translator and editor, Garazi Arrula Ruiz, analyses the sociological research conducted by Torrealdai into books and published works via his remarks and writings, making it clear what the philosophical and social motivation behind his linguistic-cultural project was. Both his contributions and methods are reflected here. [Garazi Arrula Ruiz](#)

Torrealdai and the press: popular initiative, autonomy, extent and national perspective

Imanol Murua Uria, a journalist and member of the JAKIN Editorial Board, analyses Torrealdai's trajectory in the media and his research into that media. He was a journalist, writer and editor of JAKIN eta Anaitasuna, promoter and member of the Euskaldunon Egunkaria Board of Directors and, as a researcher, analysed the evolution of the Basque language media from the sixties onwards. [Imanol Murua Uria](#)

Torrealdai: researcher into censorship of books in the Basque language

Lourdes Otaegi Imaz, who holds a PhD in Basque Philology, analyses the contribution made by Torrealdai in the field of book censorship in the Basque language, focusing on his main points of interest: exclusion of the Basque language, Government censorship, writers' self-censorship and slippery mediation by publishing houses. [Lourdes Otaegi Imaz](#)

The National Library dream in the 21th century

Agurtzane Juanena Alustiza, a member of Joana Albret Bibliotekonomia Mintegia (Association of Librarians and Documentalists), analyses Torrealdai's writings about the National Library, placing them within the current context and recalling the successful experiences gained both within the Basque Country and overseas. The author highlights the feasibility of establishing and need for a Basque National Library. [Agurtzane Juanena Alustiza](#)

Ensure the chain remains unbroken

In this text written in 2015, Joan Mari Torrealdai initially completes an autobiographical account, and then proceeds to focus on his trajectory as an intellectual and activist: journalism, sociological research into books and the Basque language, his work at Euskaltzaindia (Academy of the Basque Language) and cultural transfer. [Joan Mari Torrealdai](#)

News today

This gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. This year we shall be closely following culture, sociolinguistic and globalization matters. This section draws on various specialists: Itziar Ugarte Irizar, Jaime Altuna Ramirez and Alba Garmendia Castaños. [Various authors](#)

Aurten, bederen, egiterik espero ez genuen zenbaki monografikoa da hau. Bortxaz sartu zaigu 240. zenbaki hau eguneroko lanean, Torrealdairen beraren heriotza nola. Bera hil ondotik asko idatzi da eta askok idatzi dute. Zer gehiago esan genezakeen. Ehunka artikulu, iritzi, dolumin, adierazpen eta oroitzapen agertu dira hedabideetan. Utzi duen itzal luzearen adierazgarri. Izan ere, esparru askotan jardun izan du, jardun eta bizi, eta bizitza eman ere bai. Eta guztietan sakonetik, urrats gutxi emango zuen ustekabeko bisitari baten maneran. Beti urratsa luze, sakon eta urrutira joateko intentzioarekin. Beti eraikitza, beti irautera, beti sendotzera. Eredu asko baina eremu bakarra. Euskara. Euskara guk egiten dugula bizi eta euskarak gu egiten gaituela herri sinetsita. Euskara herri. Ez dago beste misteriorik. Geure buruaren defentsa eskuzabala baino, geure buruarentzat eta geure beste guztientzat. Euskararen Amaiur honetan, idatzi genuen hiltzeretan. Bidegurutzean, borrokan, bizi nahian eta ezin bizian. Irabazteko eta emateko mundu hobeago baten hazia geure euskaratasunean dugula.

Esparruak zedarrituta eta goldatuta utzi ditu; lehen uzta askoren ereile eta jagole izan da, eta landu duen eremu askotan mintegi izan da, eskola sortu du, aldi berean ikertzaile, eragile, gidari eta militante izan delako. Hori islatu nahi izan dugu zenbaki monografiko honetan, eta, horregatik, Torrealdai landutako bost eremu hautatu eta bost adituri –eta esango genuke bostak Torrealdairen katean ondorengo katebegi– haren ekarpena eta ekarpenaren nolakotasuna eta garrantzia eta etorkizuneko proiektioa hitzetara ekartzeko eskatu diegu. Dabid Anautek euskalgintzan aztertu du Torrealdai; liburugintzaren ikerketa soziologikoan bost hamarkadatan zehar egindakoak aletu ditu Garazi Arrulak; Imanol Muruak euskarazko hedabideetan egin zuen lan eskerga ikertu du; Lourdes Otaegik zentsuraren esparruan sortu zuen eskola xehatu du; eta Agurtzane Juanenak Torrealdairen amets ez gauzatu izan zen liburutegi nazionalaren egitasmoa berri du. Torrealdairen ekarpena. Torrealdairen lezioak.

Torrealdairen bizitza eta bizi indarra azpimarratu dute, berriz, Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategi jakin-

lari historikoek. Berrogeita hamar urtetik gora adiskide, gogaide eta lankide izan zutena hunkiduraz gogoratu dute aurrez aurreko mahainguru batean. Bukatzeko, Torrealdaik berak, Manuel Lekuona saria zela-eta, orain bost urte idatzi zuen autobiografia berreskuratu dugu. Tituluan, den-dena, bizi, idatzi, ikertu eta borrokatu-tako dena, laburbiltzen duen goiburua: katea ez dadin eten.

Eta Unai Iturriagak buru-bihotz ilustratu du kontrazalean.

TORREALDAI: EUSKARA HERRI

- 13** Maratoia korritzera atera gara
Joan Mari Torrealdai Joseba Intxausti,
Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategiren
bihotz-begietan
Lorea Agirre Dorronsoro
- 35** Torrealdai: izena eta izana,
euskaigintzari emana
Dabid Anaut Peña
- 51** Zerrendero batekin solasean
Garazi Arrula Ruiz
- 71** Torrealdai eta prentsa: herri ekimena,
autonomia, zabaltasuna, nazio
ikuspegia
Imanol Murua Uria
- 93** Torrealdai, euskal liburuaren
zentsuraren aztertzaile
Lourdes Otaegi Imaz
- 111** Biblioteka Nazionalaren ametsa
xxi. mendean
Agurtzane Juanena Alustiza
- 131** Katea ez dadin eten
Joan Mari Torrealdai

Maratoia korritzera atera gara

Joan Mari Torrealдай Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi
eta Paulo Agirrebaltzategiren bihotz-begietan

Lorea Agirre Dorronsoro

Kazetaria eta JAKINEko zuzendaria

*Nori ez
Zaio atsegin
Biziaren izerdia?*

Manex Erdozaintzi-Etxart (1971)

Maratoia korritzera atera gara», esan ohi zuen sarri Joan Mari Torrealdaik euskararen eta herriaren auziaz ari zela, denbora librean maratoilari ibiltzen zenak. Izan ere, iraupen luzeko korrikalaria izan, eta euskalgintzan ere 50 urteko maratoia jo zuen Jakinen elastikoarekin. Iraupen luzeko kazetari, idazle, ikertzaile eta eragile, euskalgintzako egitasmoak sortzen, sendotzen eta iraun dezaten egin ditu eginahalak. Lagunartean berdin.

Jakinetik euskalgintzan jardun du, Jakinentzat adina euskalgintzaren alde. Euskara batuaren borrokan, liburugintzaren ikerketan, zentsuraren azpi ilunak argitara ekartzen, liburutegi nazionala amesten, euskalgintza pentsatzen eta babesten, euskal prentsa aurrera ateratzen, bereziki JAKIN eta *Euskaldunon Egunkaria*. Ez zen korrikalari bakartia, taldekoa baizik. Jakin Taldean, Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategi gogaide, lankide eta adiskide izan

ditu 50 urtetik gora. Mahaiaren bueltan eseri, bihotz-begietan hartu eta maratoilariaren ibilia berritu dute, lagun-min izan zuen Manex Erdozaintzi-Etxart poetak kantatu bezala, haren biziaren izerdia atzeman nahian.

Joan Mari Torreal dai hil zela bi hilabete pasatxo da gaur. Oroitzapen kutunik baduzue?

Joxe Azurmendi: Nik baditut, bai. Inpresio handia daukat, labur-labur esateko, nola torturaren esperientziaz hitz egin zidan; inpresio handia daukat, negarrez gizona torturak kontatzen... Eta gero, heriotzako momentuan, despedidan, deitu zidan esateko nahi zuela nirekin hitz egin; jada bazekien hiltzera zihoala... Barkatu, hunkitu egiten naiz... Eta nirekin hitz egin nahi zuela eta Beatrizek [Gorriti] eraman ninduen eta eseri ginen aurrez aurre, bata bestearen ondoan; berak zeuzkan irakurrita nire gauza batzuk bizitzaren eta heriotzaren zentzuaz; eta hortaz hitz egin genuen, bizitzaren zentzua zein zen eta jada bukatzera zihoala eta heriotzaren zentzua zein izan zitekeen... eta, batez ere, jada jakinda bazihoala, heriotza libre bat nola egin litekeen. Heriotza libreaz hitz egin genuen, ordu erdi bat edo, gehiago ez. Isilik geratu ginen biok, eta, momentu batean, laguntzarik gabe eseri ezin zena altxatu zen, zutitu zen, braust, eta besarkatu ninduen Euskal Herrian gizonen artean egiten ez den bezala. Besar-kada fuerte-fuerte bat eta gero eseri zen eta ni semeak ekarri ninduen etxera. Hori eta gero, ni egunetarako hitzik gabe geratu nintzen. Eta gaur arte.

Horiek dira nire momentu inportanteak berarekin. Gai-xotu zenetik, nik egunero deitzen nion, eta beraz egunero hitz egiten genuen; hiltzera zihoan prozesua berak beti esperantzaz aipatzen zuen, baina... hezur-muineko minbizia duen batentzat itxaropen oso gutxi geratzen da. Ahaleginak

egin zituzten bai Donostian eta bai Iruñean, baina hura beti beherago eta beherago zihoan.

Paulo Agirrebaltzategi: Nik gogoan dut mendia. 1975ean, ni lehentxeago eta bera geroago, Tolosara etorri ginen bizitzera. Jakin ere Tolosara dakarkigu. Eta hor dago Jakin eta baita mendia. Nik berarengandik ikasi nuela esango nuke mendian ibiltzen, eta benetan bihotzean ditut elkarrekin egin genituen hainbat eta hainbat mendi, bera gidari zela; eta, batez ere, nabarmendu nahiko nuke nola gozatzen zuen mendiko ibilaldiak prestatzen, gozatu ibiltzen, gozatu besteoi gozarazten. Mendiko esperientzia hori Joan Marirekin oso barruan dut. Eta bestea da Londresen egon ginela ingelesa ikasten hilabetez elkarrekin joanda.

Elkar nola ezagutu zenuten? Arantzazun izan al zen?

Joseba Intxausti: Kronologiari jarraitu nahi badiogu, esan nahiko nuke, zaharrena ni naizela, nahiz eta lau bat urteko alde baino ez egon lauron artean. Ni zaharragoa izanik, Joan Mari eta biok karrerako urteetan sekula ez ginen elkarrekin egon. Ni joan berri eta bera etorri berri zela, Jakinen ibiliak ginen zaharragoentzat gazteagoak, Joan Mari zehazki itxaropen eta segurtasun bat zen Jakineko lanari segida modu egokian eta konfiantzazko batean emateko. Gazte berrien itxaropenarekin utzi genuen Jakin, Arantzazun. Eta segurtasun bat izan ziren bai Joan Mari eta bai Joxe [Azurmendi] ere, oso indar onean zetozelako Jakinera.

«Nik gogoan dut mendia. Nik berarengandik ikasi nuela esango nuke mendian ibiltzen, eta benetan bihotzean ditut elkarrekin egin genituen hainbat eta hainbat mendi, bera gidari zela»

Paulo Agirrebaltzategi

Agirrebaltzategi: Nire kasuan, ni gazteena izanagatik, ni baino urtebete beranduago etorri zen Arantzazura. Gogoan

dut, iraila zen eta han etorri zen Joan Mari bat bere txapel eta guzti. Arraroa zen, orduan ez zen txapelik erabiltzen. Gero jakin nuen tiragomarekin ere etorri zela, eta nagusiek kendu egin ziotelako jakin genuen. Besteok baino altuxeagoa zen. Kurtsoka ginen antolatuta, baina jantokian eta kaperan elkarrekin egoten ginen denok, eta hortik bere lehen ezagutza. Joan Mari beti ezagutu izan dut nik oso mutil irekia, argia. Hilero denon notak ahoz gora irakurri egiten zizkiguten, ikasgaien nota eta baita *conducta y puntualidad* deitzen zena, eta Joan Mari ikasgaietan eta bestean ere oso ondo ibiltzen zen beti. Argia zen, jendearekin irekia, lagunartekoa; eta baita adar jotzailea ere, baina inor ez mintzeko moduan. Hori esan behar da. Ezaugarri hori interesgarria da, ze alai eta umorekoa zen.

Arantzazu eta gero, Forura joaten zen urtebetez. Bera bertakoa izaki, bere ama han ezagutu genuen. Ama fraideen oso laguna zen eta asko ibiltzen zen komentuan. Foruan gertatu zen Joan Marik ikaragarritzko altura eta gorputza hartu zuela. Zergatik? Amak zaintzen zuelako; besteok ere zaintzen gintuen, bai, baina besteok baino hobeto jaten zuelako amak emanda. Hori da pixkatxo bat lehenengo urteetakoa.

Azurmendi: Nik seguru asko ezagutu nuen Arantzazun, baina ez dut ezer gogoan. Nik lehenengo daukadana gogoan berarekin da Alemaniatik etorri nintzen batean, bera ja Jakinen zuzendari zen. 65 edo 66a izango zen, eta orduan bera zegoen zuzendari. Ordurako harremanak eginak zituen Santamariarekin [Karlos], eta nik uste dut Rikardo Arregi hila zela. Sarasola [Ibon] eta Saizarbitoriarekin [Ramon] batera bildu nintzen berarekin Donostian. Hori dut lehen oroitzapen kontzientea.

Geroago, Donapaleun harreman handia izan nuen bai Manexekin [Erdozaintzi-Etxart] eta bai Joan Marirekin eta Santos Belokirekin ere. Ni jada ezin nintzen barrura sartu. Baina lehen-lehen oroitzapena Donostian da.

Agirrebaltzategi: Donapaleun bilera handia 1972an izan zen, Jakinen programazioa egiteko bilera zen, eta esango

nikek hik harremana 70etik aurrera izan huela, Iparraldean biltzen zinetenean.

Azurmendi: Donostiako horretan oraindik sar nintekeen barrura. Carrero Blanco hil zutenean hasi zen nire erbestea, nolabait esan, ze salatu ninduten hartarako bonbak neuk bidali nituela Alemaniatik, eta orduan enbaxadore alemaniarra etorri zitzaidan eta polizia alemanak eduki ninduen gordeta gela batean... Enfin, teatro handi bat egon zen eta harrezkero ezin nintzen barrura sartu. Baina horren aurretik zen nire Donostiako bilera hori.

Intxausti: 1969an, Jakinen egitura erabat desitxuratu zen etorri zen argitaratzeko debekuekin, eta hor asmatu behar izan genuen sistema bat elkarrekin harremanetan jarraitzeko. Gutun bidez jardun genuen, eta urtebetetik behin, gutxienez, bilerak izateko biltzen ginen. Taldekide izan zitezkeen batzuk kanpoan zirela-eta, bilerak barruan ez baizik Iparraldean hasi ginen egiten eta, horri esker, Iparraldearekin harremanak asko bizkortu ziren. Donapaleuko bilera arte, oso bakarrik geunden aldizkariaren zuzendaritzan eta baita firmetan ere; baina oso babes handia lortu genuen Iparraldeko eta Hegoaldeko idazleak lankidetzan jartzean, eta horrek sortu zituen zenbait ekinbide eta harreman pertsonal, eta beste fase batean sartu zen aldizkaria. Horretan guztian Joan Mari zen zuzendaria.

Agirrebaltzategi: Foruan utzi dugu Joan Mari. Forua eta gero Oliten filosofiako ikasketak izaten ziren. Han bagenituen 18-19 urte, eta jada bereizten zen bakoitzak nondik joko zuen. Eta Joan Mari idaztera eta bertan egiten zen *Gure izarra* aldizkarira lerratu zen. Idazletzara, euskarara eta euskal kulturara eman zuen pausoa, eta hortxe eman du bere bizialdia.

Intxausti: Paulok esaten duena oso garrantzizkoa da, ze *Gure izarra* aldizkariak eman zion mundu horretara hurbiltzeko aukera. Oliten gazteek egiten zuten euskara hutsezko aldizkaria zen.

Izan ere, Oliteko ikastegia bera euskararen ikastegi bat zen; ikasle euskaldunek euskaraz idazten zuten filosofia ikasten

zuten denbora berean, hau da, filosofia ikasketetako lanak euskaraz egin zitzaizkien. Aukera horrek berebiziko garrantzia izan zuen euskal idazleak sortzen, eta horretan Joan Mariren bidean eta zeharka baita Jakinen bidean ere.

Agirrebaltzategi: Joan Mari, oker ez banago, *Gure izarra*-ren zuzendaria izan zen. Eta handik aurrera, hiru urte Oliten egon ondoren, Arantzazura predestinatuki bueltatu zen Jakinen sartzera. Bera euskararen munduan sartu zen berehala. Denak ez ziren sartzen; ni neu, esate batera, misioen taldean sartu nintzen. Joan Mari jada bazekien zein zen bere bokazioa eta bidea. Eta Arantzazun erabat gauzatu zen. 63an bueltatu

«Geure artean bagenuen korrespondentzia 70eko garaitu horretan; gutun bidez erabat zaintzen genuen gure harremana. Talde geografikoki sakabanatua ginen, baina talde ginen»
Joseba Intxausti

zen Arantzazura eta han Joxe zen zuzendari, eta Joan Mari eta Pello Zabaleta laguntzaile sartu ziren. Eta hortik berehala harrapatu zenuten. Arantzazun zain egoten ziren ea zein zetorren preparatua zuzendartzara edo taldera sartzeko. Beraz, 64an jada Jakin Taldean zegoen. 1965ean, Joxek utzi egiten du Arantzazu eta 64-65 ikasturte horretan Zabaleta da zuzendari eta Joan Mari laguntzaile. 65-66an Zabaletak utzi

egin zuen, ze azken urtekoak ordenaziorako bidean zeuden eta utzi egin ohi zuten. Eta Joan Mari sartzen da zuzendari. 66an bera da zuzendari eta handik aurrera ba 2014ra arte.

Azurmendi: Ez zidan nonbait inpresio handirik egin, ze ez dut batere gogoan [barreak].

Laukotea noiz osatzen da?

Agirrebaltzategi: Ni 1970ean sartu nintzen Jakinen, Josebak harrapatuta. 1971n ja taldea bidaiatzen hasi zen: Joan Mari, Tolosan [Okzitania] eta gero Parisen; ni, Erroman; Joseba,

Bartzelonan; Joxe, Alemanian. Josebak lotu zuen taldea eta Joan Marirekin erabat lankide 1971n hasi nintzen, ze ni ez nintzen egon Donapaleuko bilera handian kanpoan nengoe-lako, baina ardurak hartu nituen. Hiru sail antolatu ziren han: gogoeta, soziologia eta historia. Eta, Jakinen programazioa hiru sail handi horietan egin zen. Eta Joan Mari eta biok ginen, hain zuzen, gogoeta saileko arduradunak. Eta, beraz, bera Parisen eta ni Erroman, baina harreman dezentte izan genuen.

Intxausti: Geure artean beti bagenuen korrespondentzia 70eko garaitsu horretan; gutun bidez erabat zaintzen genuen gure harremana. Talde geografikoki sakabanatua ginen, baina talde ginen, geure arteko harremana zaindu genuelako eta, baita ere, elkarri aitortzen geniolako halako balio berezi bat taldearekin aurrera segitzeko.

Azurmendi: Nire lehenengo harremana ekipoarekin da, ez bakarrik Joan Marirekin, ez dakit egongo ziren Manolo [Pargola] eta Huizi [Pello]... Nolabait esan, nire harreman esklusiboa Joan Marirekin azken-azken denborakoa da, eta esango nuke kasik gaixotu zenekoa. Nire lehenengo oroitzapena da Jakinek bilera bat egin zuenean Versaillesen [Frantzia]. Nire arreba [Juani Azurmendi] orduan Parisen bizi zen eta Joan Marirekin harreman handia zuen, eta ni arrebarengana etortzen nintzen eta Joan Marirekin harreman dezentte nuen; oroitzapen oso gogoangarriak eta pozgarriak dauzkat, eta, batez ere, urte horietako batean, Joseba Jaka agertu zenekoa. Akordatzen naiz Trocaderon eta ibiltzen ginela... Enfin. Orduan gazteak ginen eta zoroak oraindik ere, eta entusiasmo handiarekin egiten genituen planak, esaterako, liburuak argitaratzea, argitaletxe bat egitea –hor sortu zen Elkar argitaletxea eta beraz fundatzaile bezala jarri gintuen Josebak, baina ni gero sekula santan ez nintzen gehiago arduratu Elkarrez; Joan Mari bai, bera Elkarreko sortzaile sentitu da eta Elkarrekoek ere hala sentitu dute-. Horiek Joseba Jakaren ideiak izan ziren. Eta hantxe jaiotzen dira baita nire liburuen asmoak ere:

PSOEren historia, Arana Goiri [Sabin], internazionalismoa... Garai hartan mugimendu handia zegoen eskola eta unibertsitateetan eta baita ETAn ere, eta liburu horiek jende gazte mugitu horientzako irakurgaiak izango ziren. Eta horretan hasi nintzen, beste idazle batzuk bezala, baina gero ez zuten ezer entregatu. Ez ditut izenak esango, baina hori askotan gertatzen dena da. Beraz, nire lehenengo momentu gogoangarriak berarekin Pariskoak dira. Gero, jada ezin nintzenean hona etorri, Donapaleun bildu ginen. Oso gogoan dut berak Tolosan [Okzitania] *Iraultzaz* liburua idatzi berri zuela eta egon ginen Xarritonekin bilera batean eta gero bere etxean afaltzen eta lotan, biharamunean Donapaleuko bilerara joateko. Eta ni iraultzarekin kokoteraino nengoen, ze ni, jakina, Alemanian bizi nintzen, Alemania kapitalistan, eta informazioa sobera neukan iraultza ze katastrofe zen jakiteko; eta Joan Mari entusiasmatuta iraultzarekin eta ni gizona abere hutsa dela esanez, eta orduan sortzen da nire liburu hori.

Agirrebaltzategi: Antiiraultza.

Azurmendi: Antiiraultza, bai. Joan Mariren kontra eta Joan Marirekin eztabaidan. Esaten nion, gizakia aberea da, eta utz iezaiozue bakean abere bat izaten eta ez ezazue irauli nahi izan; Eliza katolikoak beti nahi izan du hori, eta ez du lortu, jainkoari eskerrak, baina beti gizakia aingeru bihurtu nahi hori. Utzi gizakiari abere izaten bakean. Hori zen nire orduko tesia, eta berarekin eztabaida horiek oso-oso gogoan ditut.

Agirrebaltzategi: Aurreko historia zerbait gehiago argitzearren, 71-72-73-74an hor sakabanatuta gaude, baina taldea egiten ere bai gutun bidez, bisiten bidez eta bileren bidez. Baina beste gauza bat dago garrantzitsua: Joan Mari Tolosan [Okzitania] zegoela, Manex Erdozaintzi-Etxartekin oso lagun egin zen, lagun-minak ziren, eta, haren bitartez, Jakinen bilerak Donapaleuko komentuan hasi ginen egiten, esan dugun bezala, askok hona sartu ezin zutelako. Beraz, Donapaleuko hori dena Joan Mariren eta Manexen adiskidetasunak ekarri zuen.

Intxausti: Bai, Joan Mari oso elementu garrantzikoa izan zen Iparraldeko eta Hegoaldeko euskalgintzako harremanak berrituz eta zabalduz joateko. Kontuak lehentxeagotik zetozen, 71-72tik, ze Manex Erdozaintzi-Etxart Parisen oraindik apaizgorako ikasketak egiten ari zela, harremanetan jarri zen Jakineko Arantzazuko taldearekin eta niri suertatu zitzaidan Manexekin motorrean Arantzazuko puntatik Donapaleura biok joatea, proiektuak eta talde posible bat egiteko harremanak lantzeko eta laguntzeko asmoz. Paulok modu batera, Joxek beste modu batera eta bakoitza bere tokian zegoela, distantzia geografiko horiek ez zituzten ito inondik ere gure arteko harremanak. Alderantziz; adibidez, Manex Erdozaintzi-Etxartekin Hegoaldeko harremanak –eta kontuan izan behar da Manex bazela nor Iparraldean–, gure harremanak, beti mantendu ziren bizirik, urte luzeetan. Jakinen egon den harreman garrantzizkoena izan zen hori, eta Joan Mariri Jakinetik tokatu zitzaion harreman horiek lantzea eta laguntzea. Gure arteko gutunak hor nonbait galdu dira, baina hori talde errealitate bat zen, modu berezi batean eta gure egoerari erantzunez bizirik egon zena.

Taldea beti aipatu izan duzue, taldearen garrantzia.

Intxausti: Beti egon da Jakinen batasun estu bat barruan. Nik ez dut gogoratzen inoiz gure taldean ezin ulerturik edo zerbait egotea eta gure lankideen arteko tentsio txarrik edo gogorrik izatea. Nik uste dut, naturalki, beti, oso argi izan dugula zer egin behar genuen eta nola egin genezakeen, eta adostasunean aurrera eraman izan da. Horrek asko lagundu du egin ditugun gauzatxoak egiten, gauzatxoak izanagatik ere, beharbada, garrantzizkoak izan daitezkeenak.

Azurmendi: Taldean oso inportantea da ikustea denok zein diferenteak garen. Eta ikasi dugu elkarrekin elkar osatzen. Ideiak garatzeko hori erabakigarria izan da; bakoitzak bere ikuspuntua azaltzen zuen eta eztabaidatzen genuen eta adostu. Hori pribilegio handia izan da geure harremanetan eta geure garapen intelektualean ere, neure kasuan bai behintzat.

Joan Mari oso Jakineko gizona izan da, eta bere ideia asko Jakineko ideiak dira. Neureak bezalaxe. Askotan esan izan dut, nire liburuak dira Jakineko bazkalondoetako gure konbertsazioen emaitzak. Joan Marirenak ere horrela dira.

Torrealdaik euskalgintzaren barruan hainbat esparrutan jardun zuen, eta jardun zuen guztietan ekarpena egin zuen. Esate batera, euskara batuaren eremuan. Zein izan da ekarpen hori hizkuntza batasunaren prozesuan?

Azurmendi: Berez, euskara batua, Jakinen, Joseba Intxaustik sartu du Baionako Bileraren ondoren, Txillardegirekin egon ondotik. Niretzat batua ez da erabaki 68ko Arantzazuko Biltzar famatu hartan, baizik eta 64ko Baionako Bileran, Txillardegi eta konpainiarekin. Josebak sartzen du eta obligatzen du Jakin batuaz egitera. Obligatzea hitz gogorra da, baina bai, exijitzen du aldizkarian idatzi nahi duenak euskara batuan idatz dezan. Eta egon ziren haserreak, jende batek utzi egin zuen aldizkaria. Baina, jakina, Josebaren bide hori aurrera atera Joan Marik egin behar zuen. Praktikan Joan Marik egin du euskara batuaren borroka bai Jakinen eta bai Jakinetik kanpora, Euskal Idazleen Elkartean batez ere; gogoratu hor izan zituen haserre guztiak! Gero, egun batetik bestera, lehen egon ez ziren protagonistak agertu ziren batuaren alde eta kontra, izen batzuk oso ezagunak dira.

Agirrebaltzategi: Euskara batuaren aitzindari Jakin izatea oso logikoa izan zen. Jakin sortzen da euskara modernoa eta euskal kultura modernoa garatzeko. Eta hor euskara batuarenak logika osoa du.

Baina, horretaz gain, Joan Mariren historia oso lotuta dago euskara batuari, Jakinetik kanpo ere. Euskaltzaindiak Bergaran, 1978an, Arantzazuko Biltzarretik hamar urtera, biltzar berri bat egiten du, eta han Joan Marik egin eta aurkeztu zuen txosten nagusia, batasunaren prozesuak ze emaitza izan dituen aletuz. Eginkizun inportantea aitortu eta eman egin zitzaion. Gero badator Euskaltzaindiaren ehungarren urteurrena eta Joan Mariri ematen zaio hitzaldi nagusia egiteko

ardura. Euskaltzaindiak eta gizarteak onartzen du Joan Mari euskara batuaren figura kasik enblematiko gisa, nahiz eta bera linguista ez izan. Baina uste dut hori inportantea dela, historiaren une inportanteetan protagonismoa izan duelako.

Azurmendi: Azkenengo denboretan, sekulako amorruek hartzen zuen berak lokalismoa-edo deitzen zuenarekin. Hau da, euskara batua baztertu eta euskalkietara jotzen dutenekin. Izan ere, hori da ez jakitea bereizten kuadrillan eta lagunartean egin litekeen euskara eta hizkera publikoa, nazionala. Eta tokian tokiko zein mailatan hitz egin behar den ez bereiztea. Berak euskararen kontzeptu nazionala zuen eta uko egina zion Foruko euskara musikal eder horri –bere amari entzutea besterik ez zegoen–, eta ez zuen ulertzen nola beste batzuek ez zuten ulertzen batuaren garrantzia, eta amorruek ematen zion, orain, berriro, batuaren borroka luze eta neketsua eta gero, lokalismoetara itzultzea. Azken urteetan behintzat niri telefonoz sarri-sarri aipatzen zidan, ze, jakina, entzuten zituen irratiko edo telebistako elkarrizketak eta amorratu egiten zen.

Agirrebaltzategi: Anekdota bezala kontatu liteke: mutikotan Arantzazura joan zenean, astean ordubete edo izaten genuen euskara ikasteko; bizkaitarrek Villasanterekin [Luis] ikasten zuten euskara, eta gipuzkoarrek Karmelo Iturriarekin. Esan nahi dut bera bizkaieratik sartu zela euskara lantzera, baina gero Joxek esaten duena dago.

Azurmendi: Momentu batean, lehen Paulok aipatu du, egin nahi da pentsamendu aldizkari moderno bat Jakinen. Hori ere

«Azkenengo denboretan, sekulako amorruek hartzen zuen berak lokalismoa-edo deitzen zuenarekin. Hau da, euskara batua baztertu eta euskalkietara jotzen dutenekin. Berak euskararen kontzeptu nazionala zuen»

Joxe Azurmendi

Josebari zor zaio. Ideia zentralak Josebak piztu zituen Jakin berrian, ze aurretik dagoen Jakinen kontzepzioa diferentea zen, beste helburu batzuekin. Bizkaiera uztea hortik dator: egin nahi badugu hizkuntza nazional moderno bat, euskara batu bat behar dugu. Berak beti esaten zuen, liburuak eta argitalpenak egin nahi baditugu, ezin ditugula egin nork bere euskalkian edo azpieuskalkian. Euskara nazional bakar bat behar zela bistakoa zen.

Intxausti: Orain Joxek aipatu duen bidetik, esan 1960 inguruan jada garbi ikusten dela bide berriak ireki behar direla batasun bat emateko hizkuntzari. Jakinen ingurukoak bakoitza bere euskalkikoa zen, eta nolabait ere aldizkariaren barruko indarretan euskalkiak oso presente zeuden. Baina, aldi berean, jaiotzen ari da euskara batuaren asmoa, eta, hori aurrera eramateko, nahitaezkoa da Jakineko taldeak erabaki batzuk beretzat hartzea. Baina beretzat hartzeak ez zuen esan nahi Arantzazuko aldizkariarentzat egiten zenik, baizik eta Arantzazuko aldizkaritik Euskal Herri osora iritsiko zen euskara batu berri bat nahi zen. Eta aldizkariaren egiteko nagusietako bat horixe izan zen: bere esparruan ibiltzen den jendeari batasunerako erabakiak hartzen laguntzea.

Agirrebaltzategi: Hor gogoratu beharra dago 1968ko Arantzazuko Biltzarrean Jakinen ordezkari Joan Mari bakarrik agertzen dela argazki famatu horretan. Hantxe dago Joan Mari, gazte-gazte. Beste denok kanpoan ginen. Euskara batuaren historian Joan Marik izan duen presentzia eta lana inportantea da oso.

Liburugintzaren ikerketa soziologikoan ere lan eskerga egin du, eta gainera bera izan da bakarra hori egiten.

Intxausti: Bai, horretan bera bakar-bakarrik aritu da. Ez bakarrik zenbakiak ematen, baizik eta euskal editorialgintzak aurrera egiteko beharko diren arau metodologikoak ere ematen. XX. mendeko euskal editorialgintzaren informazio kritikoa ematen du, hau da, zer-nolako liburuak izan diren,

eta, beraz, euskara idatzia ze alorretara iristen ari den eta urtetik urtera ze aldakuntza eta berrikuntza gertatu den. Hori Joan Mariren zuzen-zuzeneko ekarpena da. Azkenean, xx. mendeko editorialgintza euskaldunaren historialaria izan da, bere dimentsio kritikoa ere ahaztu gabe.

Agirrebaltzategi: Nik nabarmendu nahi nuke gehiago ere badagoela. Liburugintza, zentsura, aldizkarietarako buruzko ikerketak... Joan Mari dabilen lekuan dela, dela hedabideetan, dela liburuetan, dela aldizkarietan..., alor horri buruzko ikerketak egiten ditu, kanpotik begiratzen du lanean ari den eremu hori, razionalizatzeko eta objektibizatzeko. Hori bere-berea izan du. Eta, nik uste, liburugintzarena ere hor sartzen da. Jakinetik liburugintzan ari zen, liburuak argitaratzen, eta, orduan, bada, eremu hori ikertu beharra ikusi zuen, ikerketa zientifikoa egin beharra sentitu zuen. Eta beste eremu guztietan ere berdin.

Intxausti: Hori guztiz garrantzizkoa da. Gaur egun, euskal liburugintzari dagokionez, Joan Mariren lana da iturri nagusia. Eta, egia esatera, esparru horretan aurretik egina zegoena jo eta ma gainditu eta pasatu du Joan Marik. Ikerketa eta lana, eta gainera metodologia bat ere jarrita utzi du.

Azurmendi: Anekdotak bat. Historian ez dira gauza gehienak arau historikoen arabera gertatzen, baizik eta kasualitateen arabera. Joan Marik Parisen tesia egin zuen Escarpit [Robert] liburuaren soziologo zenarekin. Han bizi zela, Luis Iriondorekin ibiltzea egokitu zitzaion. Iriondo orduan oso figura ezaguna zen, kantaria eta Lan Kide Aurrezkiko kanpo harremanetarako burua. Joan Marik Paris erakusten zion, Moulin Rougera eramaten zuen, ze Iriondok derrigor ikusi nahi zituen hango kankan eta dantzak. Bada, harreman horretatik sortzen da Iriondoren ideia *Euskal idazleak*, gaur liburu monumentalak egitekoak. Eta Joan Marik horri heltzen dio eta jada, jakina, liburuaren ikerketara lotuta geratzen da bere bizitza guztirako. Baina nahiko kasualitatez sartu zen horretara, ze ordura arte ez zuen erakutsi horrek izan behar zuenik bere soziologiako munduaren iker eremua.

Zentsuraren ikertzaile nagusi ere bera izan da. Horretan ere maisu eta eskola sortu duena, gainera.

Azurmendi: Errealitate bat dago horren atzean. Gu frankismotik gentozen, eta oraindik ere gure konplexu eta gauzak bizi-bizi genituen. Guri behin eta berriro esan zaigu –eta beharbada zure garaian ere esan izan da– euskara ez dela inoiz jazarria izan, euskara ez dela inoiz debekatua izan, eta euskal kultura pobrea bada dela pobrea delako eta kitto, eta ez daukala beste irtenbiderik, hori euskararen beraren berezko arazoa dela. Unamunoren tesiak eta hori dena. Gure belaunaldi guztiak egin behar izan du geure konplexuen kontrako gerra etengabe bat, eta Joan Mariren borroka handi bat, hain zuzen, hori izan da: aldarrikatzea euskara jazarria, debekatua eta zapaldua izan dela. Zentsuraren kapitulua aldarri horren parte bat da, bere euskararen zapalkuntza historikoaren iker-

«Gure belaunaldiak egin behar izan du geure konplexuen kontrako gerra etengabe bat, eta Joan Mariren borroka handi bat hori izan da: aldarrikatzea euskara jazarria, debekatua eta zapaldua izan dela»

Joxe Azurmendi

keten barruan. Betikoa da: ni fuerteagoa naizenez, ematen dizut egurra goitik behera, eta lurrean zaudela esaten dizut, orain, elkarrizketa bat izango dugula. Tranpa hori agertzea eta horri kontra egitea borroka etengabe bat izan da geure belaunaldian, eta konkretuki Joan Mariren lanean.

Zentsuraren beste anekdota bat kontatzeko, Joan Mari badakizue gizon dotorea, lerdena eta elegantea zela, eta harremanetarako erraztasun handia zuela. Alcalá de Henaresko

[Espainia] artxibategi nagusian ikertzen ari zela, guardia zibilek zeramaten kudeaketa; eta liburu bat behar zenuen aldiro eskatu behar zitzaien, eta hori desastre totala zen, han ez zegoen ezer garbirik ateratzerik ez lan egiterik. Bazeuden katalan pare bat desesperatzen zirenak eta apenas ezer lortu

zutenak. Joan Marik harremana egin zuen hango zuzendari andrearekin, oso ondo etorri ziren, eta zuzendari hark esaten zion non begiratu behar zuen eta zer eskatu, topatu nahi zuena topatzeko. Joan Mari guardia zibilengana joaten zen eta, gogo txarrez, baina ekarri egiten zioten materiala. Joan Marik egin ahal izan zuen Alcalán lan bat sekula santan inork egin ezingo zuena, eta sekulako lana egin zuen. Hor ere ikusten da historia ez dutela legeek egiten, kasualitateek baino.

Agirrebaltzategi: Zentsurarenean eskola sortu du gainera, zentsura ikertzeko metodoa ere sortu duelako. Eta lan inportantea egin du, ikaragarria, eta EHUn badago ikerketa talde bat horren bueltan ari dena Joan Mariren lana oinarri eta eredu hartuta. Ez du edozeinek jarraitzaileak izatea lortzen bere ikerketetan, kontu. Bestalde, esan beharra dago Joan Mari bera izan zela zentsuraren biktima, historia beltz horretako nahi gabeko protagonista, *Anaitasuna*-n, JAKINEN eta *Euskaldunon Egunkaria*-n.

Intxausti: Bai, testigu, ikertzaile eta biktima. JAKIN 1969an debekatu zuten eta 1977ra arte egon zen eragotzia, bera zuzendari zela. *Anaitasuna* ere zentsurapean egon zen, eta han ere ni aurretik eta bera ondoren zuzendari izan ginen eta salaketak bat baino gehiago jaso genituen. Beti mehatxupean geunden.

Agirrebaltzategi: *Anaitasuna*-ko zuzendaritza Josebak utzi eta Joan Marik hartu zuen hiruzpalau urtetan. Momentu nahiko kritikoak izan ziren *Anaitasuna*-rentzat, eta, gainera, zentsura. Gogoan dut zenbaki bat, 75ean izango zen: zentsuratu egin zuten eta ez zegoela horrela ateratzerik, eta aldatu egin behar izan zen eta azala dena beltzean atera zen, protesta gisa. Ildo bertsutik, kuriooa da, zentsura aztertzen Joan Mari Madrilan zela, euskarazko testu, aldizkari eta liburua zentsuratzeko fraide frantziskotar batekin egin zuela topo, eta hark zentsuratua zuela. Kafkiar hutsa.

Euskalgintzaren barruan egin du lan, eta euskalgintza ulertzeko modu bat ere landu du: autonomia, beregaina, lankidetzazkoa, zibila.

Agirrebaltzategi: Joan Mariren Jakinen filosofia zera izan da: euskara da herrigintza egiteko elementurik garrantzitsuen eta kulturagintza egiten du herri bat, eta kulturagintza egiten dugu herri bat egiteko. Logika hori hasieratik egon da Joan Mariren buruan, eta Jakinen jarduteko lekua hortxe jarri du.

Azurmendi: Nik uste dut oso inportantea izan zela Joan Mariren lekua euskalgintzan, ze oso barruan eduki duen esperientzia bat zera izan da: Eusko Jaurlaritza sortzen den momentutik aurrera, gertatzen da benetan Jaurlaritza horren harrokeriazko eta mesfidantzazko jarrera bat Jaurlaritzaren inguruan ez dabilen guztia gaiztotzat eta susmagarritzat hartzeko, eta herri mugimendu guztiak gelditzen dira oposizio kondenatu batean. Hori egon da. Uste dut zerbait gaintu dela, baina hori egon da eta oso garai gogorra izan da. Joan Marik horrekin asko sufritu zuen. Bere enpeinu handietako bat izan da, hain zuzen, herri erakunde sendoak eta iraunkorrak sortzea. Aldizkari bat herri erakunde bat da eta AEK ere bai. Herritik sortutako erakunde iraunkorrak eta sendoak sortu, hori zuen obsesio. Eta, baita ere, horientzat erakunde ofizialetan onarpena lortzea. Hori seguru aski ezin zuen inork egin Joan Marik baino, bere dohain pertsonal oso bereziengatik, bai harremanetarako, bere tratutako elegantziagatik, bai eztabaidarako, bere posizioak defendatzeko zuen argitasunarengatik. Hori bere ezaugarri espezifikokoak izan dira. Eta badago beste gauza bat ere: oso langilea zen, eta, gainera, lan egiten zuen borroka bat balitz bezala. Ze bere lana borroka bat zen. Esan nahi dut, bere ideiak eta asmoak garbi ikusten bazituen, helburuak aurrera atera arteko onik ez zuela. Ez zuen amore ematen. Segitzen zuen eta segitzen zuen eta lortzen zuen, neurri batean bere dohain pertsonalengatik.

Agirrebaltzategi: Euskal kulturagintzaren eta kultur eremuaren autonomia obsesioa zen beretzat. Eta uste dut berari zor

diogula asko euskal kultur-
gintza eta kultura errespetaga-
rri bihurtzeko egin zuen lana.
Autonomia bai, baina hori ez
da «gu geure aldetik goaz», bai-
zik eta «gu herrigintza batean
goaz beste guztiekin batera,
baina geure autonomiarekin eta
errespetagarritasuna predikatuz
eta lortuz». Ze denok dakigu
dirua non dagoen eta indarra
non dagoen, eta euskararen
mundua mespretxatua izan da.
Eta horren aurrean bere obse-
sio hori: batetik, autonomia, baina baita duintasuna predikatu
eta lortzea ere.

Azurmendi: Autonomia lortzeko, erakundeek behar dute oi-
narri ekonomiko sendo bat eduki, iturri ekonomiko seguru
bat eduki. Hori ere Joan Marik argi zuen, eta saiatu zen.

Herri erakundeez ari zara, ezta?

Azurmendi: Bai, herri erakundeez; besteek *de sobra* edukitzen
dute. Eta iturri ekonomiko horiek finkatzeko ere, beharrezkoa
da instituzio ofizialekin harremanetan egotea. Baina ez horre-
gatik bakarrik, baizik eta elkarlana behar-beharrezkoa delako;
euskara dagoen bezala egonda, beharrezkoa da bai herri era-
kundeek eta bai erakunde ofizialek elkarlanean jardutea. Ho-
rretan ibili zen bai Jakinen eta baita beste egitasmo askotan ere.

Agirrebaltzategi: Hortaz ari garela, esan behar da Jakin ez
dela zirkulu itxi bat, euskalgintzaren eremuan dago eta eus-
kalgintzaren eremuko beste denari irekita doa; denok gara
eremu bereko kide, eta batera goaz. Jakin egon da euskalgin-
tzako ekimenetan eta baita beste taldeetan ere; baina aldizka-
riak berak, ez dut esango aglutinantea, ze gehiegi esatea da,
baina funtzio bat bete du sektore diferenteen arteko lotura

«Euskal kulturgintzaren
eta kultur eremuaren
autonomia obsesioa zen
beretzat. Uste dut berari
zor diogula asko euskal
kulturgintza eta kultura
errespetagarri bihurtzeko
egin zuen lana»

Paulo Agirrebaltzategi

bat egiten ere. Eta hori Joan Marik barruan zeraman kontu bat da. Ez zegoen taldetxo isolatuetarako, baizik eta talde lanerako, saretzeko, lankidetzan jarduteko, egitasmo berriak gauzatu ahal izateko.

Horren guztiaren adierazgarri *Euskaldunon Egunkaria*-ren egitasmoa da.

Agirrebaltzategi: Bai, bai, filosofia eta praktika horren adibide argia da Egunkaria. Berak ez zuen inolako premiarik Egunkarian sartzeko, bazuen nahikoa lan bestela ere; baina premia bat zegoen, mugimendua zegoen eta hor egon beharra zegoen.

Azurmendi: Momentu batean, Jakinen hartu zen erabakia Jakinek sartu behar zuela Egunkaria sortzeko proiektuan. Lehenengo neu ibili nintzen, Joan Mari Alcalán ikertzen zebilelako; baina nik berehala utzi nuen, ze ni Arrasateko artxibo kooperatiboan ikertzen ari nintzen –hori ere Jakinen erabakia izan zen eta neuri tokatu zitzaidan–, eta ez nintzen iristen. Esan nahi dudana da Egunkariarekin eta beste ekimen batzuekin lotzea taldeko erabakiak izan zirela, eta Joan Mari Egunkarian sartu zen taldeko erabaki hori zegoelako. Eta ez zen gogoz kontra sartu; aitzitik, oso aktibo ibili zen inor ibili bazen, eta hasieran zeuden proiektuei buelta eman zien. Bera kontziente zen –ez dakit noraino, baina– ze borroka izango zituzten, baina azkenean Egunkaria atera egin zuten.

Intxausti: Jakinen proiektuak ez ziren Jakinenak bakarrik, beti aliatua bilatuz ari ginen. Ze ekimena kasu batzuetan geurea ez ezik kanpokoren batena ere izan zitekeen, esate batera, kooperatibismoaren inguruko ikerketa, *Euskal idazleak*, gaur liburua, euskal hiztegi teknikoaren egitasmoa ere horrela abiatu zen; UZEI, beste bat, erabat Jakinetik sortua eta Jakinek gidatua, baina jende eta talde gehiago egitasmora ekarriz.

Agirrebaltzategi: UZEIz ari garela, esate batera, UZEIn sartu ginen lanera Jakineko hiru bat. Joan Mari Jakineko zuzendari zen eta ez zen UZEIn sartu, baina alde edo moldez hartzen

zuen parte, taldearen egitasmoa zelako. Eta UZEIn bezala besteetan ere bai.

Euskalgintzako filosofiaz ari garela-eta, aipatu behar da, baita ere, bere ekarpena bai ikertzaile bezala, bai zuzendari bezala, bai antolatzaile bezala, bai kudeatzaile bezala, bai eragile bezala. Leku askotatik jardun zuen, dimentsio ugaritakoa zen, eta euskalgintzak eta kulturgintzak zor dio ez bakarrik bide batzuk markatzea, baizik eta egin egitea. Uste dut erraldoi bat izan dela euskalgintzako eremu, dimentsio eta funtzio diferenteak betez.

Azurmendi: Egin zituen mila gauza ez dira historiara pasako, baina, esate batera, zenbat herritan, txiki eta handi, eman zituen hitzaldiak! Helduen alfabetatzea hasi zenean, adibidez, zenbat! Nafarroako puntaraino joan, gauean bueltatu, afaririk ere ez zioten ematen... Horrelakoak mila gauza egin ditu euskalgintzaren barruan; ez dira historiarako lanak izango, baina entrega bat eskatzen zutenak bai, eta dena ematen zuen eskuzabal. Horretan aparta izan da gizona. Eta gero pribilegiatua zen, ze bere kalitateengatik onarpen handi bat lortzen zuen; eta bera ere konturatzen zen, eta gozatu ere egiten zuen. Baina bazekien, azkenean, sakrifikatzen ari zela, herrigintzazatik lan eta lan ari zela.

Liburutegi nazionalaren egitasmoa da beste bat, buru-belarri jardun zuena.

Azurmendi: Hor huts egin zuen. Lankide batzuk bildu zituen, baina egitasmoak ez zuen inondik inora aurrera egin. Hori da beste egitasmo bat erakunde ofizialekin ez zuena lortu ezer, eta, are, erakunde ofizialekiko harremanetatik oso inpresio txarrarekin atera zen. Eramaten zuten, hitz egiten zuten, ideiak ematen zituzten, gero beste norbaitek erabiltzen zituen, baina ez egitasmoa gauzatzeko. Barkatu esatea, baina kasu pitorik ez zioten egin. Azkenean ez zen ezertara iritsi egitasmoa.

Agirrebaltzategi: Joan Marik arrakasta handiak izan ditu, bai, baina porrota, horixe. Bere bizitzako proiektu handienetako

«Gogoratzen dut berak Jakinez askotan esaten zuen esaldi bat: gu maratoia korritzera atera gara eta ez ehun metroko esprint bat. Hori zen bere esloganetako bat»

Joxe Azurmendi

bat zena. Nik uste dut proiektuaren nolakotasuna eta beste eztabaidatu daitezkeela, gaur egun liburutegi nazionala nola egin; baina inportantea gaia plazan jartzea da eta eztabaida sozializatzea, eta ez da horrelakorik gertatu. Ez zuen

lortu, baina ez liburutegi nazionalaren egitasmoa soilik; Euskaltzaindiko liburutegiko arduradun izendatu zuten, eta kasu horretan ere txosten handi sakon bat du idatzita Joan Marik Euskaltzaindiko bibliotekak nolakoa izan behar zuen proposatuz, baina ez zuen arrrerabiderik izan. Bidenabar, txosten hori liburutegi nazionalaz ere ari zen. Kasu horretan ere, Joan Mari ez zen bo-

rrokalaria bat ideia iluminatu batekin, baizik eta azterketa mardul bat egin zuen eztabaida zabaldu eta liburutegi nazionalaren bidea irekitzeko.

Azurmendi: Biblioteka nazionalaren ideiarekin azpian nazioaren ideia dago. Euskal Herria nazio bat da eta bere biblioteka nazionala behar du, bere kulturaren etxea. Egitasmo hori ere erabat lotzen da euskara, euskalgintza, kulturgintza, herri-gintza eta nazioaren filosofiarekin.

Esan duzue bazela pentsalaria, ikertzailea eta eragilea. Baina bazen baita ere mendizalea, korrikalaria, bizizalea, lagunartekoa...

Azurmendi: Jan eta edan eta poztu eta abestu eta ospatu... Bai, gustuko zuen bizitza.

Agirrebaltzategi: Oso bizizalea zen. Eta oso kirolzalea. Korrikalaria. Baina bereziki mendizalea. Eta lagunarteko gizona, adiskidetasuna asko landu eta zaintzen zuena. Adiskide asko zuen. Mendirako, maratoiatarako, ibilaldietarako,

bidaiatzeko... Lagunartea oso aberatsa zen, jende diferente askorekin ibiltzen zen eta gozatu egiten zuen. Azkena ere, Zilarraren Bidea [*Vía de la Plata*] egiten ari zela erretiratu egin behar izan zuen minez eta oinazez.

Azurmendi: Gogoratzen dut berak Jakinez askotan esaten zuen esaldi bat: gu maratoia korritzera atera gara eta ez ehun metroko esprint bat. Hori zen bere esloganetako bat.

Egunkaria itxi eta bera torturatua izatearekin-eta, Egunkariaren auzian egin behar izan zituen kanpaina eta harremanekin, espazio oso zabala landu zuen eta onartua eta errespetatua izatea lortu zuen. Noski, ez dugu esango bere atxiloketak onarpen horretan lagundu zionik, ez; baina, beste alde batetik, esan beharra dago bidea ireki zuela berak onarpen sare bat josteko, eta bestelakoan euskaltzaleek izaten ez duten harreman sarea egitea lortu zuela.

Agirrebaltzategi: Bai, jendea inguratzen eta elkartasunera ekartzen jakin zuen Egunkariaren auzian, eta lan hori berak egin zuen; ez da beti erraza eta gozoa izaten, eta berak lortu zuen. Hori bere bizitzan egindako lanaren fruitua ere bada; onarpen eta errespetagarritasun hori ez da egunetik gauera lortzen, eta bere larruan bizitako sufrimendua elkartasun bilakatzen ere jakin zuen. Lan handia eginda, hori bai, zenbat bilera, zenbat bidaia, zenbat aurkezpen egin ote zuen jendeari azaltzeko. Baina bai, Joxek esan duen bezala, jendea erakartzeko gaitasun hori berea zuen, egoerak egoera.

Hil eta gero ideia bat asko errepikatu da berari buruz: euskararen zapalkuntzaren kontrako borrokan, bere larruan bizi izan zuela zapalkuntza eta, hain zuzen, sufritutako torturek zehazki gaixotasunera eramán zutela. Joxe, zuk zeuk esan duzu Euskal Herriaren sinbolo bihurtu dela.

Azurmendi: Halaxe dela uste dut eta, beraz, esaten denean, Joan Mari handienetakoa da... Barkatu, handiena da, *de facto* handiena da, sozialki bere balio sinbolikoagatik, une honetan behintzat. Egia da ahaztu egiten dugula zer izan ziren Lizardi

eta Orixe eta horiek denak, baina, momentu honetan, handiena Joan Mari da. Kitto.

Agirrebaltzategi: Bernardo Atxagak idatzi zuen artikuluan zioen Arantzazun bi leku dituela Joan Marik. Joan Marik egindako lana eta izandako arrakasta eta egin duen ekarpena hor dagoela, baina baita ere euskal kultur gintzaren zentsuraren eta zapalkuntzaren martiri bihurtu dela, eta Arantzazun daukala lekua idazleen ganbaran eta daukala lekua Arantzazuko pietatearen horman. Pertsekuzioaren testigu izanda, bere ikerketekin eta lanekin-eta bere ekarpena handia eta arrakastatsua izan da; baina, beste aldean, euskal kultur gintzaren pertsekuzioaren eta zentsuraren martiri izan da. Hortik hil da. Langile, testigu eta martiri.

Intxausti: Nik azpimarratuko nuke, besteak beste, sortzen zituen euskal kultur gintzarako bide berriek garrantzi handia izan dutela euskalgintzan eta baita bere bizitzan ere, noski. Joan Mari idazle eta eragile malgua eta bizkorra izan zen, eta horri eskerrak egin ziren eta egin zituen hainbat eta hainbat gauza bere bizitza osoan zehar. Aparta izan zen.

Azurmendi: Oso belaunaldi baten produktuak gara denok, bera ere bai, Txillardegi, Aresti... Oso belaunaldi jakin batekoak. Eta konturatzen zara mundua nola aldatu den edo duzuen, eta bitarte horretan geure hizkuntza pasa dela. Joan Mari aurrera eta atzera zebilelako bi munduetan zegoen, baina Joan Mari ere oso belaunaldi horretakoa da.

Agirrebaltzategi: Nola geratuko da historiarako? Ba, egin duen guztiarekin eta jokatu dituen paper guztiarekin; baina, azkenean, geldituko da JAKIN aldizkariari eta Jakin Taldeari lotuta, ze ia 50 urtez zuzendari izan da eta beste egitasmo guztiak hortik abiatuta egin ditu. Joan Mari izango da euskal kultur gintzaren pizkunde fase berri honetan Jakineko zuzendari, horrek esan nahi duen guztiarekin. 🍷

Torrealdai: izena eta izana, euskalgintzari emana

Dabid Anaut Peña

Euskal filologian lizentziaduna, udal euskara teknikaria eta euskalgintzako ekintzailea

Euskalgintza, baita euskara bera ere, ariketa kolektibo bat da. Eta euskalgintzaren jarduna kolektiboari atxikitzen zaio gehiago norbanakoari baino. Baina ahalegin kolektibo horretan badira ekarpen, eragin eta erreferentzialtasun oso esanguratsua izan duten norbanakoak, jardunari ekarpen kuantitatiboaz gainera nabarmentzeko moduko ekarpen kualitatiboa ere egin diotenak. Horietako bat da Joan Mari Torrealdai.

Ekarpen hori nolabait deskribatzen saiatuko gara lerrootan. Euskalgintzari, euskararen normalizazioari eta, oro har, euskarari buruz Torrealdaik pentsatutako, esandako eta egindako batzuk ekarriko ditugu hona, ekarpen horren tamainaren erakusgarri. Zenbaki honetan bertan ekarri handi horren hainbat atal azaldu eta jasoko direnez, nolana ere, nahikoa edo oso azaletik aipatuko ditugu euskalgintzarekin zerikusi estua izan bai baina bestek xeheago landuko dituzten zenbat alderdi.

Euskara ardatz

Euskara da Euskal Herriaren naziotasun-zutabe bereizgarriena. Gure herritasuna finkatzeko, herri berezi bat garela *jakiteko* eta *adierazteko*, euskara dugu kontzientziaren eustaile eta izan bagarenaren ispilu. (1982a: 6)

Euskara izan da Torrealdairen bizitzako ardatz nagusietako bat, berak hala adierazi izan zuen sarritan. Eta bere bizitza euskararen inguruan ardazten zuen bezala, halaxe ikusten zuen Euskal Herria bera ere, hizkuntza nazionalaren inguruan ardaztuta, aipua erakusten duen gisan. Oso gaztetatik ikusi zuen, ordea, bere belaunaldiarekin batera, euskara ardatz izanen bazen, kultur hizkuntza ere bihurtu behar zuela, noranahikoa, eta hori ez zela berez etorriko, are gutxiago euskalgintzako bere ibilbidea hasi zen garai hartan, 50eko hamarkadan hain zuzen ere.

Euskara bai, beraz, baina orotarako eta, besteak beste, kultura, zientzia eta egiteko guztietarako egokitutako erreminta gisa. Herriaren identitatearen ikur, bizikidetzarako eta kohesiorako lanabes, naziotasunaren zutabe, eta aldi berean gizarte oso batentzat, «txikia nahi bada, baina osoa» (*ibid.*). Hizkuntzaren normalizazioaren ikuspegi oso horretara, normalizazioaren terminoa bera hedatzen hasi baino puska lehenago hurbiltzen hasita zegoen.

Torrealdai euskara gizartearen luze-zabalean hedatzeko ahaleginean hasi zen garaian, frankismo bete-betean, alegia, amets hutsa zen erakunde publikoek egiteko horretan parte hartzea. Gizartetik eta herri mugimendutik sortu zen euskara hauspotuko zuen olatua. Ordurako garbi izanen zuen olatu horrek, orduan ez bazen aurrerago, instituzioen bultzada eta konpromisoa ere beharko zuela. 80ko hamarkadatik aurrera instituzionalizazio berria gorpuzten hasi zenean, orduan ere argi adierazi zuen prozesu horrekin batera hizkuntza politika eraginkor bat egin beharko zela.

Erakundeen hizkuntza politika ez zen izan Torrealdairen ohiko jokalekua edo lan-esparrua, baina horren beharraren kontzientzia argia izan zuen, eta bere ibilbidean zehar behin baino gehiagotan aztertu zuen hizkuntza politika bera, erakundeen jarduna, eta normalizazioaren nahiz hizkuntza politikaren inguruko diskurtsoak eta ideologia. Azken horren inguruan 'Hizkuntz politikaren auzia' artikulua mamitsua argitaratu zuen 2001ean JAKINEN 123/124. zenbakian, esate baterako.

Ohikoa zuen errespetuzko doinu eraikitzailearekin, eta anali- siaren zorroztasuna lagun, maiz irakurri edo entzun genizkion erakunde publikoen jardunarekiko azterketa kritikoak, asko- tariko arrazoi edo auziak zirela medio: EITBk hartutako bidea –«diglosiaren bertsio mediatikoa» deitu izan zuen–, institu- zionalizazioa hasi zenean gertatu ziren bikoizketak eta euskal kulturaren hustuketa... Politika oro har hartuta, eta politikariak zehazkiago, behin baino gehiagotan adierazi zuen eremu ho- rrekiko arrangura, gehienetan euskararen mundua oso urru- titik ikusten zutelakoan. Politikarekiko jarrera hori definitzeko balio lezake, akaso, Jakinen jokamoldea azaltzeko 1999an *Bat* aldizkarian erabili zuen esal- diak: «Ez ausentzia, baina bai distantzia, diferentzia».

Bistako da ez zela alferrikako gatazken zalea, eta zeharo si- nesten zuela eta aldarrikatzen zuela mesfidantza guztien gai- netik eraikitako elkarlanean, baita gizarte-mugimendu eta erakundeen artean ere. Baina, era berean, euskararen norma- lizazioa eta euskararen aldeko hizkuntza politika eta horren beharra nahiz zilegitasuna au- zitan jartzen zuten praktiken eta diskurtsoen aurrean iritzi sendoa ere adierazia zuen, *He- gats* aldizkarian esanak erakusten digun moduan:

Ondotxo dakite hizkuntza politika ukatzea euskararen heriotza esan nahi duela. (Arrula 2018: 30)

Euskara eta euskalgintza, horrenbestez, egitasmo zehatze- tan eta eguneroko jardun praktikoan bizi izan zituen Torreal- daik, baina herriaren eta nazioaren ikuspegi zabal batean txertatuta, baita hizkuntza politikaren parametroetan ere, eta ez soilik jardun kultural, akademiko edo zientifiko huts gisa.

Euskara izan da Torrealdairen bizitzako ardatz nagusietako bat. Eta bere bizitza euskararen inguruan ardazten zuen bezala, halaxe ikusten zuen Euskal Herria bera ere, hizkuntza nazionalaren inguruan ardaztuta

Euskalgintzarako oinarriak eta printzipioak

Arantzazun euskaltzaletu eta abertzaletu zela esan zuen behin Torrealdaik (Petxarroman 2005). Haren ibilbidean Arantzazuk izan zuen eragina bistakoa da. Tokia eta garaia, 1950eko hamarkadaren erdialdea, biak ere ibilbide eta ikuspegi bat sakon markatuko zuten elementuak izan ziren. Arantzazuk eskainitako formazioa eta harreman-sarea, orduko euskalgintzaren topalekuan egotea, frankismoaren osteko belaunaldi berri baten parte izatea, kanpotik jasotzen hasi ziren korrante berrien eragina... Horrek guztiak urteen joan-etorrian gutxi-asko mantendu izan zuen euskalgintzarekiko eta kultur-gintzarekiko ikuspegi bat eman zioten: haren idatzietan eta esanetan konstante gisa mantendu diren ideia, printzipio eta uste sendo batzuk, gerora bere praktikari oinarria eman ziotenak. Ikuspegi hori nolatsukoa izan zen zehazten saiatuko gara, haren esanetan eta idatzietan oinarrituta.

Hasteko –eta hurrenkerak ez du gure zerrendatze honetan nahitaez lehentasunik adierazten–, herri ekimenaren eta gizarte zibilaren ekarpenaren garrantzia eta ezinbestekotasuna aipatu behar da. Bere ibilbide osoan askotan aipatu izan zuen, aldarrikatu, baita horren aitortza eskatu ere.

Euskalgintzak, eta euskalgintzaren egitasmoak, Euskal Herri osorako behar zuen, lurralde osoa bere luze-zabalean, lurralde osoa bere berezitasun eta ñabardura guztiekin. Eta horrek, berarekin, estrategia nazionalaren beharra zekarren. Makina bat aldiz aipatua zuen, horrekin lotuta, probintziakeriaren aurkako sentimendua, eta txokokeriak dakarren kaltea.

Estrategian batasunaren aldeko agertu zen bezala, batasun hori bera aldarrikatzen zuen, eta horren sokako balioak, euskararen eta oro har euskal kulturaren aldeko jardunerako: elkarlana, adostasuna, taldean lan egitea, partekatzea... Giza balio sendoak ziren neurrian, jakina, baina baita lan eragin-korraren eta emaitzaren berme gisa ere.

Plangintza eta metodoa, horratx beste konstante bat haren pentsamenduan eta diskurtsoan. Lan asko egitea beharrezkoa

da, baina askoz hobe lan hori ongi egiten bada; planifikatzea eta metodoa izatea ezinbestekotzat jotzen zituen, emaitza hobe lortuko bazen.

Eta, ia kate logiko batean, lana planifikatuz eta metodoa zainduz egin behar baldin bada, antolakuntza maila egokia eta nahikoa ere beharko zen, eta antolatu beharrak ere egituren beharra zekarren berarekin. Bi horiek ere, antolaketa eta egitura, Torrealdairen ikuspegiaren osagai esanguratsuak izan dira, haren diskurtsoan –eta are garrantzitsuago, praktikan– konstanteak.

Eta egiturez ari garela, eta gehiegi sinplifikatzea izan litekeen arren, euskalgintzaren azkeneko hamarkadotako historian barrena eraikitako egituretan bi eratako profilak ezagutu ditugu: profesionalak eta militanteak. Bada, binomio hori dilematzat hartu gabe, Torrealdaik bien ezinbestekotasuna azpimarratzen zuen. Profesionalen ekarpena eta jarduna estimatuko zuen bezala, aski argi ikusten zuen euskalgintzaren eta euskal kulturaren egitasmoez eta proiektuek militantziaren beharra era bazutela.

Eta binomioez eta dikotomiez ari garela, sarritan horrela aurkeztu den beste bat ekar dezakegu hona: gogoeta eta/edo ekintza. Izan ere, horretan ere, Torrealdairen joera eta ikuspegi sintesiaren aldekoa zen. Alegia, gogoeta eta ekintza.

Euskalgintzarentzat Torrealdaik intentsitate handiz aldarrikatzen zuen beste ezaugarri edo balio bat, bestalde, autonomia da. Euskalgintza eta kulturgintza beregaina, erakunde publikoekiko nahiz indar politikoekiko beregaina, bere estrategia, diskurtsoa eta praktika inorekiko morrontzarik gabe ebatziko zituena, eta gerora elementu horiekin edonorengana joko lukeena.

Eta euskalgintza beregain horrek, eta euskaltzaleek oro har, arestitxoan aipatutako ezaugarri eta elementu horiez gain, bestelako bat ere beharko zuten ezinbestean, proiektuak oinarri sendoa izan eta iraunen bazuen: kontzientzia. Erregai ezinbestekoa Torrealdairen ikusmoldean, inertzia eta ezintasun guztien gainetik askotariko urrats sendoak egiten jarraitzeko.

Beste osagai bat ekarriko dugu nolabaiteko zerrenda honetara, azkenekoa baina ez horregatik besteak baino garrantzi txikiagokoa: ezagutza. Torrealdairen ibilbidea ikustea besterik

Torrealdairen ibilbidea ikustea besterik ez dago ezagutzaren, ikertzearen, dokumentatzearen eta bildutakoaren azterketa kritikoa egitearen garrantziaz jabetzeko

ez dago ezagutzaren, ikertzearen, dokumentatzearen eta bildutakoaren azterketa kritikoa egitearen garrantziaz jabetzeko. Estrategiak, elkarlanak, egiturak, planak, jardun profesional eta militanteak, gogoetak, ekintzak eta gainerako guztiak ezagutzaren oinarri sendoaren gainean eraiki daitezten, hain zuzen ere.

Balio horiek guztiak konstante gisa mantendu dira Torrealdairen ikuspegian; zerrenda banan-banan hartuz gero ñabardurak denetan egitea egonen bada ere, indarrean daude gaur egun euskalgintzarentzat. Izanen dira lehen edo orain sortutako behar eta ideia berriak, baina nekez utziko dugu baliorik gabe zerrenda horretan aipatutakoren bat.

Torrealdairen ekarpena: ekin, egin eta eragin

Torrealdaik euskalgintzari egin dion ekarpena nekez eginen zuen bera izan zen bezalakoa izan ez balitz. Uste horretatik abiatuta, eta ekarpen horri aipamena egin baino lehen, oso hurbileko lankide, lagun eta bidaide izandako baten hitzak ekarriko ditugu. Joxe Azurmendik esana da honakoa:

Torrealdairen dohain hoberenak seguruenik nik laudatzen gutxiena dakizkidanak direla, gutxiena miresten ditudanak ez bada ere. Dohain intelektual praktikoak, pertsonekin traturako, talde lanerako eta ekipoen naturaltasun guttiz zuzendaritza asumitzeko: karisma kontrolatu bat, energia isila, irekitasuna munduari, diferentziaren eta armoniaren kultura eta elegantzia, Frantziako Tolosan eta Parisen estudiantua bakarrik ez duena. Hitz batean kultur animatzaile militantearen dohainak deituko nitzuke: idealismo errealista, efikaziaren zentzua, ideien basoan

–bereak ala besterenak, berdin da– bereizten eta selekzionatzen, edozeinen ideiak bereganatzen eta bideratzen jakitea, jendea lanean jartzea. Hiruzpalau iradokizunetik proiektu bat ateratzeko, jende hautatuz ekipoa osatzeko eta hura zama gabe, baina irmo gidatzeko abilezia. Gero, handitasun eta zabaltasun izpiritu bat, txikikerietan ez galtzeko, problemak beren dimentsio globalean planteatzeko, zeregintxo konkretuenetan ere marko orokorrak inoiz ez ahazteko. (Azurmendi 1997: 89)

Izaera horren azalpenaren indargarri, urteen joan-etorriari ondo-ondoan izan zituen Joseba Intxausti, Joxe Azurmendi eta Paulo Agirrebaltzategiren beste hitz hauek. Torrealdairen bizitzako beste ardatz batez baliatzen dira, mendizaletasunaz hain zuzen ere, euskararen bide luze bezain malkarretan gora igotzeko zuen burubidea eta jokabidea azaltzeko:

Mendian hirekin ibili izan garenok edo ibili direnengandik jakin dugunok ezaguna diagu hire mendiko martxa: besteok baino indartsuagoa eta bizkorragoa izanik hi, eta mendi-bideetako gidari, aurreratu egiten hintzen mendian gora; eta besteok ahal genuen neurrian segika atzetik. Baina tarteka geratu egiten hintzen, eta atzekoen zain itxaron, berriro elkarrekin, taldean, nondik norakoa ikusi eta gailurrerako bidea erabakitzeko. (Intxausti, Azurmendi eta Agirrebaltzategi 2020)

Horratx Torrealdairen izaera marrazten duten bi aipu. Izaera horrek eutsi zion 60 urte inguruko ibilbide bati, izaera horri esker eragin du eragin duen bezala euskalgintzan: pentsatuz, pentsaraziz, behatuz, ikertuz, erreferentzia berriak gurera ekarrituz, ezagutza hedatuz eta ezagutza partekatuz, gogoetarako eta eztabaidarako gaiak jarrituz, lanak argitaratuz, proiektuak martxan jarrituz, ingurukoak aktibatuz, egiturak sortuz, bitartekari lanak eginez eta egitasmoei ‘izana eta izena’ emanez...

Lan horietako asko, aurrerago deskribatu dugun euskalgintzarekiko ikuspegiarekin bat eginez, elkarlanean eta talde lanean egin zituen. Torrealdai partaide izan duten euskalgintzako eta kulturagintzako egiturak eta erakundeak askotarikoak dira, horietan normalean ardurak bere gain hartuta parte hartu du, eta euskalgintzaren ibilbidean eta euskararen

normalizazio prozesuan oso esanguratsuak izan diren proiektuak eta egiturak dira, gainera: JAKIN eta *Anaitasuna* aldizkariak, Euskal Idazleen Elkarte, Elkar, *Euskaldunon Egunkaria*, Kontseilua, Euskaltzaindia, Puntu.eus fundazioa, Azkue Biblioteka... Zuzendaritza organoetan bai, baina kalean eta jende artean ere bazekien ibiltzen, eta maiz ibili zen herriz herri hitzaldiak ematen eta herritarrekin harreman estuan.

Aurreko aipuek erakutsi diguten bezala, talde-lanean mairu, baina bakarka ere bazekien lan egiten, eta behaketa eta ikerketa lanean makina bat ordu emandakoa zen, informazioa klik eginda lortzen ez zen garaietan ere milaka eta milaka agiritan eta bibliografia zabalean nabigatzen. Soziologiako ikasketek emandako formazioaren begia eta zorroztasuna erantsi zizkien bere behaketa eta ikerketei, eta, behin lana amaituta, besteren eskura jarri, txukun eta erabilgarri. Izan ere, bere izerdiaren helburua ez zen erudizio akademiko hutza, baizik eta balio praktikoa izanzen zuen eta erabilgarria izanzen zen ezagutza biltzea eta partekatzea: proiektuak abiatzeko, estrategiak definitzeko, ideien lehiarako..., berak esaten zuen moduan, bidea ibiliz egiten jarraitzeko, azken batean.

Ikerketa eta dibulgazio lan horretan, azpimarratzeko modukoa da, besteak beste egiteko horretan urte askoan bide-lagun askorik izan ez zuelako, euskararen zapalkuntzaren inguruan egindako ekarpena. Euskara zertan den ulertzeko gako bakarra ez, baina gako garrantzitsua da hizkuntzak jasari izan duen jazarpena. Errebisionismoa eta, berak *Asedio al euskera* (2018) liburuan adierazi bezala, are supremazismo linguistikoa oraindik indarrean dauden garaiotan, zapalkuntza prozesu historiko horretaz dugun ezagutzan Torrealdairen ekarpena guztizko erreferentzia eta oinarria da.

50 urte euskara batuarekin konprometituta

Torrealdairen ibilbidean oso nabarmen agertzeko modukoa da, halaber, euskara batuarekiko konpromisoa, haren hastapenetatik. Euskara baturik gabe ez dago 60ko hamarkadako

loraldia eta orduz geroztik normalizazioaren bidean egindako urratsak ulertzerik, eta Torrealdaik bete-betean eutsi zion apustu eta eraikuntza horri. Modurik eraginkorrenean, alegia, euskara batua erabiliz. Eta, baita ere, euskara batuaren ibilbideko momentu esanguratsuenetan parte hartuz, bai zeharka (Baiona, 1964), bai zuzenean (Ermua, 1968; Arantzazu, 1968; Bergara, 1978). Euskaltzaindiarekin ere harreman luze eta emankorra izan zuen: euskaltzain urgazle 1975ean, euskaltzain oso 2007an eta emeritu 2017an. Jagon sailean ikusten zuen bere burua Iker sailean baino gehiago, eta Euskaltzaindiari berari euskararen biziberritzean toki eta egiteko bat esleitzen zizkion, euskalgintza jotzen zuen Euskaltzaindiaren toki naturalizat. Euskaltzaindiaren ibilbidea Imanol Murua Uriarekin batera idatzitako liburu batean ere deskribatua zuen, eta bera izan zen, esate baterako, 2018an Euskaltzaindiaren izenean *Euskara batuaren adierazpena* irakurri zuena.

Artikulu honetan goraxeago Torrealdairen ekarpena nola gauzatu zen paragrafo batean biltzen saiatu gara, «pentsatuz, pentsaraziz, behatuz, ikertuz, egiturak sortuz» eta beste hainbat moduz egiten zuela esanda. Horietako bakoitza aletzen eta xehatzen has gintezke, baina zenbaki osoa eskatuko liguke horrek eta, bestalde, horietako zenbait ale honetako beste atal batzuetan ere azalduko dira.

Nolabaiteko hautua egin eta euskalgintzan eta kulturgintzan funtsezko izan diren bi egitasmoren aipamen berezia egingen dugu. Alde batetik, 60 urteko ibilbide luze bateko bi momentu historiko oso ezberdinetan sortu zirelako eta horrek, zinez, kemen eta konstantzia nabarmena erakusten duelako. Bestetik, biak ere euskararen normalizaziorako eta biziberritzerako funtsezkoak izan direlako. Eta, hirugarrenik, bietan Torrealdai ezinbesteko protagonista, eragile eta zutabe izan zelako. JAKIN aldizkariak eta *Euskaldunon Egunkaria*-z ari gara.

JAKIN aldizkari gisa zer izan zen ez dugu guk hemen azalduko, non eta aldizkarian bertan. Aipamen berezia egin nahi diogu, hala ere, JAKIN aldizkaria aitzindaria izan zelako, neurri batean bederen, euskalgintzan geroago etorriko zen

planifikaziorako eta estrategiarako joeran eta jardunean. Ezinbestekoa du hori euskarak, Torrealdaik berak hamaika aldiz esana da, baina 60ko eta 70eko hamarkadetako giro sozial eta politikoan ez zen batere erraza, eta ez zen euskalgintzaren berezko ezaugarri bat. JAKIN aldizkari bat zen, euskara, kultura eta bestelako ezagutza arloak lotu zituen, besteak beste, baina baita hori baino gehiago ere. Eta, une jakin batean, JAKINEN inguruan biltzen zirenek euskararen egoera eta etorkizuna begirada orokorrago eta estrategikoago batekin aztertzeo asmoa, aldartea eta gaitasuna izan zuten, eta gogoeta eta azterketa horiek proiektu bilaka zitezen ere saiatu ziren.

Nabarmendu nahi dugun bigarrena *Euskaldunon Egunkaria* da. Historia hori deskribatuta eta azalduta dago, eta protagonista lekukotasuna ere, neurri batean behintzat, jasota. Torrealdai izan zen horietako bat, ez nolana hiko gainera. Hasteko, eta euskalgintzarentzat *Euskaldunon Egunkaria* sortzeak izan duen garrantziaren erakusgarri, Torrealdairen beraren hitz batzuk ekarriko ditugu, Lorea Agirrek 2015ean JAKINEN egindako elkarrizketatik hartuta:

Egunkariak euskalgintza kohesionatzen du. Nik esan izan dut ez dudala Kontseiluaren existentzia imajinatu ere egiten Egunkaria izan ez balitz. Plataforma bat izan zen egitasmo berrientzat. Horrekin jaiotzen bazara badirudi beti horrela izan dela, baina bai zera, gu taifen erreinutxoetatik gatoz, bakoitzak bere esparrutxo dominatzen zuen garaitik. Nik uste dut Egunkariak herri hau alfabetatu egin duela, ez alfabetatu euskarari dagokionez soilik, mamiz bete duela, mamitu egin duela, edukiz hornitu, informazioa, gogoeta, aisia eta iritziarekin herria egin duela. Herri egin gaitu, eta hori nik ez dut uste ez irratia eta ez telebista egin duenik. Egunkaria euskalgintzaren gorputzaren bizkarrezurra eta mamia izan zen. (Agirre 2015: 47-48)

Hori izan zen eta hori egin zuen *Egunkaria*-k, besteak beste. Eta horren sorreran ere Torrealdairen egitekoa funtsezkoa izan zen. Gorago transkribatutako Azurmendiren hitzek beraren izaera, dohainak eta itzala deskribatzen dizkigu, eta euskarri horiei esker egin zuen egunkariaren proiektua gauzatu ahal izateko ezinbesteko gertatu zen bitartekari, sustatzaile eta babesle

lana. Berak esandako moduan, eta funtzio hori Jakin Taldera hedatuta, haien ‘izana eta izena’ proiektuari eskaintzeko.

Katea ez dadila eten

Nostalgia elikatzea alferrik ez ezik kaltegarri ere bada. Orain eta hemen zer egin, hori da kontua. (Kaltzada 2010: 66)

Hermes aldizkariari esandako hitzak dira. Inork nostalgiarako aukera eta eskubidea duela pentsatzekotan, ematen du duela 60 urtetik honako bizipenak eta oroitzapenak izan ditzakeenari aitortu beharko zaiola. Torrealdaik ez zuen bide horretatik abiatu nahi, ordea, eta atzera begiratzen bazekien arren –beraren hainbat ikerketa horren lekuko–, orainaldira eta etorkizunera begiratzen ere bazekien eta horretara jarrita zegoen. Bazekien euskalgintzak ibilbide ederra egina zuela eta gauza asko sortu eta gorpuztu zituela, baina, errealitateaz kontzientea izaki, ez zen horren kontenplazioan gelditu zalea:

Egia da asko aurreratu dugula, kuantitatiboki zein kualitatiboki. Nortasun kualifikatu bat ere badugula. Pisu handiagoa irabazi dugula ere egia da. Baina ez da nahikoa, hori da gure desgrazia, ingurua proportzionalki gu baino gehiago indartu baita. (Lizaso 2006: 33)

Kontzientea zen, horrenbeste, euskararen egoeraren zaurgarritasunaz eta are makurraz, lehen eta orain, eta kontzientea zen, halaber, euskalgintzaren jardunean sortzen ziren zailtasunez, hori ere lehen eta orain. Eta bazekien etorkizuna euskararentzako bermerik gabeko agertoki bat dela ere, gauzak sakon aldatzen ez diren bitartean behintzat.

Euskararen egoeran suma daitezkeen itzalez jabetzeak,

Kontzientea zen euskararen egoeraren zaurgarritasunaz, eta kontzientea zen euskalgintzaren jardunean sortzen ziren zailtasunez. Eta bazekien etorkizuna euskararentzako bermerik gabeko agertoki bat dela

nolanahi ere, eta bere burua inoiz «pesimista aktibotzat» sailkatu zuen arren, ez zion galarazten ekimenerako behar den aldartea izatea. 2006an *Nabarra* aldizkariari emandako elkarrizketako esaldi honek laburbil dezake: «Nik neuretzat hartzen dut esaldi txinatar hura, ilunpea madarikatzea baino hobea da argi bat piztea. Negar egitea baztertu eta argiak piztu behar ditugu» (*ibid.*).

Aldarte horrekin eusten zion, horrenbestez, aipatu ditugun ilun edo itzalei. Itzal horietako bat aipatzen da honako esaldian, duela hamar urte esandakoa baina, hala eta guztiz ere, ziur asko gaurkotasan handirik galdu ez duena, are gehiago pandemiak hauspotu duen ziurgabetasun sentimendua go-goan izanda:

Egia da militantzia eta auzolana ez daudela indarrean. Baina agian arazo nagusia noraezak dakar, hau da, ez dakigula oso ondo gizarte honek nondik joko duen. Krisia ez da ekonomikoa bakarrik, gizarte mailakoa baizik. (Kaltzada 2010: 67)

Noraezak kezkatzen zuen Torrealdei orduan, eta ez da harritzekoa kontuan izanda haren hiztegiaren estrategia, planifikazioa, zorrotasuna eta antzekoak konstante bat zirela. Ez dira ziurgabetasunaren eta noraezaren aurkako pilula magikoak, baina bai erreminta indartsuak.

Kezkatuta zegoen, halaber –eta kezka hori azken aldikoa da, 2016an *Noticias de Gipuzkoa*-ri egindako elkarrizketa batean islatzen baita–, instituzioen aldartearekin edo jokamoldearekin: «Amore emanda daude instituzioak. Orain maila pertsonalean kulpabilizatzen gaitu gu euskara gehiago ez erabiltzeagatik» (Mujika 2016: 7).

Horren antzeko zentzu edo ildo batean, eta neurri batean berak hain hurbiletik aztertutako euskararen normalizazioaren aurkako diskurtsoen eta ideien ondorioz behar bada, ideologia linguistiko jakin batek gizartean lortu duen eraginaren norainokoak ere biziki kezkatzen zuen, horrek normalizaziorako ahalegina bera baldintzatu eta galgatu lezakeelakoan:

Gaur egun, borroka, konpromisoa, militantismoa, zaharkituak omen daude. 'Gatazka' hitza hizkuntzari ezin omen zaio lotu, hizkuntza minorizatuaz ezin omen da hitz egin, ez eta lurraldetasunaz edo hizkuntza nazionalaz ere. Nonbait, diskriminazio positiboa ez da gehiago aipatzen. Norberaren eskubideei lotzen zaie hizkuntzaren erabilera; hizkuntza, aukera pertsonala, eta kitto. Aukera pertsonala besterik ez bada, ezin da neurririk hartu edo hori sustatzeko politikarik planteatu. Irudipena dut, neurri batean, ideia horiek geuk ere irentsi ditugula. Ohartu gabe, zirimiriak bezala, supremazisten argudioek geu ere busti gaituzte. (Arrula 2018: 30)

Horiek, beraz, momentuko diagnostikoak eragiten zizkion kezketako batzuk. Ez bakarrak, noski.

Eta aurrera begira jarrita, modu nabarmenean, globalizazioa eta horrek berarekin leharzkeen uniformizazioaren eta bestelako ondorioen inguruko kezka: globalizazioaren itsasoan galduko ote garen, gure erreferentzia propioak galduko ote ditugun... Korrante indartsu horiek, are gehiago euskalgintza lehenago aipatutako noraezean harrapatuz gero, euskararen egoera zaugarria are zaugarriago egin bailezakete.

Horren guztiaren jakitun, ilunpea madarikatzen ari gabe argia piztea hobe, eta han-hemenka horretarako balizko eginbehar edo bideetako batzuk aipatuak zituen Torrealdaik. Horiek ere, espero zitekeen moduan, euskalgintzaz beti izan zuen ikuspegiarekin eta hari esleitu izan zizkion ezaugarri eta irizpideekin koherente.

Hasteko, eta esate baterako, lehendabiziko urratsa kontzientziaren eta autoafirmazioaren eremuan kokatzen du: «Ariketa bat egin behar dugu, deus baino lehen, herri bat garela geure buruari sinestarazteko» (*ibid.*: 31). Eredu 'psikologiko' horretatik urrundu gabe, eta akaso nolabaiteko ondorio logiko gisa, hizkuntza komunitateak jarrera proaktiboa behar duela ere uste zuen, eta hala adierazi izan zuen.

Hortik abiatuta, itxaropen nagusia gizarte zibilean, herri ekimenean eta taldean aritzeko gaitasunean jarrita zeukan. Hor ezagutu zuen, 50eko eta 60ko hamarkaden hastapenetan, euskalgintzaren bulkada eta suspertzea, eta hor bertan ikusten zuen, 60 urte geroago, etorkizunerako hauspoa eta

arnasa. Erakundeei ere, jakina, egiteko garrantzitsua esleitzen zien, eta hainbat arlotan apustu estrategikoak egin beharra, besteak beste; baina gizarte ekimenean ikusten zuen bermerik handiena euskara dagokion tokira eramateko.

Gizartea, nolahi ere, ez modu lauso eta zehaztugabe batean ulertuta. Aitzitik, «kultura eta euskararen inguruan gizarte antolatu bat behar» zela uste zuen, «politikoei ere bide batzuk adierazteko eta politikoek aintzat har gaitzaten» (Mujika 2016: 7).

Gizarte antolatu horrek, besteak beste, gai izan beharko luke adostasun sozial eta politikoak lortzeko:

Hil aurretik enkargu argi bat utzi dio euskalgintzari: diagnostiko zorrotz bat egitea eta 'akordio programatikoak' garatzea euskararen normalizazioan elkarlanean urrats sendoak egiteko. Eta bide hori nola ibili beharko litzatekeen erakutsi ere egin du Torrealdaik, bere etsenpluarekin: independentziaz, lanari tinko eutsiz etsi gabe, errespetuz, talde lanean, metodikoki... ezina ekinez egiteko, maiz errepikatzen zuenez. (Peruarena 2020: 4)

Gauza jakina da euskalgintzan, azken urteotan bereziki, aldaketa eta jauzi baten beharra oso barneratuta eta adostuta

Berrikuntzaren eta garai berrietara egokitzearen aldekoa izanagatik, aurrekoengandik ikastearen eta jasotzearen balioa ere ezagutu zituen, eta hori hala gerta zedin eginahalak egin zituen

dagoela. Ez hainbeste jauzi horrek nolakoa izan behar duen, baina bai aldaketa handi baten beharra, geldialdia eta atzera egiteko arrisku egiazko hori saihestu eta gaindituko bada. Torrealdaik ere ataka horren jakitun zen, eta duela hamarkada bat ere aipatua zuen *impasse*-a, ziklo baten bukaera eta eredu aldatu beharra: «Urte horietan sortu eta gerora gauzatu zen

ereduak elikatuz ibili gara oraintsu arte, esanen nuke. Ziklo hori bukatzeaz ikusten dut gaur bere balio eta akats guztiekin» (Kaltzada 2010: 70). Errealitate horren aurrean, berriz ere, berritu eta egokitu beharra aldarrikatu zuen:

Berpizkundera ala ez, aldaketa sakon bat behar dugula, eta neurri batean bidean dagoela, hori seguru [...] Bide berriak jorratu behar dira, diskurtsu berria eraiki behar da [...] Euskarriak erortzen ari zaizkigu, ohitura berriak [...] Zerbait berria egin behar dugu, katea ez eteteko moduko berrikuntzak garatu behar ditugu, gure seme-alaba gazteek guk hasitako bidea urratzea nahi badugu. (*Ibid.*)

Azken aipamen horrek, bestalde, Torrealdairen ibilbidean oso presente egon den kezka eta ardura batera garamatza: transmisioa. Bera euskalgintzan ibiltzen hasitako garai hartan nolabaiteko haustura bat gertatu zen, belaunaldi berri bat sortu zen, Orixerengandik Txillardegi eta Mitxelenarengana nolabait esateko. Haustura eta etena zer zen ezagutu zuen, baita horien balizko onurak eta kalteak ere.

Berrikuntzaren eta garai berrietara egokitzearen aldekoa izanagatik, aurrekoengandik ikastearen eta jasotzearen balioa ere ezagutu zituen, eta hori hala gerta zedin eginahalak egin zituen. Torrealdai 60 urteko kate horretan katebegi sendoa eta fidagarria izan baita, izan ere, belaunaldi zaharrek eta berriek ezagutu dutena, ez bibliografian eta agiri zaharretan begiratuta, edo ez horrela bakarrik behintzat, proiektu zehatzetan eta eguneroko lan praktikoan eta jardunean baizik. 📖

Bibliografia

- Agirre, Lorea (2015): 'Trautea irabaztea denean. Egunkariaren sorrera eta garapena Joan Mari Torrealdairen arabera', *JAKIN* 210, 11-50.
- Arrula Ruiz, Garazi (2018): 'Joan Mari Torrealdai. «Ariketa bat egin behar dugu, ezer baino lehen, herri bat garelako geure buruari sinestartzeko»', *Hegats* 56, 28-33.
- Azurmendi, Joxe (1997): 'Joan Mari Torrealdai: 25 urte JAKINEN zuzendari', *JAKIN* 102, 85-109.
- Berria (2020): *Joan Mari Torrealdai (1942-2020). Gehigarri berezia*, 2020-08-01.

- Esnaola, Imanol (1999): 'Joan Mari Torrealdairi elkarrizketa. «Txakolina bezalakoa da euskalgintza [...] 'ardo nahi eta ezina'», *Bat* 31, 77-89.
- Intxausti, Joseba; Azurmendi, Joxe; Agirrebaltzategi, Paulo (2020): 'Joan Mari, ez adiorik!', in *Berría* (2020: 9).
- Kaltzada, Pili (2010): 'Joan Mari Torrealdai: «Guk jasan dugun lintxamenduak guraso asko ditu», *Hermes* 34, 60-71.
- Lizaso, Mikel (2006): 'Joan Mari Torrealdai. «Nire jarrera pesimista aktiboarena dela esango nuke», *Nabarra* 68, 28-33.
- Mujika, Mikel (2016): 'Joan Mari Torrealdai. «Amore emanda daude instituzioak eta orain gu kulpabilizatzen gaituzte euskara gutxi erabil-tzeagatik», *Noticias de Gipuzkoa*, 2016-01-03, 6-7.
- Peruarena Ansa, Mikel (2020): 'Torrealdairien enkarguak', *Berría*, 2020-08-04, 4-5.
- Petxarroman, Iñaki (2005): 'Joan Mari Torrealdai. «Frankismokoa zentsura zen, hau inkisizioa», *Berría*, 2005-02-20: 6-7.
- Torrealdai, Joan Mari (1982a): 'Euskara, hizkuntza nazionala: normalizazioaren behar larriaz', *JAKIN* 22, 5-12.
- (1982b): 'Euskararen zapalkuntza (1936-1939)', *JAKIN* 24, 5-73.
- (2001): 'Hizkuntz politikaren auzia', *JAKIN* 123/124, 11-164.

Zerrendero batekin solasean

Garazi Arrula Ruiz

Itzultzailea eta editorea

Gerraosteko liburugintzaz idatzi zituen oharretako batzuetan (Joan Mari Torrealdaik nekez idazten baitzituen azterketak edo ikerlanak, guztiak zirelarik gogoetarako helduleku eta ohar heldugabeak), J. M. Lasagabasterren aipu batekin ekiten dio:

Uste baitut ez dela onargarria, osagabea eta partziala delakoan, une bati buruzko balio-iritzi bat ematea literatur sistema osoaren inguruan –euskal sistema, kasu honetan–, ezpada aldi berean beste sistema batzuetan txertatzen –sistema kultural, sozial, politikoak–, non literaturak funtzionatzen baitu eta adierazle bihurtzen baita. (1983: 49; neure itzulpena)

Euskal liburuaz gauza bera esan zitekeela dio jarraian Torrealdaik, eta nago ongi laburbiltzen duela berak liburugintzaren inguruan eginiko lan guztiari heltzeko ikuspuntua.

Ez baikara alferrik ari senezko soziologo bati buruz; ikaskez ere hala zen, doktoretzaren atariko izanen zen hiru urteko karrera egin baitzuen Parisen, Institut d'Études Sociales-en. Aparteko behatoki hartatik kultura eta pentsamendu berritzaile bezain abangoardistak eskura zituen, garaian beste hainbat euskaldun zorionekok bezala; halarik ere, edo horrexegatik beharbada, euskal kulturari begira jarri zen, garaian beste hainbat euskaldun burubero bezala. Zehazki, karrera amaierako lanean, euskal idazleei buruzko hurbilpen soziologiko bat osatu zuen, gero *Euskal idazleak*, gaur saioan garatu zuena (Lan Kide Aurrezkiak Jakinen zigituarekin 1977an 45.000 aletan argitara

eman zuela diosku autoreak Manuel Lekuona Saria eman zio-
telarik Eusko Ikaskuntzak argitaratutako liburuxkan).¹

Euskarazko liburugintzak neurri batean euskal gizartea
islatzen duela, horixe izan zuen hasierako lan-hipotesia, eta
ibilbide osoan lagundu zion.

Liburugintzaren eta gizartearen lotura hori erakusten saiatu naiz
urtea joan eta urtea etorri. Abiapuntuko intentzio horren ara-
bera moldatu dut bai informazioa biltzeko metodologia eta bai
liburugintza aztertzeke modua. (2007: 12)

Ez da gehiegikeria esatea, bada, azken helburua gizartea
azaltzea zutela, urtez urte –ez kezka, etsipen eta buruko min
gutxirekin–, liburugintzari eskainitako azterketek.

Hasta-penak eta pozak

70eko azken urteetakoak dira liburugintza eta argitalgintza
hizpide duten Torrealdairen lehen dibulgaziozko idatziak,
oraindik abizena y letraz idazten zuela. Orduan eta 80ko
lehen urteetan *Ere*, *JAKIN*, *Anaitasuna* eta *Egin*-en argitara-
tutako artikuluetan, bereziki, adierazten da hobekien garaiko
giroa, liburuez mintzo delarik.

Aintzat hartu behar da Francoren erregimenak debekatu
zuela *JAKIN*, 1969an, eta Joseba Intxaustiren gidaritzapean
urrats ugari egin behar izan zituen aldizkari gabeko kultur
taldeak. Torrealdaik Paristik itzuli zenean heldu zion berriz
aldizkariaren lehari, unibertsitario ibili zen artean ikusita-
ko hura zuela ments (*Esprit* frantziar aldizkari progresista-
ren eredu argitalpena egin nahi izan zuten *JAKINEKIN*).
Espainia frankista hermetikoan eta nazional-katolikoan,
kulturaren kontzeptu erlijioso dogmatikoa nola zabaldu as-
matu behar izan zuen taldeak. Joxe Azurmendik esana da
askatasun bila aritu zirela, «baina askatasunaren kontzeptua
aldatuz edo puskatuz joan den garai batean» (2016b).

Hutsetik eraikitzen jardun behar izan zuen, beraz, '56ko be-
launaldiak', Jakinekin batera kulturara sortu ziren haiek. To-
rrealdaik honela azaltzen du, ahoz, parean Azurmendi duela:

Beraz, gerra ondokoak gara, eta datu nagusietako bat, nik behintzat hala bizi izan dut, haustura da, aurreko belaunaldiekiko etena. Guk ez dugu aurkitu errealitate bat, Euskal Herri bat ez dugu aurkitu. Ez dugu kultura bat aurkitu, ez dugu euskara landu bat aurkitu, eta belaunaldi hau hasi da autonomoki, bere aldetik, hori guztia egiten eta bilatzen. (*Ibid.*)

Eta eraiki, eraiki zuten, zabaldu, zabaldu zutenez: Alemaniako eta Frantziako kulturara, bereziki, kanpoko erreferente, autore eta ideiak euskal munduratzin. Zeren bloke handiak puskatu ziren garaia izan baitzen hura, Sobietar Batasunak utzi zioneko komunismoaren eredu bakar izateari, iraultza antikoloniala sutsuen zegoeneko, intelektual handiak plaza-ratu zireneko, marxismoaren eta askatasunaren kontzeptua-lizazio berri bat eztabaidatzen ari zeneko, botere frankistari lotzen zitzaiolako Elizarekiko desilusioa zabaldu zeneko. Eta gazte ikasi (eta gehienbat seminariotik pasatako gizonezko) haiek euskaraz pentsatu eta euskarari eman zioten eferbes-zentzia hura, eztabaida publiko eta material anitzen bidez.²

Liburugintzari debate horiek guztiek nola eragin diezaio-kenen, antzua lirudike. Esan bezala, alta, motibazio filosofiko, kultural eta ideologiko horiek daude Torrealdairen proiektu kultural eta linguistikoaren oinarrian. Hala irakurtzen ditut nik, behintzat, 1977an euskal liburuaren gaitzez mintzo de-larik analfabetismoa aipatzea eta politika-borrokaren -hots, kaleko giroaren- parte ga-rrantzizko bat kulturatik iga-ro behar duela aldarrikatzea,³ edo 1978an aldeztu zuen liburu mota askotarikoak eta idazle eskolak sortzea. Itxuraz, urte horietan «makina bat arti-kulu» idazten ziren euskal liburuak plazaratzearen alde, «ka-leratze horretantxe ikusten bait genuen, sinbolo mailan ikusi ere, euskal liburugintzaren 'normaltzearen' seinale» (1979).

Euskarazko liburugintzak neurri batean euskal gizartea islatzen duela, horixe izan zuen hasierako lan-hipotesia, eta ibilbide osoan lagundu zion

Nondik zetozen ez baizik nora zihoazen erreparatzen has-tearekin, ordea, baikortasuna oro hegan. Egiazko arrangura adierazten du garaiko artikuluetan, gerokoetan –adina edo eskarmentua dela medio, agian– «kezka» eta «desesperantza» bihurtuko dena.

Ikusitakoa nola ikasi

Hori baita, lehen bezala oraintsu, kezka nagusia: kanpoko artea, musika, literatura, pentsamendua gurean nola eman, gurera nola ekarri, gurea nola asmatu. Globalizazioa loka-letik pentsatzea, finean:

Gu kanpora joaten ginenean, ikastera joaten ginen gero hemen aplikatzeko. Orain nola denok mundu berean gauden, ba ez da hori pentsatzen. Guk geuk geurea nola hobetu ez da pentsatzen. Iruditzen zait tentsio hori ez dagoela momentu honetan. Hor arriskua zera izan daiteke, kanpokoan lilura, kanpoko lantzea, kanpoko bezalakoa izan nahia. (2016b)

Gainera, horri gehitu behar zaio inon *kanpoeder sindromea* deitu izan duena, kanpokoari ateari beti zabalik uzten zaizkiolakoan, baita industriari laguntzak emateko orduan ere («Kolonizatuaren konplexuak janda gaudela zioen lagun batek. [...] kanpokoan lilura eta kanpotarren bidez legitimitatea bilatzeko joera. Bertokoa susmagarri den leku berean kanpoko aberasgarritzat jotzen da», 2007: 43). Euskaldunok gure erreferentzia mundu propioa sortu behar dugula esaten ez baita aspertu Torrealdairen belaunaldia. Geroago helduko diogu berriz horri.

Biblioteca Nazionalearen ametsari buruz duen testua (2011) hasten da esanez hutsune batetik eta behin-behineko ekin ziola *bibliografo* lanari, izendapen horrek lotsa ematen bazion ere arian-arian 50.000 fitxa bibliografikotik gora bildu zituen ikertzaileari (ez da harritzekoa, bada, norbaitek *zerrendero* deitu izana). Erakundeek katalogazio lan hori beren gain hartu arte euskal bibliografia osatzeari ez ziola utziko esaten zuen, orain utzikeria horregatik salaketa zuzena eginez

(«Aldizkariaren sail honetantxe salatu izan dut Eusko Jaur-laritzako Kultura Sailaren jarrera –gutxienez– ulergaitza», 1985, in 2007: 17), orain erabakimen sendoz («Eutsiko diot, halere, egun hoberik agertzen ez deino», 1981, in *ibid.*), orain etsipen handiagoz («Hitz gutxitan esanda, lan honetan jarraitzeko prest nago ni neu eta prest dago aldizkaria. Baina ez baldintza hauetan», 1990, in *ibid.*: 18). Eta ultimatium bati erantzunak ditugu Gipuzkoako Foru Aldundiak eta Jakinek kaleraturiko *XX. Mendeko Euskal Liburuaren Katalogoa*-ren liburuak; soziologoaren sinesmen gotorrari zor diogu, ostera, mendea gainditu eta gero ere katalogazioarekin eta horren azterketarekin jarraitu izana («kirolzale askori gertatzen zaion gauza bera gertatzen zait nonbait, ezin abandonatu 'ofizio/afizio' zaharra», 2000, in *ibid.*: 20). Nola lehenengotan hala bukaeran, itxaropen berarekin: «Lagunduko al du liburuaren mundua aintzat hartua izan dadin!» (*ibid.*: 8).

Kanpora begiratze horretan, gure ekoizpena estandarra ote den jakin nahian, hots, liburugintza homologagarria ote genuen erantzun asmoz, Robert Escarpitek eta haren eskolakoek proposatutako parametroetara jo zuen lehenik, eta berehala ohartu zen hizkuntza handietarako baizik ez zutela balio. Hasierako azterketetan bereziki, Espainia, Frantzia, Italia eta abarrekin alderatzen zuen euskarazko ekoizpena, eta neurriko ez izan; «90eko hamarkadan lortu nuen alderaketa gertuago eta egokiago bat, gu bezala normalizazio prozesuan dauden kulturetan» (*ibid.*: 87).

Horrela, azterketa erkatua egiteko estatu egitura dutenen ekoizpen datuak baztertu ez arren, euskal liburugintza xehatzean eta balioztatzean hurbil ditugun esparru mugatuko kulturetara so egitea proposatu zuen, 1983an ere, «katalanak, galegoak, bretoiak, okzitanoak, eskoziarrak, galesak, eta beste» (1983: 50). Horrela, «nazio zapalduetako liburugintzei buruz» egiteke zegoen azterketa batek erakutsiko lituzkeen errealitate berdintsuak zerrendatzen ausartzen da:

Hala nola, liburu-produkzioaren egituraren joera nagusiak, idazletza bizitzeko era, idazlearen beraren autoulertzapena, literaturak

hizkuntzarekiko duen hurbiltzapena (eta zenbaitetan, morrontza), literatur liburuaren eta irakaskuntzarako liburu funtzionalaren nagusitasuna, kultur liburuaren eskasia, eta abar. (*Ibid.*: 49)

Orduko galderak, geroko aztergaiak.

Liburugintzari buruzko Torrealdairen lanetan, hastapenetik ageri da konstante hau: gutxiengoa izatea ez da datu estatistiko soila. «Ia-ia izateko modu bat da, literatura eta hizkuntza ulertzeko eta bizitzeko modu –askotan ‘dramatiko’– bat». *Euskaldunon Egunkaria*-ko iritzi saile-

Liburugintzari buruzko Torrealdairen lanetan, hastapenetik ageri da konstante hau: gutxiengoa izatea ez da datu estatistiko soila. Gutxiagotasun eta txikitasun sentimendu (konplexu?) horrek gure gizarte psikologia ezaugarrituko luke

ko zutabe labur batean –segida baten azkena, goiburuko «(eta 6)» isatsak erakusten duenez–, 1990eko euskal liburugintzaz honela mintzo da: «Hiztun komunitatean dago gakoa. Euskaldungoa gutxiengoa izatea ez da errealitate estatistiko soila, konportamentu-modu bat ere bada, psikologia sozial bat» (1991b). Nolabait, gutxiagotasun eta txikitasun sentimendu (konplexu?) horrek gure gizarte psikologia ezaugarrituko luke. Eta artikuluak jarraitzen du

esanez hiztun komunitate mugatu hori egoera diglosikoan guztiz murgilduta dagoela, errealitate hori aldatzeko politika ausartak galdegitearekin batera.

Argitara ematen den oro ordenatzeko eta kultura idatzia- ren egoeraren argazkia egiteko, Unescoren sailkapen taula⁴ erabili du gehienbat Torrealdaik, eta, horren arabera, urtero ondorioztatu du errebelatutako argazkia ez dela euskaraz bizitzeko beharko genukeena. Beste arrazoi batzuen artean, hau: «hizkuntz komunitatearen egoera diglosikoa islatzen da sailkapenean: liburu ugari irakaskuntzan, haur eta gazte literaturan, dezente literaturan, eta erabilera arrunteko, sozialeko, kulturaleko edo intelektualekoetan eskas» (2007: 84).

Bereziki saiakeraren hutsunea azpimarratu zuen *Egunkaria*-ko zutabetxo horietako batean, 1991n, tonu hurbilean (irakurlea zuzenean interpelatuz) eta samina ezkutatu gabe:

Jakinminak akuilaturik, zenbat saiakera-liburu dagoen begiratzera jo dut. Zenbat uste duzu? Bi eskuetako behatzekin konta daitezke, eta gainera hatzamar bost sobera. [...]

Hori pobrezia intelektuala, hori. Basamortua dirudi. (1991a)

Garai hartan, saiakera urriak aldizkarietan kaleratzen omen ziren batik bat, saio laburrean, beraz, ez liburu formatuan. Laburbiltzeko, zera dio: «Zer esan nahi du honek? Ez dugu la ‘euskaraz pentsatzen’? Intelektualki eta kulturalki erdaraz elikatzen dela euskalduna? Ez ote bata eta bestea, eta gehiago ere?» (*ibid.*). Lehenago ere, 1978an, *Egin*-eko iritzi artikulu batean ohartarazten du aldizkarien ugaritzea eta liburuen *impasse*-a, eta zuzen dio: «Irakaskuntza liburuia eta kreaizio-koa bakarrik eginaz, gureak ez du etorkizunik. Euskararen baztertzaren formula berria litzateke». Batean zein bestean, diglosiaren aurka liburu-politika eskatzen zuen.

Torrealdaiak bipolarizazioa azpimarratu izan du maiz, bada, ekoizpen kopuru handiena irakaskuntzan eta literaturan kokatzen denez. Herren, beraz, gure kulturaren eta hizkuntzaren normalizazioaren bidean, non ahalik eta dibertsifikatuena beharko lukeen produkzioak, edo, behintzat, sail gutzietan gutxieneko bat izan. Egun, urri ditugun gaiak aldatu diren arren, saiakera liburuak ugaritu badira ere, desoreka eta hutsune handiekin segitzen dugu (non dira bideo-joko, kirol aldizkari, manga, prentsa arrosa, booktuber saldoak?). Alde horretatik zerabilen *diglosia*, horren adiera zabalenean («ez filologiko hertsian»); geroko azterketetan, kontzeptuaren garapena desagertu arren, gaia ez du bazter utzi.

Hasierako azterlanetan diglosiarekin lotura egiten zuen bezala, geroago dialektika sakonago baten baitan kokatu zuen, txikia izatearen tentsioak sorturiko desabantailaz mintzo zela:

Nik uste batzuek euskararen muga sentitzen dutela bakarrik. Euskaldun izatea, eta gainera hemen beti zure biziraupenarekin

borrokan ibili behar duzunean, askotan aldapa gora gertatzen da eta nekea sortzen du, egia da, baina mundu kreatiboa ere bada. Sortzeko zeure bide propioak aurkitzeko aukera ematen dizu. [...] Zer egiten dugu guk gure borroka honetan? Hori bizitasuna da aldi berean. Nik uste bestela basamortu batean biziko ginatke[ela], encefalograma plano batean... Horrek bizitzeko motiboa ematen du. (2016b)

Idea baikor hori atxikiko dugu.

Bizitzeko motibo

Euskalgintza jarri zuten herria eraikitzeko erdigunean. Kulturatik eraiki zuten herria. Arantzazun bizi izan zuten euskararen aldeko lehenengo mugimendu bat, batez ere euskara kultur mundura jasotzearen aldekoa. Euskal Herriko kultur zentro (kultur tresna) oso garrantzizko bat izan zen garai hartan Arantzazu, eta seminarioa, berriz, ikasi nahi zuten mutikoentzako bide bakarrenetarikoa: «Seminarioak ziren orduan pobreen unibertsitateak» (2016a: 6). Hamabi urterekin, 1954an, apaizgai joan zen Torreal dai, arrebaz gazteagoa baserrian utzita. Arantzazu eta Foruko ikastetxeetan egin zituen humanitateak, gero filosofia Erriberrin, eta teologia ikastera itzuli zen berriz Arantzazura. Torreal daik eskola haren egiteko estrategikoa azpimarratu izan du:

... han ikusi dut basilika modernoa eraikitzen, puntako artista mordo bat (Jorge Oteitza, Nestor Basterretxea, Eduardo Chillida, Lucio Muñoz, Xavier Alvarez de Eulate); intelektual eta gizarte eragile asko; euskal kulturako protagonista ugari, euskalgintza zaharrekoak zein berrikoak; Euskaltzaindiko bi batzar erabakigarri, 1956koa eta 1968koa. Hitz batez, Arantzazutik ikusi dut Euskal Herri berria sortzen, euskal gizartea eraldatzen, euskal kultura biziberritzen. (*Ibid.*)

Salbatore Mitxelena ere han ibiltzen zela gogoratzen du Azurmendik, pribilegio handitzat duena (2016b).

Euskararen batasunaren aldeko lana da Torreal dairen eta haren belaunaldiaren ekarpenik nabarmenetako bat, baita Jakin Taldean ere. Aldizkariaren helburua hori izan da,

Jakinek euskararentzat nahi baitzuen kultur mundua bereganatu. Premiazkotzat zuten euskararen batasuna, eta aldizkaritik harago jardun zuten batasun estrategikoa bilatzen, elkarlanean akordio programatikoak adosteko bidea egiten. Ekarpen gehiago ere egin zituzten taldekideek, Lorea Agirrek gogorarazi bezala:

UZEI sortzea, Intxaustik euskararen historia sozialaz egindako lanak, Azurmendiren tesia eta argitalpenak, Agirrebaltzategi EKB Euskal Kulturaren Batzarrearen lehendakari jardutea, Torrealdaik liburugintzaz egindako azterketak eta *Euskaldunon Egunkaria*-n hartutako ardurak... (Eslava 2020: 9)

Euskalgintzak etorkizuna bere eskuetan hartu behar duela, erakundeei begira gelditu gabe, hala azpimarratu du Torrealdaik txitean-pitean. Horregatik maite zuen Martin Ugalde Kultur Parkea, ikurra zelakoan:

Herri ekimenak egindako gunea da. Geuk geure indar soilez egindakoa. Beti instituzioen dependenzian egon partez, horrelako egiturak sortuko bagenitu, beste oilar batek joko liguke. (Goikoe-txea 2016)

Eta konbentzimendu horrekin abiarazi ditu, bibliografia lana bezalaxe, Euskal Idazleen Elkartea («idazle eskubideak babesteko bainoago euskara batua bultzatzeko erakunde gisa», 2016b), Elkar argitaletxea lehenik eta Elkar Fundazioa gero, *Euskaldunon Egunkaria*, Biblioteka Nazionalaren egitasmoa eta beste, zenbaki honek erakutsi bezala.

Euskalgintzak etorkizuna bere eskuetan hartu behar duela, erakundeei begira gelditu gabe, hala azpimarratu du Torrealdaik txitean-pitean. Bai, eta halere, paraleloan, ez du erreparorik izan erakundeak seinatu eta gutxienekoak eskatzeko: 1970eko hamarkadan, erakunde publikoen laguntza eta bultzada ekonomikoa («Babesa. Hitz txarra da, arriskutsua, agintek manipulatzearren arriskua du. Baina ezinbestekoa», 1978); 1980koan, gaiei zegokienez, jokabide orohartzailea selektiboaren aurretik («Non dira faltrikera-liburua, kultur liburua, saiakera-liburua? Apenas publikatzen den baño. Gure kulturaren

garapena puskaka, adabakika eta anormalki gauzatzerik nahi ez badugu behintzat, liburu-mota horiek ere orain baino gehiago landu beharko ditugu», 1983: 59); 1990eko hamarkadan, EITBren eta beste sustapen bide batzuen inplikazioa⁵ («Euskal liburuaren publizitaterik apenas dagoen. Liburuaren aldeko promozio-ekinaldiak hutsaren hurrengo dira», 1997); 2000koan, euskal irakurlegoa sortzea,⁶ tiraden beheranzko joera⁷ eta Hezkuntza Sailaren mailegutza sistema birpentsatzea («arazoa ez baita editoriala soilki, liburugintzaren ekosistema osoarena baizik. Doakotasuna eta mailegutza desberdindu egin behar dira», *Elkar* 2008: 4); 2010eko hamarkadan, euskal kulturaren ikusgarritasuna eta jendartean ezagutaraztea («Nire kezkarik handiena da mundu hori ikusgarri egitea: guk badugun eta bizi dugun eta egiten dugun eta eragiten dugun mundu hori ikusgarri bihurtzea», Goikoetxea 2016). Eskaerok unean uneko premia nagusiak ere adierazten dituzte, eta nago, sektorearen katebegiei galdetuz gero, gaur egun ere antzerako gabeziak aipatuko lituzketela. Bada hamarkadaz hamarkada errepikatzen duen bat: liburuaren *planketa*, *plangintza* edo *politika*, momentuaren araberako terminologian.

Aurrea hartu aurre egiteko

Joseba Jakari egozten dio Torrealdaik goiburuko esaldia, eta estrategia horrekin bat egiten duela dio. Hastapenetatik azaldu du bertoko industriaren aldeko jarrera hori; 1986an, esate batera:

Aniztasunaren alde, batetik, bai editorial formatuan, bai eskaintzan; eta bestetik, kultur industria indartzearen alde. Zertarako? Kultur kolonizazioa ekiditeko, pentsaera hegemonikoa (orain globalizatua deitzen dena, *de facto* anglosaxoia) ekiditeko; eta gure geure kultur politika propioa bideratzeko. (2007: 42)

Egonean egonez gero, ezker-eskuin aurrea hartuko digutela-lakoan.

90eko urteetan eta hurrengoetan ia urtero salatu du euskal argitaletxeen atomizazioa, eta beti zehaztu haren irudikoz hori

ez dela aniztasunaren sinonimo, baizik eta ahultasunaren adierazle. Hots: «piramide gerri lodikoa proposatu dut inoiz, hau da, titulu bakarreko argitarazle gutxiago eta 50-100 titulu urtean argitara emango duen argitaletxe gehiago» (*ibid.*). Gaur egun ere, urrun gaude zifra horretatik. Jakina, merkatuak eta erakundeek nobedade-politika bultzatzeak eskaintza puztea ekartzen du, eta, Torrealdaik berak seinatzen duenez, baita beste hau ere: kanpoko argitaletxeen sarrera erraztea, editore ez direnen presentzia areagotzea, egile-argitaratzaileak ugaritzea. Dauden egiturak indartu eta sendotzea litzateke haren irudikoz sendabideetako bat. Alde horretatik,

90eko urteetan eta hurrengoetan ia urtero salatu du euskal argitaletxeen atomizazioa, eta beti zehaztu haren irudikoz hori ez dela aniztasunaren sinonimo, baizik eta ahultasunaren adierazle

... kultura eta industria ura eta olioia bezala hartzen baitituzte [batzuek], bakoitza berean, elkarrekin nahasi gabe. Ikuspegi legitimoa da, noski, baina ez da nirea.⁸ Nik uste dut herri bezala ekoizpena planteatuta azpiegitura indartsuak behar ditugula, kultur politika propioak diseinatu eta burutu ahal izateko. (*Ibid.*: 43)

Bertoko industria editoriala ez soilik osasuntsu baizik eta sendo egoteak ahalbidetuko luke morrontzetatik askatu eta gure ikuspegiz mundua ikustea; lehengo lepotik burua, bada.

Horren harira Torrealdaik adierazitako ardura handienetako bat (liburugintzari gagozkiolarik, noski) argitaletxe erdaldunen pisu gero eta handiagoa da (*kanpotarren desenbarkua* deitu izan duena, 1988an lehenengoz, Alfaguarak Jon Juaristiren ardurapean literatur sail bat euskaraz abiarazi zuenean). Bereziki, eta honek larritzen du kezka, haur eta gazteentzako liburuen ekoizpenean. 1984an ohartarazten zuten: «Hemengo merkatua komertzialki interesgarri gertatzen den orduko editorial erdaldunak etorri eta irents gaitzaketete. Egun hori ez dago urruti» (1984, in *ibid.*: 46). Zioenez,

haur literaturan ikusiak zituen zantzu batzuk, eta iragartzen zuen hurrena testugintzara joko zutela. «Tinko eta finko egon behar da ordurako, protekzionismopean erortzea nahi ez baldin bada» (*ibid.*). Esan gabe doa ekonomiatik haragoko ardura zela, irakaskuntzaren merkatua kanpotik kontrolatzea eta curriculumean ideologia hegemonikoa ereitea ekarriko zituelakoan esku hartze hark. 1988an ekoizpen osoaren %10 ziren gure geografiatik kanpokoak, 1999an %40; testuliburuetan, itzulpen-egokitzapen gisa agertzen zirenak, berriz, %52 ziren 2004an; bistan da, beraz, laster bizian bete zela profezia. 2016ko liburugintzaren azterketan, berrietako bat aipatzearen, honela zioen:

Bertoko eta kanpoko editorialak bereizteak xenofobiatik ez du ezer. Bereizketa geografikoa da azalez, baina ekosistema industrial eta kulturalen berebiziko garrantzia duena sakonean. Kontua da ekoizpenaren erabakigunea nork duen, bereziki hezkuntza curriculumean. (2018: 98)

De facto, egun ere, hezkuntza liburu produkzio handiena ez dago euskal editorialen esku, baizik eta estatu mailako argitaletxeetan; hori ez dator bat curriculum propioa proposatzearekin, bistan denez. «Nik berariaz errepikatzen dut urtero, alarma gorria pizteko esperantzan» (Arrula 2018: 33). Astun fama hartzea bost axola halako zerbait jokoan denean.

Eta, bertoko erabakiguneak indartzeko, beti izan du oso presente politika editorialak behar direla, liburuak bana-lagundu ez baizik eta edizioa bere osotasunean babestu behar dela:

Gauza batez nago gero eta konbentzituago: editorial handi edo txiki, ehuneko ehun argitaletxe diren horiek bermatuko dutela euskal liburuaren geroa eta etorkizuna. Plangintza, dedikazioa eta profesionaltasunetik igarotzen da euskal liburugintzaren berme hori, nire ustetan. (2007: 49)

Ez baita alferrik izan editore (42 urte aldizkariko zuzendari), eta horrek miseria oro barrutik ikusteko talaia paregabea eman dio. Azterketa osoak egin ditu horrela, liburugintzaren

katebegi guztiei erreparatuz:⁹ esate batera, Eusko Jaurlaritzako Aholku Batzorderako prestatutako txosten argitaragabea, 'Liburugintzaz zertzeladak' izenekoa, ez dio soilik ekoizpenari begiratzeko, idazleak, argitaratzaileak eta komertzializazioa ere aztergai ditu (1997); unibertso digitalean liburuak unean zuen eta izanen zuen tokia aztertzean, berriz, identifikaziorako arazoak, eboluzioa, idazketari nola eragin diezaiokeen, doakotasunaren duda, inplantazio eremuak, euskarriak, kostua, egile eskubideak, jabego intelektuala eta pirateria, metadatuak, merkatua... Denak ditu hizpide, nahiz eta azterketaren hasieran lan umotua ez zelakoan desenkuzatzen zen (2009b: 13). Ertz guztietatik heltzen zien azterlanei, eta esanen nuke ikuspegi orokor hori oso aberasgarria eta, beraz, estimatzekoa dela espezializazioaren espezializaziora jotzen dugun garaiotan.

Beste atal batera salto egin aurretik, bertokoaren aldarriaren eta ikuspegi oso horren beste adierazle bat aipatu nahiko nuke. Liburugintzari buruzko azterketa orotan aintzat hartu zuen itzulpena; zenbaitetan datuen irakurketa labur baten bidez («Egun bizi dugun itzulpengintzaren loraldiaz mintzo dena, ez dabil oker», 1997); zenbaitetan ñabardurak jartzen («gogoratu nahi nuke auzia ez dela soilki *zenbat* itzultzen den baizik eta (baita ere) *zer* itzultzen den», 1995, in 2007: 57); zenbaitetan lehentasunak markatzen («Itzulpen politikan adostu daitekeen formula salomoniko batekin esango nuke, beharrezkoa dela itzulpena baina jatorrizkoa dela lehenestekoa», 2007: 56). Berriz ere, geure mundua geuretik emateko ideiarenean gainean uler daiteke itzulpenak bere neurrian eta modu orekatuan egitekoak zirela esatea.

Garia eta oloa aiez ale bereiz

Zorroztasun handiz, aldiro aipatu ditu azterketarako metodologiak eta argi adierazi iturriak. Zehaztasunean eta sakontasunean, ekinak erakutsi dio atzeko aldea nola dantzatu, nahiz eta hasieratik jarraitu dion antzerako eskema bati: liburuak

fitxatu, gaien araberako sailkapena egin, eta horren irakurketa soziologiko bat osatu. Soziologia funtzionala, itxuraz estatistika hotz hutsa baina mamian geruzak kentzen muinera doana, «errealitatearen sukalde lana» (2016a: 17). Garia eta oloa bereizten, balekoa baizik ez zakuratzeko. Oro har deskribatzailea zuen egitekoa, eta horren zergatiaz galdetu zion Garikoitz Goikoetxeak *Berria*-ko elkarrizketa batean; hara erantzuna:

Ikusgarritasuna emateko euskal kulturgintzari. Gu klandestinitatetik gatoz. Gazteek ezagutu duten klandestinitatea gehienez ere politikoa da, batzuen klandestinitate politikoa. Baina gizarte osoa klandestino denean, adierazpen askatasuna posible ez denean, euskal libururik ezin denean idatzi ez delako publikatzen ahal, ezin delako erosi... Uste dut horrek markatua nagoela neurri batean. (Goikoetxea 2016)

2016an, urteroko egitekoen hiruko zerrendak laugarren helburu bat ere bazuela aitortu zuen, «ezkutuan, politikoa, biblioteka nazionalaren aldarrikapena» (2016a: 18). Barka-

Herri baten nortasunaren
sinbolotzat zuen
biblioteka nazionala.
Memoria historikoa
eta ondare historiko
guztia (analogikoa,
digitala eta abar) bilduko
lukeen biblioteka

tuko al dit esaten badut hain ezkutukoa ere ez zela; aski zela begirada zuhaitzetik jasotzea basoa begiz jotzeko. Bibliotekari lana egiten aspaldi hasia baitzen: katalogazioaren beharra azpimarratzen, liburugintzaren hutsak, erronkak eta gaitzak seinalatzen. Herri baten nortasunaren sinbolotzat zuen biblioteka nazionala,¹⁰ eta 2009an esperantzari

leioa zabaldu zion *Bibliografiatik Bibliotekara* lanean, non Euskal Pizkundearen aro historikoaren erdian euskal bibliografia eta biblioteka sortzeko egon zen saioa xehe azaltzen baitu. Hutsean geratutako saio haren atzean erabakimena, anbizioa, talde-lana, erakundeen ausardia, kulturen zuten fedea eta komunitate linguistiko-kulturalaren mugak onartzea ikusten zituen; nolabait, eskaeratzat ere har litezke horiek

(eta Torrealdairen beraren ezaugarri zenbait ere ikusiko ditu batek baino gehiagok zerrenda horretan).

Artikuluaren bukaeran, betetzeko moduko bi amets aipatzen zituen: euskararen bibliografia osatzea eta euskal intelligentsiaren inbentarioa egitea. Torrealdai hasia baino gehiago zen horretan.¹¹ Bi urte geroago ikuspegia aldatu, eta Bibliotekak ekarri behar zuela Bibliografia esan zuen EHU-ko jardunaldi batzuetan (2011), eta, oinarriak jartzen hasita, izena ere proposatzen zuen (Euskal Biblioteka). Urte batzuk geroago, esperantza ahitu eta aukera galdu bat zela esan zuen:

Instituzioek ez dute aintzat hartzen. Orain, gainera, badirudi ez dela modernoa. Nik dakidana da Mitterrandek Frantzian sekular-ko biblioteka egin zuela ez direla hainbeste urte. Zergatik? Haiek estatu zentzu bat daukatelako, eta badakitelako hori ere inportantea dela. (Goikoetxea 2016)

Memoria historikoa eta ondare historiko guztia (analogikoa, digitala eta abar) bilduko lukeen biblioteka. Liburuaren Behatokia ere gauzatzear egon ziren,¹² eta, hori ere, ate atzean nonbait bukatu. Inoiz egiten bada, Joan Mari Torrealdai Biblioteka izena jartzea ere ez litzateke txarra, langintza horretan jarritako oinarri eta kemena ikusita.

Esan dut.

Katea eten ez dadin, komunitatea

Joan Altzibar ezizenez sinaturiko artikuluko batean, Cuernavaca dokumentazio zentro mexikarraz mintzo zaigu, itxuraz orduan itxi zutela eta (1976az ari gara). Sortzaileek nahi zuten helburua beteta, hiltzea erabaki zutela diosku, erakundetzeak bere buruaren zerbitzari bihurtzea ekarriko zuelakoan. Torrealdaik egitasmo hari txalotzen dio herritar izaera, urtetako lan isila eta talde-lana, harengan ezagunak denak.

Herri kontzientzia seminariotik datorkiola esan izan du: «Probintzien eta txokokerien gainetik Euskal Herria bere osotasunean ulertzeko modu bat zor diot Arantzazuri» (Goikoetxea 2016). Herria egiteko, noski, elkar ezagutu behar,

eta transmisioaren atea zabalik uzteko egindako ahalegina azpimarratu behar da. Ez dago lanik bere aurrekariren bat aipatzen edo norbaiten lanaren aitortza egiten ez duenik.

... izan ziren horien izana ezagutzera emateak garrantzi berezia hartzen du transmisiorako bideak antolatu gabe dauzkan gizarte batean. Ez eskolak, ez hedabideek bermatzen dute euskalgintzaren ondarearen transmisioa behar den bezala. (2016a: 22)

Hutsune hori bete asmoz, ikusezinak ikusgarri egin nahian eta testuliburueta berehalakoan iritsiko ez zirela jakitun, belaunaldi baten historia idatzita utzi du; esate batera, Rikardo Arregiri eta Martin Ugaldere buruzkoak, fraide frantziskotarrek euskaraz idatzitakoaren tamaina, JAKINEN argitaratutako elkarrizketa sortak eta materialen digitalizazio lan eskerga.

Elkarlanari loturik, artikulu honetan ere nahastu zaigu maiz singularra eta plurala, Torrealdaik eginikoak nekez ulertzen baitira taldetik aparte. Atzo bezala bihar:

Hemendik aurrera ere, euskal kulturak, esate baterako, irautekotan, seguruenik, txikia dela kontuan izanik, indar bateratzaileak indartu beharko ditu eta zentrifugoak edo horiek pixka bat neurtu. Kanpoko erreferentziak behar-beharrezkoak dira, hor egon beharra dago, baina gure nortasun propioa galtzen badugu edo elkarrekin lan egite hori, sare sozial hori –gizarte zibilaren garrantzia bezala azpimarratu behar dena–, hori dena galtzen baldin badugu, etorkizuna ez dugu erraza. (2016b)

Bukatzeko, aitortza

Jakineko Xabier Eizagirrek bidali zidan wetransfer bidez artikulu hau prestatzeko materiala, «bi kolpetan, guztira hiru gigatik gora da eta». Hamar liburu, ia ehun artikulu edo liburu-atal eta lau eskuizkribu, Torrealdaire berari eginiko hamaika elkarrizketa eta haren lanari buruzko kronikak ez zenbatzearren. Dena karpeta eta azpikarpetatan txukun antolatua arloaren eta argitaratzailearen arabera, Torrealdaik estimatuko lukeen moduan. Lehorreko xalook itsasoaren olatuak

hartzen ditugun gisako astindua izan zen. Gainazalera igo-
tzea lortu nuen halako batean, eta obra osoa (liburugintzaz
baizik ez garelara ari jakinda) eskura izan eta irakurtzea luxu
txiki bat izan da. Miresmena ez adieraztea zaila zela ikusita,
une batetik aurrera erabaki dut eusten (eta estutzen) ari zi-
tzaidan soka laxatu eta horri erreparatu gabe idaztea. Bioakie
nire esker ona Joan Mariri eta Jakin osoari. 🍷

Oharrak

1. Horren segida da hogeiei urte geroago, 1997an, Euskadiko Kutxak eta Elkar Fundazioak atera zuten *Euskal kultura gaur* liburua, 20.000 ale-
tan. Kopuru esanguratsuak izanik ere, ofizioa eta egiteko modua zer
barruan zeramatzan erakusten du Torrealdaik bere argitalpenak aipa-
tzerakoan darabilen zehaztasunak.
2. Hain zuzen garai hartan argitaratu zuen Torrealdaik *Iraultzaz* saiake-
ra (Jakin, 1973), ezin jakin zenbat aletan, mundu mailako eztabaidek
akuilaturik. Hariz jositako orrialde horixketan, iraultza kontzeptua-
ren eta asmoaren azterketa soziofilosofikoa egiten du.
3. 1978an, JAKINEN: «Diktaturaren garaian, hots, joko politikorik ez ze-
nean, kulturaren protagonismoa orain baino askoz nabarmenagoa zen.
Kulturatik igaro ohi zen politikaren parte on bat. Gaur, aldiz, politikak
bere bideak ditu, eta etxeko neskame [sic] bezala gelditu zaigu kultu-
ra. Garai batetako arma batzu baztertu egin dira, borroka-leku berri
honetan alkantzu gehiagoko arma berriak behar direla eta» (1978, in
2007: 28-29).
4. Torrealdaik gaien sailkapena egiteko modua aldatu izan du, ISBN
agentez ere duak aldatu dituzten heinean. 1994an, CDU sistema uni-
bertsalaren arabera sailkatzen hasi zen, eta urterik gehienetan Unes-
cok gomendaturiko sistema, 23 sailetakoa, erabili du. 1986an, deso-
reka aipatzen du, eta «gure diglosi egoeraren ispilu da horretan libu-
rugintza, eta gure kultur bizitzaren normalizaziorik ezaren ezaugarri»
(1986, in 2007: 85). 1990ean ere azpimarratzen zuen irakaskuntzaz eta
literaturaz besteko liburuen ekoizpen urria, eta, azken urteetan, alde

- apur bat estutuagatik ere, orobat dira bi sail horiek nagusi haren azterketetan (besteren artean, 2018koan).
5. Ber gisan mintzo zen elkarrizketa berriago batean, Euskal Herriko komunikabideen harira: «Hedabideen erreferentzia mundua guztiz espainola da. Hedabide publikoetan ere bai. [...]. Aldi berean, 'euskal kultura' deitzen den hori ez da ganoraz tratatzen. Nola ba, euskara ezagutzen ez duenik bai baitago barruan» (Arrula 2018: 32-33).
  6. Ez da soilik hamarkada horretako kezka: «Irakurlearen aldetik begiraturik, larritzeko modukoa da euskal liburuaren etorkizuna» (1977, in 2007: 68); «ziur nago produkzio hori bera luzaro mantentzeko ere kontsumoa indartzera, merkatua zabaltzera jo behar dugula aurrerantzean» (1995, in *ibid.*); «Espero genuen eta behar dugun eran ez da hazten ari irakurleria edo erosleria» (2004, in *ibid.*: 69). *30 urte liburugintzaz* liburuan jaso zituen denak.
  7. Tiradei ez ezik, liburuaren biziraupenari eskaini zizkion lerro ugari. Behin baino gehiagotan jarri du Frantzia eredu, non berredizioak tamaina handia baitu eta liburuari limoiari bezala ateratzen dioten zuku poltsikoko edizioen eta askotariko formatuen bidez. 2007an atal luze bat eskaini zion tiraden eta aleen bilakaeraren azterketari, horretarako zuzenean argialetxeetara datu bila jo ondotik.
  8. Oraindik ere badira mesfidantzak edo erreparoak kultur industriaz mintzatzeko, Durangoko Azokaren harira berriki argitaraturiko elkarrizketa koral honetan nabari daitekeenez: 'Gutxienekoak', Amagoia Gurrutzagak idatzia (*Berria*, 2020-11-08).
  9. Katearen begi bakar bati buruzko ikerlanak egin baditu ere, ikuspegi luze-zabala darabil: «Gehienetan edo maiz iritzi-emaileak idazleak direla kontuan hartuta ezinbestekoa ere izan daiteke, baina iritzi asko idazlearengan zentratzen dira, bera bailitzan liburugintzako ez soilki protagonista nagusia baizik eta bakarra. Ikuspegi horrek idazlea jainko txiki bihurtzen du, eta edizioko gainerako eragileak bere zerbitzuko lirake» (2007: 22). Idazleei ahotsa eskaini zien monografikoren batean, baina osatu zituen artikulua luzeak argitaratzaile eta bitartekariari galdekatzen ere.
  10. Zehazki, honela zioen: «Gernikako arbola gure askatasunen ikur baldin bada, Euskal Biblioteka izan daiteke gure kulturarena (ez etenikoarena bakarrik, gainera)» (2011: 37).
  11. Inbentarioa egiten jarraitzen duenik bada, nor bere neurrian, euskarazko Wikipedia, kasurako.
  12. *30 urte liburugintzaz* saioan, azken atala eskaintzen dio horri: «Sortzeaz dagoen (Euskal) Liburuaren Behatokiaren zenbait xehetasun aurreratzen dira azken orrietan» (2007: 8), egitasmoaren garapenera adierazle.

Bibliografia

- Arrula, Garazi (2018): 'Joan Mari Torrealdai. «Ariketa bat egin behar dugu, ezer baino lehen, herri bat garea geure buruari sinestarazteko»', *Hegats* 56, 28-33.
- Elkar (2008): 'Joan Mari Torrealdai: «Irakurlegoan dago gure ahulezia»', *Elkar* 11, 4-5.
- Eslava, Ane (2020): 'Jakin. Euskaratik herria egiteko plaza', *Berria*, 2020-08-01, 8-9.
- Eusko Ikaskuntza (2016): *Joan Mari Torrealdai. Manuel Lekuona Saria*, Donostia, Eusko Ikaskuntza.
- Goikoetxea, Garikoitz (2016): 'Joan Mari Torrealdai: «Falta zaigu euskalgintzak elkar hartuta bere egiteko estrategikoan sinestea»', *Berria*, 2016-03-12, 4-5.
- Torrealdai, Joan Mari (1976): 'Kultura. Cuernavaca, c'est fini', *Anaitasuna* 317, 1976-05-15, 27.
- (1978): '1977ko euskal liburuak (eta III). Liburuaren politikaren premia gorria', *Egin*, 1978-02-09, 14.
- (1979): 'Euskal liburuaren penak eta pozak. Penak, gaurkoak. Pozak, agian, biharkoak', *Ere*, 1979-09-20, 56.
- (1983): 'Euskal liburuaren bide luzea. Gerraosteko liburugintzaz oharrrak', *RIEV* 28(1), 47-60.
- (1991a): 'Saiakeraren hutsunea', *Euskaldunon Egunkaria*, 1991-01-20, 2.
- (1991b): '1990eko euskal liburugintza (eta 6)', *Euskaldunon Egunkaria*, 1991-08-10, 2.
- (1997): 'Liburugintzaz zertzeladak'. Eusko Jaurlaritzako Aholku Batzorderako prestatutako txosten argitaragabea.
- (2003): 'Fraide frantziskotarren euskarazko liburuak', in Joseba Intxausti (zuz.): *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz / Investigaciones y ensayos acerca de su historia en el siglo xx*, Oñati, Arantzazu, 593-606.
- (2007): *30 urte liburugintzan. 1976-2005*, Donostia, Jakin.
- (2009a): *Joan Mari Torrealdai Nabea euskaltzainaren sarrera-hitzaldia: Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa*, Bilbo, Euskaltzaindia.
- (2009b): 'Liburua unibertso digitalean. Liburu elektronikoa', *JAKIN* 173, 11-57.
- (2011): 'Biblioteca Nazionalaren ametsa', in Teresa Agirreazaldeggi (koord.): *Dokumentazioa eta ondare bibliografikoaren komunikazioa / Documentación y comunicación del patrimonio bibliográfico*, Bilbo, EHU, 17-37.
- (2016a): 'Biografiatik bibliografiara', in *Eusko Ikaskuntza* 2016, 5-24.

Zerrendero batekin solasean

- (2016b): ‘Eusko Ikaskuntzako Solasaldiak: Joan Mari Torrealdei eta Joxe Azurmendi’, Eusko Ikaskuntza (sarean ikusgai).
- (2018): ‘Euskal liburugintza 2016’, JAKIN 226, 93-110.

Torrealdai eta prentsa: herri ekimena, autonomia, zabaltasuna, nazio ikuspegia

Imanol Murua Uria

*Kazetaria, UPV/EHUko Kazetaritza II Saileko irakaslea
eta Jakin Taldeko kidea*

1 965eko azaroaren lehena. Laster 23 urte beteko dituen gaztea galdezka ari zaio Gerediaga elkarte sortu berriko buruari, Durangoko Santa Maria elizako arkupeetan seguruenik, han egin berri baitute euskal diskoaren eta liburuaren azoka. «Lenengo aldiz ospatu da olako jai bat Euskalerrian», idatziko du kazetariak JAKINEKO orrialdeetan. Elkarrizketatua zein den ez du zehaztu testuan. Azalpena, sarreran: «Ez dau imiñi gura izan bere izenik. Orren ordeez 'Gerediaga'-tar bat lez dedilla ager bera, esan eustan. Alan da be, an egon ginanok ba dakigu nor dan».

Galdegilea ez da, ez ofizioz ez formazioz, kazetari. Filosofiaz eta teologiaz daki gehiago, apaiz frantziskotarra izateko ikasketak bukatzen ari baita Arantzazun. Baina sena du. Galdetzen badaki behintzat: Esango zeinkigu zer dan Gerediaga Alkarte ori, ta ze elburuen atzetik dabillen? Zelan otu jatzuen Azoka egiteko asmo -zoriontsu- ori? Antolatzerakoan, erreztasunik izan zenduen? Ta enbarazorik? Argitaldariak zelan erantzun eutsuen? [Argitaldariekin] Asarrerren bat be izan zenduen ala? Eta jentea? Ze iritxi daukozue publikoaz? Zebatean kalkulatu zendukee 'stand'-etatik igaro zan jente ori? Aurretiaz uste zenduen baiño geiago, ala gitxiago? Ta

zetariko jentea zan? Etorkizunari begira. Euskalerriko beste erriren batzuetan be olako Azokak egitekotan dabiltzala entzun dot. Zer da ortaz? Zenbatetik zenbatera ospatu gure zeunkee Azoka, zuek? Egunak -2 terdi- neiko izan direla uste dozue, edo luzatu egingo zendukeez aurrerantzean? Ze ahaltasun ikusten dozue gaurgero obeagotuteko: garaian? erakus-lekuan? 'stand'-etan? Zergaitik?

Eta bai. Handik aurrerako kazetari guztiek egingo duten galdera ere egin dio:

- Libururik salduena?

Handik 25 urte eta hilabete batera, 1990eko abenduaren 6an, kazetari hura bera zen, Joan Mari Torrealdai, *Euskaldunon Egunkaria*-ren lehen zenbakiko bi zutabegileetako bat. Hamabostean behin idatziko zuen aurrerantzean, beste 11 zutabegilerekin txandaka. 1992ko maiatzera arte izan zen zutabegile. Egunkariaren jaiotzaren berri onaz ari zen lehen zenbaki hartako beste zutabegilea, Martin Ugalde. Torrealdai, haren azpian, gaztetan Leopoldo Zugazari egindako elkarrizketa gogoratuz abiatu zuen zutabea: «Duela 25 urte, Durango-ko Liburu eta Disko Azoka, lehena, ospatu berritan...» (1990).

1990eko abenduan zutabe hura idatzi zuenerako, Torrealdai ibilbide luzea egin zuen hedabideetan. Orduan ezagutu genuen *Egunkaria*-ko lehen erredakzio hartako kazetari gazteok. Gu teletipoekin borrokan ari ginen bitartean, Joxemi Zumalabe, Martin Ugalde eta beste lagun zituela talde diplomatikoaren lehen lerroan zebilen Torrealdai, egunkaria sortu ahal izateko kanpainan aurrena eta egunkariari eusteko batailan gero.

Egunkaria-k zabala, nazionala, independentea, ez instituzionala izan behar zuela genioen, eta Torrealdai-eta gurekin egoteak sinesgarritasuna gehitzen zion gure aldarrikapenari. Bere ibilbidea zena zelako. *Egunkaria*-ren ezaugarri nagusiak berekin zekartzalako, ordura arte praxian bezala diskurtsoan.

Erredakzio hartako kazetari gehien ibilbidearen abiapuntua zen *Egunkaria*. Leioako kazetaritza fakultateko euskal adarreko lehen belaunaldia ginen. Euskarazko telebistarik

gabeko garaiak ezagutu genituen gaztaroan, baina Euskadi Irratia eta ETB han ziren karrera egiten hasi ginenerako. Euskarazko egunkaririk ez zen eta, prentsa idatzian euskaraz aritu nahi izatera, *Argia* zen erreferentzia. Tokiko aldizkariak ere orduantxe hasi ziren loratzen. Asko zegoen egiteko baina egindakoa ez zen gutxi.

25 urte lehenago, Torrealdai Zugazari azokaz argibide eske joan zitzaionean, euskarazko kazetaritza basamortua zen.

Frankismoan, kultur kazetaritza

Torrealdai 1963an egin zuen bat Jakin Taldearekin, eta urte berean argitaratu zituen bere lehen idazlan sinatuak; ez, ordea, JAKINEN, *Anaitasuna*-n (1963a) eta *Egan*-en (1963b) baizik. Bederatzi urte zeramatzan apaiz ikasketak egiten ordurako; Arantzazura itzuli berria zen Erriberrin filosofia ikas-teko hiru urte egin ondoren, eta jada 21 urte zituela hasi zen Jakin Taldean. Zazpi urte baziren YAKINEK Arantzazuko ikasleen aldizkari gisa lehen zenbakia plazaratu zuela, eta, Torrealdai iritsi zenerako, izena egina zuen garai hartako euskarazko erlijio aldizkarien artean. 1961etik argitaratu ezinik zegoen, ordea, baimen faltan. Horregatik plazaratu zituen bere lehen bi artikulua *Anaitasuna*-n eta *Egan*-en. Hurrengo urtekoak dira JAKINEKO bere lehen testu sinatuak, aldizkaria berriro argitaratzen hasi zirenekoak (1964a eta 1964b).

Lehen artikulua horiek ez ziren kazetaritza lanak, saiakerak baizik, gai sozial, erlijioso eta filosofikoei buruzko gogoeta pertsonalak. Baina berehala agertuko zen berriemailea. Arantzan, apaiz karreraren azken ikasturtean, bere

Torrealdairen lehen artikulua ez ziren kazetaritza lanak, saiakerak baizik, gai sozial, erlijioso eta filosofikoei buruzko gogoeta pertsonalak. Baina berehala agertuko zen berriemailea

testuetako batzuek beste jite bat hartu zuten: Arantzazurako ibilaldiaren kronika egin zien *Anaitasuna*-ko irakurleei, hainbat parte hartzaileen adierazpen eta guzti (1965c); JAKINEkoei, berriz, liburu eta disko azokaren sustatzailearen elkarrizketa (1965b) eta Hego Afrikako apartheid sistemaren ezaugarrien azterketa kritikoa (1965a) eskaini zizkien.

Ez zen noizean behin kolaborazioak izenpetzera mugatzen. JAKINEko zuzendaritza taldeko kide izan zen 1964-1966 urteetan eta *Anaitasuna*-ren ardura zuen taldeko kide ere bai, Imanol Berriatua sortzaileak 1957tik aldizkaria Arantzazuko ikasle bizkaitarren ardurapean utzi zuenez. Urteotan, sarri agertu zen Torrealdairen sinadura bi aldizkariotan: apaizgai gaztearen gai sozialei buruzko gogoeta pertsonalak batzuetan, saiakera filosofikoagoak bestetan eta, *Anaitasuna*-n JAKINEN baino gehiago, testu informatzaileak ere bai aldika, Durangoko Azokaren bigarren edizioaren kronika laburra egiteko (1966c), Hego Afrikako albisteen berri emateko (1966b) edota JAKINEN jaiotzaren hamargarren urteurrenean euskarazko prentsari buruzko bere lehen hausnarketa sinatuak egiteko.

Amar urte. Irakurle, pentseko dozu bearbada, ez dala beste munduko gauzea amar urte bizitera allegetea. Egia. Baiña, ez da ain gixi be euskal kulturazko errebista batentzat, ze, euskal kultur-aldizkari bateri, amar urtetan asko sufritzea toketan jako (diru ta idazle urritasuna ez dira sufrimenturik txikienak, noski). (1966a: 1)

JAKIN Arantzazuko apaizgai frantziskotarren aldizkaria besterik ez zen urte haietan, eta Torrealdai apaizgai horietako bat zen oraindik. Baina ezagun zuen seminarioko mugak estuegiak zitzaizkiela.

Errebista ta talde bat lez JAKIN, osoan, begiraturik, nik JAKIN euskal kulturaren sortzaille ta kreatorre ezpada be, eragille lez, bai, ikusten dot. [...] Asikeratik euki dabe jakinlariak, galdu eziñezko uste ta asmo serio ta amorratu bat: kultura, jakintza, euskeraz egitea. Alde ontatik, jakintzak askatuko gaitun konbizioa. (*Ibid.*: 6)

JAKIN eta *Anaitasuna* ez zeuden bakarrik. Karmeldarren *Karmel* aldizkariak JAKINEN adin bera eta jite antzekoa zituen.

Beste hainbat ikastegi erlijiosotako ikasleek ere sortu zituzten euskarazko agerkariak: pasiotarrek *Laiaketan* (1959), sakramentinoek *Arnas* (1959), agustinoek *Erein* (1960)... Zabalkunde handiagoko euskarazko aldizkaririk bada, baina frankismoaren muga estuen barnean jokatu beharra dute Hego Euskal Herrian argitaratzen direnek: hedabideak dira *Zeruko Argia* (1963tik astekari) edota *Goiz Argi* (1959an sortua), *Anaitasuna* eta JAKIN bezala, baina nekez egiten dute informazio orokorreko kazetaritzarik. Torrealdaik gerora emandakoa da azalpena:

Kultur edo informazio-aldizkari normalizatu bat euskaraz egi-tea ezinezkoa da frankismoan. [...] Baimena lortu nahi baduzu, mugatu egin behar dituzu gaiak eta helburuak. Lortu daitezkeen organu bakarrak eremu mugatukoak dira, espreski gutxiuak: informazio 'lokala', 'erlijiosoa', 'kulturala'. (1995: 10)

JAKINEN Arantzazuko aroa 1967an bukatu zen. Apaizgaien aldizkaria izateari utzi eta hortik aurrera beste zerbait izango zela erabaki zuten jakinlariek. Torrealdaik hartu zuen zuzendaritza, Karlos Santamaria eta Rikardo Arregi laikoak laguntzaile zituela. Trantsizioa 1967an hasi zen, gaien aldetik eta egileen aldetik: Rikardo Arregi, Karlos Santamaria, Txillardegia, Eusebio Erkiaga, Yon Etxaide, Ibon Sarasola, Xabier Kintana, Ramon Saizarbitoria... Itzala zuten euskal kultur-gintzan sinatzaile berriek. 1968ko lehen zenbakian ageri zen Torrealdai lehenengo aldiz zuzendari gisa. Koldo Mitxelena, Jorge Oteiza, Juan San Martin, Piarres Laffite, Aingeru Iri-garai..., erreferentziazko sinadura gehiago hurrengo zenbakietan, jakinlarien ohiko sinaduren ondoan. Torrealdairen geroko hitzetan, «jaiotzen ari zen euskalgintza berriaren gidari moduan» aritu zen JAKIN orduan (Zubeldia 2007: 15).

Erredakzioa Arantzazutik aterata, Tolosara eta Donostiara eramán zuten. Aldizkariari beste jite bat eman zioten, Frantziako *Esprit* eredu hartuta. Kultur eta pentsamendu aldizkari irekia zen orain. Arrakastaz burutu zuten birmoldaketa, eta Torrealdaik izan zuen zerikusirik horretan, Joxe Azurmendik esatera behintzat:

Torrealdaik [...] –«salbatu» ezezik– zeharo eraberritu du hedabide hau barrutik hala kanpotik, h. d., aldizkariaren formatoa eta kontzeptua bera modernizatu, Zuzendaritzako ekipoa eta funtzionamendu sistema berria sortu, erredakzio gisako lankide talde batekin hura inguratu eta sendotu, Unibertsitate ezberdinetako estudianteak (Euskal Herritik kanpo) aldizkariaren inguruan bildu, etab., egundoko bultzada, 68-69 nolabait ‘loriazko urte’ garrantzitsu eta ondoriotsuetan. (1997: 86)

Loriazko urte horiek, ordea, ez ziren asko izan, gobernu frankistak 1969ko abuztuan berriro debekatu baitzuen aldizkaria. Hilabete lehenago galdu zuten, gainera, aldizkariaren berrikuntzan pisu berezia izan zuen laguna eta lankidea, Rikardo Arregi. Parentesi luzea zabaldu zen JAKIN aldizkariaren ibilbidean, 1977 arte ezingo baitzuten berriro argitaratu, baina taldea ez zen desegin. Talde izaerari eutsi egin zioten, geografikoki sakabanatu egin ziren arren, eta aldizkariaren ordez liburu monografikoak argitaratu zituzten, *Jakin Sorta* bilduman, Joseba Intxaustiren zuzendaritzapean.

Aldizkariaren garaia

Hedabideetatik urrunxeago ibili zen Torrealdai urte gutxi batzuetan, Okzitaniako Tolosan teologia ikasten (1969-72) eta Parisen soziologia lizentziatura egiten (1972-75). Baina, handik bueltan, bere aro kazetariarenari ekin zion, urte batzuk lehenago Jakin Taldeak *Anaitasuna*

Anaitasuna
newsmagazine
formatuan argitaratu zen.
Torrealdaik azaldu zuen
mundu mailako joerari
jarraitu nahi ziotela euskal
aldizkariak «aldaketa
inportante» horrekin

hamabostekariaren ardura hartu baitzuen Joseba Intxaustiren eskutik eta, 1974ko udazkenean, txanda hartu baitzion Torrealdaik hiru urterako.

1974ko azaroaren 15eko zenbakian argitaratu zuen *Anaitasuna*-k zuzendari aldaketaren berria, Franco hiltzeko urtebete falta zenean. Eta hedabideentzat garai berriak zetozela

zioen hurrengo zenbakian Torrealdaik –Joan Altzibar goitizenaekin, beste askotan bezala–, Madrilen *Cambio 16* eta beste sortu zirela eta:

Perretxikoak bezala ari dira Madril aldean aldizkariak sortzen. (Guri gehiago kostatzen zaigu hemen). [...] Aldizkari hauen plazaratzeak, zerbaitek krak egin duela adierazten du. Hori gutienez. [...] Aldizkari hauek errealitate aldatzaile ere ba dira, baina batipat horren seinale. Garai bat joan delako seinale. (1974a)

Aldaketa handiak zetozen garaiotan, euskal kazetaritzaren egoeraz ez zen batere baikor: «Euskal kazetagintza, *Anaitasuna*-ren antzera, kinka gaiztoan dago oraindik, eta batez ere egona da». Eta kazetaritza profesionala zuen amets: «Amateurismoa da gure ezaugarririk behinena» (1975a: 1). *Anaitasuna*-k garai berrietara egokitzeko ahalegina egingo zuela iragarri zuen, ordea. «Hildo berri baten atzetik» zebiltzala zioen, «formula egoki eta finkatu baten bila», «kazetagintza bizia» egitea helburu. Eta galdera bidez iradoki zuen zer zetorren: «Euskal 'newsmagazine' bat bilakatuko da *Anaitasuna*?» (*ibid.*: 24). Erantzuna, 1976ko lehenengo zenbakian: bai, *Anaitasuna* newsmagazine formatuan argitaratu zen, *Zeruko Argia* lehenxego bezala. Torrealdaik azaldu zuen mundu mailako joerari jarraitu nahi ziotela euskal aldizkariak «aldaketa inportante» horrekin, *Time* eta *Newsweek* sortu zirenetik «zentzu honetantxe» zihoalako aldizkarien bilakaera (1976c: 24).

Punto y Hora, *Garaia* eta *Berriak* aldizkariak ez ziren oraindik jaio, baina bazekiten bazetozela. 1976ko martxoan Euskaltzaindiko batzarrean aurkeztutako txostenean agertu zuen Torrealdaik zetorrenari buruzko kezka:

Giro eta inguru hautan dabilzanentzat ez da inolako segeturirik ba datozela Euskal Herrian bertan hainbeste eta hainbeste aldizkari, astekari erdaraz. Hauzi askoren artean, hizkuntzarena izanen zaigu hurbileko etorkizun honetan aldizkari berri hauekin planteatuko zaiguna. Euskarari zein leku? Zein gai? Zein proportzio? Zein euskara? (1977b: 60-61)

Punto y Hora apirillean jaio zen, *Garaia* uztailean eta *Berriak* irailean. Torrealdaik hilabete gutxi batzuk aski izan zituen

eredu horri goitik beherako kritika egiteko. «Nork ez du ikusten erdal prentsa abertzalea bera ere euskal prentsaren kaltetan izan daitekeela?», galdetuko du. Bere ustez, kazetariak, irakurleak eta publizitatea, hirurak kenduko zizkion erdal prentsa abertzale sortu berriak euskarazkoari. Ondorioa: «Euskal prentsa euskaraz dela aitortu, onhartu eta laguntzen ez duen erdal prentsak diglosia finkarazten du. Aldizkarien euskal izenak eta tituluak ez daitezela inoren engainutarako izan» (1976c: 25).

Bitxia da Torrealdairi irakurtzea egunkariarentzat goizegi zela, baina halaxe idatzi zuen garai hartan, *Goiz Argi* aldizkariaren eta Euskerazaleak elkartearen ingurukoek *Erria* egunkaria egiteko proiektua zutela eta. Beharra aldarrikatzen zuen –«Premiazko dugu euskal egunkari bat»–, baina jarraian errezeloak, besteak beste, euskara ereduaz eta nazio ikuspegiaz:

Esaterako, zein euskaratan izango den [jakin nahi nuke]. Ez ahal dute ahantziko, ez probintzia bat, ez lau, baizik eta zazpi probintzia garela! Eta zazpi probintziek Euskal Herria osatzen dutela! Eta zazpi probintzietakook elkar ulertzeko, ba dagoela guztiok lagundu eta bultzatu behar genukeen euskara bat, Euskal Akademiak proposatua: *Euskara Batua!* (1975b)

Leku gehiagotan ere aipatu zuen. Euskaltzaindiko batzarreko hitzaldian, esate batera: «Ditudan datoekin egunkari horren etorkizun periodistikoan ez dut sinesten. Goiz da egunkari batentzako. Zoritxarrez, goiz» (1977b: 61). Alegia, ez zen fio h-rik gabeko egunkaria nahi zuten sustatzailleekin, ez zuen sinesten gai izango zirenik, eta, gainera, ez zuen uste unea iritsi zenik. Askoz aurrerago azaldu zuenez, bere ustez frankismoan euskarazko egunkari bat sortzea «pentsaezina» zen zeuden mugengatik –batetik, zentsura zegoen; bestetik, enpresa sortzeko gobernuaren baimena behar zen–, eta, gainera, *Erria* proiektuarekin, ez zuen uste hortik «egunkari normalizatu bat» etor zitekeenik (Agirre 2015: 12). Torrealdai berak eman zuen azkenean proiektuaren porrotaren berri: «Euskal egunkariak, entzun dugunez, pot egin du, jaio orduko egin ere. [...] Nonbait, haseran uste zen baino diru gehiago behar edo...» (1975c).

Haizeak eraman zituen proiektuak gorabehera, Torrealdairentzat euskara hutsezko aldizkariak ziren lehentasun Franco hil osteko garai hasi berrian:

Astekarien ordua da gurea. Orain arte ezinean, voluntarismoan, eta amateurismoan ibili garen mundu horretantxe, urrats bat gehiago egin behar dugu. [...] Esaterako, *Anaitasuna* eta *Zeruko Argia* informazio jeneral bilakatuko dira, oraingo legearen tolerantziaz baliaturik. [...] Euskal kulturaren leku garrantzizko bat irabazten ari da euskal kazetaritza, egindako kanbioak abiapontu besterik ez dira eta. (1977b: 61-62)

Testuinguru horretan, euskal kazetaritzaren urtea izendatu zuen *Zeruko Argia*-k 1976a, eta Torrealdairen *Anaitasuna*-k bat egin zuen kanpainarekin. Kanpaina ongi aurreratua zegoenean, Torrealdaik zioen «euskal kazetaritzaren hauzia» mahai gainera ateratzea lortu zutela eta «argi eta garbi» utzi zutela euskarazko kazetaritzaren arazoa konpontzeko arlo asko jorratu behar zirela: «Profesionaltasuna, ekonomia, subentzioak, tituluak, hizkuntzaren trebetasuna, demografia linguistikoa, jendearen alfabetatu beharra, etab.». Eta ohar-txoa aldizkari sortu berriei: «Guzti hau, arazoaren planteaketa hau, euskal aldizkariaren meritu da, eta ez erdarazkoena» (1976c: 24). Askoz geroago azaldu zuenez, kanpainak bi helburu izan zituen: euskarazko prentsaren normalizazioa sustatzea eta erdal aldizkariaren sorrerari erantzutea, «hase-re puntua» erakusteko euskal prentsarentzat «xurgatzaile handiak» zirelako (2010: 11).

Unibertsitatearen faltan, euskal hedabideen behatokia *Anaitasuna*-ko Torrealdairen bulegoan egon zen trantsizioko lehen urteetan. Aldizkarian argitaratutako artikuluez gain –Euskal Herriko ez ezik mundu zabaleko hedabideez ere aritu izan zen, hala nola *Libération* (1974b) eta *Le Monde* (1976b) egunkariei buruz–, euskal hedabideei buruzko lan sakonagoak ere egin zituen garai horretan. 1976ko martxoan Euskaltzaindiaren batzarrean irakurritako euskal kazetaritzari buruzko txostena aipatua dago (1977b). Urte bereko otsaileko data darama euskal kazetaritzari buruzko

gaztelaniazko lau orriko eskuizkribuak: *Euskal kazetaritza. El periodismo vasco* (1976a). Hurrengo urtean, *Euskal argitaletxeak eta aldizkariak* txostenaren 126 orrialdeetan (1977a), euskal argitaletxeen eta aldizkarien erradiografia zehatza eta sistematikoa egin zuen. Baliteke euskal aldizkarien ordura arteko azterketa zehatzena izatea. Aurrekoak baino lan laburragoan, 1977ko euskal aldizkarien erradiografia argitaratu zuen Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintzialeko aldizkarian: 'Euskal aldizkariak 1977an' (1978).

JAKINEk aldizkari gisa argitaratzeko baimena berreskuratu zuenean utzi zuen Torrealdaik *Anaitasuna*-ko zuzendaritza, 1977an. Beste bost urteko ibilbide gorabeheratsua izan zuen aldizkariak, 1982an desagertu zen arte. Iraun ez izanaren zergatiei buruz hizketan, erreleboan asmatu ez izanaren auto-kritikarekin batera, kulturgintzari interes politikoak gailendu zitzaizkiola argudiatu izan du Torrealdaik: «70. hamarkadako azken aldiko zurrumbilo politikoak harrapatu zuen gure *Anaitasuna* ere. [...] Betikoa: politikaren uholdeak eraman zuen ibaian behera panpina bezain arina zen kultur egitura hura» (Esnaola 1999: 82).

Autonomia, zabaltasuna, naziotasuna

Baimena lortu bezain laster aldizkaria berriro argitaratzen hastea erabakia zuten jakinlariak, eta 1977an ekin zioten aldi berriari, Torrealdairen zuzendaritzapean. JAKINEN 25. urteurrenaren zenbaki berezian azalduta dago nola abiatu zuten berriro aldizkaria, zer irizpiderekin eta asmorekin: Torrealdai Frantziako kultur aldizkari garrantzitsuenetako zuzendariekin egon zela haien ereduak lehen eskutik ezagutzeko (*Études, Projet, Esprit* eta beste), «eredu frantseseko kultur aldizkari bat» egin nahi zutelako; galdeketa bat bidali zitzaieela hamalau «euskal kultur laguni» JAKINEk izan behar zuenari buruzko iritziak jasotzeko; erabaki zutela zenbaki bakoitzak gai nagusi bat izango zuela ardatz, ikuspuntu askotatik aztertua izateko; eta, besteak beste, liburuen eta astekari

arteko zerbait egin nahi zutela, aldizkariaren «arintasun eta bizitasunarekin» eta liburuen «seriotasun eta zientzizkotatunarekin» (Jakín 1981b: 114).¹

Talde lana zen, baina Torrealdaí zuten gidari. Hala aitortzen dute Intxaustik –«garbi ikusi genuen Jakín Taldean aldizkari izan berrituaren berezko zuzendaria Joan Mari zela» (2007: 19)– eta Azurmendik «JAKÍN honen eredia [...] berriro Joan Mari Torrealdaik landu zuen» (1997: 99), «Joan Marik aldizkariaren proiektua organo moderno, solido bat bihurtzen jakín du» (*ibid.*: 86)–.

JAKÍNEN aldirik luzeena eta oparoena abiatu zenean, beraz, hamahiru urte joanak ziren Torrealdaí Arantzazuko Jakín Taldean ibiltzen hasi zenetik, eta beste hamahiru urte falta ziren bere ibilbidea markatu-

ko zuen beste proiektu handia, *Euskaldunon Egunkaria*, ibiltzen hasteko. Eta ordura arteko hamahiru urteetan egin eta esan zuenari eta hurrengo hamahiru urteetan JAKÍN berrituan eta berritutik egin eta esango zuenari erreparatzea merezi du hobeto ulertzeko zergatik Torrealdaí beti aldarrikatu eta praktikatu zuenarekin guztiz bateragarriak iruditu zitzaizkion Egunkaria Sortzen-ek egunkari berriarentzat aldarrikatuko zituen oinarriak eta ezaugarriak: euskaltzalea, nazionala, zabala, baterakoia, alderdi politikoekiko independentea, erdal komunikabideekiko independentea, ez-instituzionala baina bai diruz lagundua, profesionala, militantea eta berria.

Torrealdairén diskurtsoan eta praxian kulturaren autonomia obsesioa zen. Alegia, euskalgintzako eta kulturagintzako proiektuek interes politiko jakinetatik aske jokatu behar dute. JAKÍNEN ere askotan azaldu zuten, esate batera 1996ko editorial batean, kulturagintzaz oro har ari zirela:

Torrealdairén diskurtsoan eta praxian kulturaren autonomia obsesioa zen. Alegia, euskalgintzako eta kulturagintzako proiektuek interes politiko jakinetatik aske jokatu behar dute

Euskal kulturak bere autonomia bilatu behar du euskal herrigintzaren barruan, bere eremu propioa eta librea eratuz. [...] Kultura ezin da ulertu mundu politiko edo ekonomikoaren azpiko kategoria soiltzat, etengabe horren menpeko. (Jakín 1996: 12)

Badakite kultura ez dagoela politikatik at, baina, Torrealdairen hitzetan, «alderdietatik aparte behar du» (Peruarena 2020). Filosofia horri jarraiki, JAKÍN lotura politikoetatik aske nahi izan zuten beti. Torrealdairen hitzak: «Guk beti eduki dugu oso garbi [...] ezin ginela talde baten eskuetan erori, joesa batzuetan lotu, ez eta sektakeriaz jokatu» (Elustondo 2006: 14). Talde osoaren jarrera zen, baina ideia horretan aitzindaritzat Torrealdairi aitortu izan diote taldekideek, heriotzaren osteko artikuluan esate baterako: «Beste gauza bat ere erakutsi izan diguk argi: euskalgintzaren eta euskal kulturgintzaren eremuak bere autonomia onean egin behar dituela bidea eta lana. [...] [Jakinen] autonomia eskatu eta zaindu izan duk arduraz» (Intxausti, Azurmendi eta Agirrebaltzategi 2020). JAKÍNEN autonomia horretan sakontzeko bidean azken mugarrira 1990ekoa da: frantziskotarren jabetzakoa izatetik jakinlarien eskuetara pasa zen aldizkaria, legez, eta enpresa propioa sortu zuten horretarako. Gero, egunkariaren aukera iritsi zenean, Torrealdairentzat funtsezko faktorea izango zen autonomiarena: «Oso inportantea zen egunkaria enpresa autonomo gisa planteatzea, euskal kulturaren mundutik etortzea, eta interes politikoetatik apartekoa izatea» (Agirre 2015: 15).

Autonomia horretan oinarrituta saiatu izan da JAKÍN pluraltasunez jokatzeko, errealitatea ikuspegi ezberdinetatik aztertzen, iritzi ugarien eta ezberdinen plataforma izaten. 70etako eta 80etako «Euskal Herri minberan» ere, Jakín Taldeak erabaki zuen «ahal den tonurik hotzera, bareena eta aseptikoena erabiltzea», nahiz eta erabaki hori «iritzi propioa agertzearen kaltetan izan» (Jakín 1981a: 12). Azken buruan, «Jakín Taldearen pentsabidearen oinarrian dagoen funtsezko jarrera eta asmoa» izan da irekitasunez jokatzeko, ikuspegi ugarien plaza izatea (Jakín 1981c: 138). Torrealdaiak berak askotan aldarrikatu zuen: «Ikuspegi aniztasuna

izan da gure ezaugarria, eta irekitasuna» (Elustondo 2006: 14). Plaza izaeratik eta ikuspegi zabal horretatik zetorkion bateratzaile izateko bokazioa ere JAKINI. Horren aitorpena ere bazegoen JAKINEN 1977ko lehen zenbakiko editorialean, berpiztu berria zen aldizkariaren oinarrien azalpenean baitzioen lan-tresna baliagarria eskaini nahi ziola «euskal langintzan dabilen edozeini» (Jakin 1977: 7).

Nazio ikuspegia ere, Euskal Herria osotasunean aintzat hartzea, Torrealdairen eta JAKINEN ezaugarriak izan dira beti. Euskara batuaren aldeko hasierako apustu irmoak ikuspegi hori ere badu oinarrian. Aspaldi ikasia zuen hori Torrealdaik: «Probintzien eta txokokerien gaintik Euskal Herria bere osotasunean ulertzeko modu bat zor diot Arantzazuri. Handik ekarri genuen euskara batua» (Goikoetxea 2016). Euskarazko kazetaritzaren aldeko apustuak ere badu, noski, nazio ikuspegitik: *Punto y Hora*-k ezingo du, hizkuntzagatik, JAKIN bezain nazional izan. Argitaratzen dituen edukietan eta erakartzen dituen sinaduretan ere Euskal Herriaren osotasuna aintzat hartu du beti JAKINEK. Aldarrikatu ere egingo du ikuspegi hori, askotan. 1977ko lehen editorialean, adibidez: «Euskal Herrian errotzen da JAKIN, eta Euskal Herrirako» (Jakin 1977: 7).

Aldizkariaren eta taldearen bereizgarrietako bat izan da gizarte zibiletik jardutea ere, proiektu instituzionala ez izatea baina instituzioekin elkarlana eta babes bilatzea eta, eredu horretan, militantzia eta profesionaltasuna bateragarri egitea. Torrealdai, hain zuzen, oso kritikoa zen, 1980ko hamarkadan autonomia erkidegoen erakundetzea egin zenean, ordura arteko euskalgintzaren lana aintzat hartu eta elkarlan formulak bultzatu beharrean instituzioetan ordezkatzeari bilatu zelako: «Momentu batez bi mundu paralelo suertatzen dira, erakundeetako eta lehendik datorren euskalgintzako», horri «ez zaio aitortzarik egin» eta, gainera, «hustu egiten dira ekipoak» (Agirre 2015: 19-20). Berak eta Jakin Taldeak euskalgintza zibilean gelditzea erabaki zuten. Ez ondoriorik gabe: «Gu desanparo batean bizi izan gara. Instituzioak aurrean izan ditugunean, mesfidantzaz ikusi izan gaituzte beti» (*ibid.*: 21).

Euskal hedabideen behatzaile

Egunkaria-ren lehen ezaugarria, berezkoa zuelako 11 ezau-garrietan aldarrikatu beharrik ere ez zegoena, euskara hutsean egitea zen. Torrealdairen ibilbideek dena esaten dute arlo horretan. Gorago aipatuta daude 1976an sortutako er-

Deia eta Egin sortu zituzten urte berean, bi egunkari horien sorreraren ondorio baikorrak ere azpimarratzen zituen artikulu batean, euskarazko prentsari kalte egin diotela argudiatu zuen

dal aldizkari abertzaleen ereduari egindako kritikak. Hor-tik aurrera ere, ez zion utziko euskara hutsezko hedabideen aldarriari eta azterketari.

Deia eta Egin sortu zituzten urte berean, bi egunkari horien sorreraren ondorio baikorrak ere azpimarratzen zituen artiku-lu batean –«Dinamika berri baten sortzaile» eta «aldakun-tzaren eta giro berriaren alda-rrikatzaile» dira, «Euskal Her-ria bere baitatik aipatzen du-te» eta «euskarari tratamendu egokiagoa eta presentzia gehiago eman diote»–, euskarazko prentsari kalte egin diotela argudiatu zuen:

Euskal aldizkariak krisipera eraman dituztenak *Deia* eta *Egin* egunkariak izan dira. Salakuntza ez baino konstatazio bat da. Idazleak kendu dizkiete. Publizitatea ere bai. Eta denen gainetik, irakurleak. (1978: 4)

Handik hiru urtera, 1980an, JAKINEKO zuzendari gisa bete-betean hartu zuen parte *Gu gara euskal prentsa* kanpai-nan, euskarazko beste aldizkariekin batera. Han eta hemen agertu zen Torrealdai, artikulu eta elkarrizketatan, euskara hutsezko hedabideen lanaren garrantzia azpimarratzen eta bizi zituzten zailtasunez ohartarazten. Artikulu horietako bat *Egin*-en plazaratu zuen. Egunkariaren proiekturik ez zuen oraindik aipatzen, goizegi zen nonbait, baina «prentsa berria» zuen amets:

Azken bost urteotan, Francoren heriotzaren ondoren, periodismoak erdaratik jo du osoki Euskal Herrian. [...] Diru abertzalea eta bestelakoa aldizkari horietara joan da, ez euskarazkoetara. Kazetariak hor ihardun dute, eta ez gurean. [...] Guztion laguntza leialaz prentsa berri baten bila jo behar dugu. [...] Zergatik ez uler oraingo kanpaina hau euskarazko prentsa berri baten aldeko ekintzaren lehen urrats bailitza? (1980)

Anaitasuna-tik bezala, euskal hedabideen bilakaerari adi jarraitu zuen JAKINETik ere. 1977tik aurrera, hamar urtez, *Orain eta Hemen* sailean, gaurkotasuneko hainbat gairi buruzko iruzkinak argitaratu zituen, gehienetan *Joan Alzibar* ezizenarekin, horietako asko hedabideei buruz: Loiola Irratiaren aurkako atentatua dela-eta Gipuzkoako bi herri irratia bat eginda «Euskal Herriko irratia on bat» eratzeko ideia (1977c), euskal aldizkariak Jaurlaritzatik jasotzen dituzten diru-laguntzei buruzko datu zehatzak (1981), ETBren hizkuntza irizpideei buruzko kezka (1982a eta 1984a), *Tribuna Vasca* egunkariari ongi etorria (1982b), *RIEV* aldizkari berrituari buruzko iruzkin kritikoa (1983), *La Voz de Euskadi*-ren esklusibitatez (1984b) eta *La Tarde de Euskalherria*-ren heriotzaz (1984c) ohar laburrak edota Eusko Jaurlaritzak –Martin Ugaldere eskutik– euskarazko berri agentzia sortzea erabaki izanagatik agertutako poza (1985b). Garai hartako hedabideen arrastoa jarraitu nahi duenarentzat begiratu beharrekoak dira Joan Alzibarren testuak.

1986an euskarazko egunkariak hitz egiteko garaia iritsi zitzaion Torrealdairei. Eusko Jaurlaritzaren ekimenez eta *Egin*-en eta *Deia*-ren enpresek kudeatuta *Hemen* eta *Eguna* egunkari itxurako astekariak plazaratu izanak eman zion aitzakia. Argudio nagusia: euskarazko egunkariaren argitaratzailea(k) gaztelaniazko egunkariak argitaratzen dituzten enpresa(k) izatea «bide itxia» da: «Bietako bat egingo du enpresak: subproduktu edo testimonial bezala mantendu euskarazkoa, edota erdarazkoaren osagarri egin». Eta ondorioa: «Nire eritziz, euskal egunkariak enpresarialki autonomia behar du, garantia osoz plazaratzeko» (1986: 115).

Lau urte falta ziren euskarazko egunkaria sortzeko, eta lau urte joan ziren euskarazko telebista jaio zenetik. Eta Euskal Telebistaren aztertzaile ere bazen ordurako Torrealdai. 1986an ETB2ren sorrera kezkarriaren harira *Punto y Hora*-rako elkarrizketa egin zion kazetariaren hitzetan, «gure artean honetaz gehien dakien laguna» zelako jo zuten harrengana, «joku hau ulertzen lagundu gaitzan» (Ibarra 1986: 30). Izan ere, Torrealdaik ETBri buruzko tesina egin zuen 1982an, eta liburu gisa argitaratu handik hiru urtera. Azterketa hartan, luze eta zabal argudiatzen zuen, EITBk telebista kate bakarra zuen eta hizkuntza irizpideak finkatu gabe zituen garaian, euskara hutsean eta euskara batuan behar zuela euskal telebista publikoak (1985a). Handik lau urtera, artean bigarren kateak zer ekarriko zuen garbi ez zegoenean, Torrealdaik zioen «igarlea» ez zela, baina ezta «itsua» ere:

Badirudi bigarren programa hori, gehienbat, gaztelaniaz izango dela eta, aditzera eman denez, programazio komentzionalekoa dela. Hori horrela baldin bada, kitto, euskarazko telebista eta erdarazkoa ez dira elkar osagarri, lehiakide baizik. Eta denboraldi baten buruan, ETB-2 nagusituko zaio ETB1-eri, eta euskarazkoa testimonial bilakatuko da. (Ibarra 1986: 31)

Iritsi da hamarkadaren bukaera. Gaztelania nagusi zuten adizkariek ez zuten espero zuten arrakastarik izan –*Punto y Hora*-k iraungo du gehien, baina 1990ean itzaliko da–, *Deia*-ren eta *Egin*-en esperientziek erakutsi zuten egunkari elebidunen apustuan euskara galtzaile zela. *Hemen*-ek eta *Eguna*-k ez zuten biderik egin: Eusko Jaurlaritzak esperimientua bukatutzat eman zuen lau urteren buruan, eta diru-laguntzak bukatu zirenean bukatu ziren bata zein bestea, 1990eko irailean. Jaurlaritzak, azkenean, ez zuen euskarazko berri agentziarik sortu eta, horren ordez, Vasco Press agentziari diru-laguntza eman zion teletipo batzuk euskaratuta zabaldu ditzan. Eta, halako batean, Torrealdaik «*Argia*-ren hordagoa» deitu zuena: 1988ko azaroaren 7an, *Egin*-eko *A ze astelehena* sailean, *Argia*-ko kideek idatzita: «*Argiak* egunkaria egingo du». Torrealdaik berak *Eguna* egunkariaren 80. urteurrenaren harira emandako hitzaldi argitaratuan

jasota dago horren berri, euskarazko egunkari berriaren bidean bititako testuinguruaren, izandako eztabaiden eta emandako pausoen azterketa zehatzaren barruan (2017: 55).

Lehen lerroan

Hortik aurrerako istorioa ezaguna da. Ez zuen *Argia*-k bakarrik egin, jakina. Baina lehen erabakia eta bultzada *Argia*-tik etorri ziren, Joxemi Zumalabe gidari zela. Torrealdaik ere aitortu izan du hori sarritan. Adibidez, Rikardo Arregi saria eman ziotenean egindako elkarrizketan:

Bera [Joxemi Zumalabe] izan da burua eta motorra. Baina ez bera bakarrik. Berarekin zegoen Argia taldeari zor zaio Egunkaria martxan jartzea. Eta haiekin batera beste batzuei ere, Martin Ugalderi, Joseba Jakari, eta euskalgintzako gizon-emakume asko eta askori, Egunkaria Sortzen-ekoetatik hasi eta herri zein auzoetako euskaltzaleei. (Zubeldia 2007: 22-23)

Aldi berean, Torrealdairen irakurketan, *Argia*-koek garbi ikusi zuten bakarrik ezin zutela, eta hortik etorri zen proiektua «euskalgintzara eta gizartera hedatzea, bide eraginkor bakarra hori dela sinetsita» (Agirre 2015: 15).

Ekimenaren lehen urratsek Madrilen harrapatu zuten Torrealдай, zentsurari buruzko tesirako ikerketan buru-belarri, eta Egunkaria Sortzen-en hirugarren bilerara agertu zen lehenengo aldiz, 1990eko urtarrilean, Donostiako Euskal Txokoan. Hilabete lehenago Durangon egindako bileratik zehaztuta zeuden proiektuaren 11 ezaugarriak. Euskalgintzatik sortzen ari zen proiektu batekin egin zuen topo Torrealdaik. Alderdi politikoetatik eta erdal hedabideetatik independentea izango zena. Titularitate pribatua izango zuena baina instituzioekin elkarlana bilatuko zuena. Militantzia eta profesionaltasuna uztartu nahi zituena. Nazio ikuspegiari lehentasuna ematen ziona, Euskal Herri osoa aintzat hartuko zuena.

Ezin zion ezetzik esan. Ez zion ezetzik eman.

Bere lehen bilera hartan bertan antolatu ziren Egunkaria Sortzen-en batzordeak, eta lehen unetik egon zen Torrealдай

Talde Bateragilean, Egunkaria Sortzen-en *gobernu organoan*. Zuzendari izateko hautagai naturala bera zen, horren zurrumurrua zabaldu zela eta zurrumurru horren berri handik eta hemendik iritsi zitzaioela kontatu izan zuen Torrealdaik, eta *Deia*-k 1990eko apirilaren 21ean argitaratu ere egin zuen, Torrealdaik berak jaso zuenez: «*Egunkaria*-ren zuzendaria, berria, Joan Mari Torrealdai izango omen da». Kontseilari ordezkari izatea ere proposatu ziotela kontatu izan du (Agirre 2015: 26). Baina erabakita zuten, bai Jakin Taldeak bai berak, JAKINEKO zuzendari izateari ez uztea eta *Egunkaria*-ren soldatapeko lanik ez hartzea. Talde Bateragileko kide gisa aurrena

Talde Bateragileko kide gisa aurrena eta Administrazio Kontseiluko lehendakariorde karguarekin gero, *Egunkaria*-ren proiektuaren lan diplomatiko eta politikoaren lehen larroan egon zen

eta Administrazio Kontseiluko lehendakariorde karguarekin gero, proiektuaren lan diplomatiko eta politikoaren lehen larroan egon zen geroztik, bereziki Joxemi Zumalabe eta Martin Ugalde aldamenen zituela, Txema Auzmendien laguntzarekin askotan.

Beste horrenbeste orrialde beharko lirateke Torrealdaik *Egunkaria*-ren alde egin zuen lanari eta izan zuen eraginari merezi duen lekua emateko, eta baita zorigaiztoko itxiera

nola bizi izan zuen eta zer ekarri zion behar bezala azaltzeko ere. 2015ean, *Egunkaria*-ren sorreraren 25. urteurrenaren harira Lorea Agirrek JAKINERako egindako elkarrizketa luzean, zehaztasunez eta sakontasunez azaltzen ditu *Egunkaria*-ren sorrerari eta bilakaerari buruzko gorabeherak, baita itxierari buruzko hainbat gogoeta ere: han kontatzen du nola abiatu zuten *Egunkaria* eta berak zein modutan hartu zuen parte; nola Ajuria Eneko Itunaren garaiko polarizazio politikoaren testuinguruan instituzioetatik kanpo euskararen alde lan egiten zuena errazegi bihurtzen zen «susmagarri eta etiketaturik»;

nola saiatu ziren fronte diplomatikoan aurreiritzi horiei aurre egiten; nola jasan behar izan zituzten instituzioen eta beste hainbat eragile politikoren mesfidantza eta nola leporatu izan zieten Torrealdairi eta Ugalderei «tonto utilena» egiten ari zirela; nola bideratu zituzten ildo editorialari eta informatiboari buruzko eztabaidak –«atentatu bat nola titulatu behar da?»– eta zer garrantzitsua izan zen estilo liburua; nola 160 milioi pezetarekin abiatu zen *Egunkaria* –Jaurlaritzaren proiektuaren aurrekontua 900 milioikoa zen– eta nola, baliabide ekonomiko mugatu horiekin, kezka nagusia irautea zen –«denok genuen bizitza laburra izango zuenaren beldurra»–; nola irautea bera gakoa izan zen –«azkenean, irauin genuelako irabazi genuen»–; nola instituzioen boikotak –diru-laguntzetan bezala publizitate instituzionalaren arloan– itolarrian eduki zuen *Egunkaria* lehen hiru urteetan, eta nola hasi ziren boikot hori gainditzeko Gipuzkoako Foru Aldundiaren lehen diru-laguntzarekin 1992an eta nola lortu zuten, handik bi urtera, Jaurlaritzarekin akordioa egitea eta beste aro bati ekitea; nola «onenean zegoela» itxi zuten.

Elkarrizketaren azken zatian, *Egunkaria*-k euskal kulturari eta euskalgintzari zer ekarri dion galdetu zion elkarrizketagileak. Erantzunean, Durangoko Azokaren lehen edizio hartan Gerediagakoengana galdezka joandako gazte hura ere mintzo da, gaur egungora iristeko 60ko hamarkadako egoeratik abiatu zenetakoa izanik, behinola amestutako «euskal prentsa berria» ikusi ahal izateko basamortuan zeharkaldi ondo luzea egin behar izan dutenetakoa izaki.

Zuentzako ez du asko esan nahiko akaso, baina guretzat normalizazioa hitz gakoa zen. Tristeia da, baina besteak bezalakoa izatea da beti bilatu izan duguna, normalizazioa, homologazioa. Gu oso egoera marjinaletik gentozen, eta normalizazioa nahi genuen, alegia, plaza publikoan duintasun osoarekin egoteko eskubidea, besteen eskubide berdinean eta berekin. Euskararentzat, kazetariontzat eta euskalgintzarentzat. (*Ibid.*: 47)

Bazuen gehiago esateko, badu oraindik esateko. Euskal prentsari buruzko artxiboa osatzeko moduko dokumentazioa

jaso utzi du, Guardia Zibilak agiriak kendu eta nahastu zizkion arren, eta horrekin guztiarekin zer egin daitekeen iradoki ere egin zuen: «Nahi nuen euskarazko prentsaren dokumentazio bat egitea. [...]. Egingo balitz, hor utziko nituzke nire paper guztiak» (Ibargutxi 2016). *Egunkaria*-ren historiari buruzko liburua ere aurreratua zeukan, gaitzak eraman zuenean. Horrexek osatuko du Torrealdairen kronika, euskarazko prentsaren ikertzaile eta protagonista handi horren kontakizuna. 🍷

Oharrak

1. Zenbaki berezi horretan aldizkariaren lehen 25 urteak aztertzen dituzten testuak ez daude sinatuta. Sarreran argitu zuten taldean eginak zirela eta honako hauek zirela egile taldeko kideak: Jose Antonio Aduriz, Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Pello Huizi, Joseba Intxausti, Manolo Pagola eta Joan Mari Torrealdai.

Bibliografia

- Agirre, Lorea (2015): 'Trautea irabaztea denean. Egunkariaren sorrera eta garapena Joan Mari Torrealdairen arabera', *JAKIN* 210, 11-50.
- Azurmendi, Joxe (1997): 'Joan Mari Torrealdai: 25 urte JAKINEN zuzendari', *JAKIN* 102, 85-109.
- Elustondo, Miel A. (2006): 'Joan Mari Torrealdai: «Politikaren munduak gutxi egi ezagutzen du kulturaren mundua»', *Argia* 2.057, 12-17.
- Esnaola, Imanol (1999): 'Joan Mari Torrealdairi elkarrizketa', *Bat. Sozio-linguistika aldizkaria* 31, 77-89.
- Goikoetxea, Garikoitz (2016): 'Joan Mari Torrealdai: «Falta zaigu euskalgintzak elkar hartuta bere egiteko estrategikoan sinestea»', *Berrria*, 2016-03-12.
- Ibargutxi, Felix (2016): 'Joan Mari Torrealdai: «Orain ez naiz kapaz talde batzuk mugitzeko, baina baditut proiektuak»', *El Diario Vasco*, 2016-03-11.

- Ibarra, X. (1986): 'Hauteskunde atarian, Joan Mari Torrealdairekin ETBren bide berriaz', *Punto y Hora de Euskal Herria* 438, 30-32.
- Intxausti, Joseba (2007): 'Gaurko eta biharko lanean', in Jon Unanue (ard.): *Joan Mari Torrealdai. Euskal kazetaritzaren labirintoan*, Andoain, Andoaingo Udala, 18-21.
- Intxausti, Joseba; Azurmendi, Joxe; Agirrebaltzategi, Paulo (2020): 'Joan Mari, ez adiorik!', *Berria*, 2020-08-01.
- Jakin (1977): 'Gure eritziz: JAKIN, hogeitaz geroago', *JAKIN* 1, 5-7.
- (1981a): 'JAKIN, zilarrezko ezteietan', *JAKIN* 21, 7-15.
- (1981b): '1977-81: kultur aldizkaria', *JAKIN* 21, 111-122.
- (1981c): 'Bilakaera ideologikoa', *JAKIN* 21, 125-147.
- (1996): 'Gure iritziz: Joseba Jaka gogoan. Euskal kultur gintzaz zenbait gogoeta', *JAKIN* 93-94, 9-17.
- Peruarena, Mikel (2020): 'Torrealdairen enkarguak', *Berria*, 2020-08-04.
- Petxarroman, Iñaki (2005): 'Joan Mari Torrealdai: «Frankismoa zentsura zen, hau inkisizioa»', *Berria*, 2005-02-20.
- Torrealdai, Joan Mari (1963a): 'Bier egiteko obligaziñua', *Anaitasuna* 106, 8.
- (1963b): 'Larritasuna gaurko literaturan', *Egan* 4-6, 158-161.
- (1964a): 'Katolikoaren egintza politikan', *JAKIN* 16, 55-61.
- (1964b): 'Abarrak', *JAKIN* 17, 90-96.
- (1965a): 'Ego Afrikan 'Apartheid' politika', *JAKIN* 20, 60-74.
- (1965b): 'Euskal liburu ta diskuen lenengo azoka, Durangon', *JAKIN* 20, 34-37.
- (1965c): 'Euskalerriko altara nagusian. Gazteri barria sutan', *Anaitasuna* 127, 9.
- (1966a): 'JAKIN aldizkaria 10-gr urtean', *Anaitasuna* 138, 1 eta 6.
- (1966b): 'Ego-Afrika-ko Hendrik Verwoerd diktadorea il da', *Anaitasuna* 139-140, 9.
- (1966c): 'Euskal Liburu ta Diskoen Bigarren Azoka Durangon', *Anaitasuna* 141, 1.
- (1974a): 'Aldizkari berriak', *Anaitasuna* 287, 2.
- (1974b): 'Liberation, kazetaritza berri bat', *Anaitasuna* 270, 10.
- (1975a): 'Hirurehun', *Anaitasuna* 300-301, 1 eta 24.
- (1975b): 'Egunkari bat euskeraz?', *Anaitasuna* 304, 16.
- (1975c): 'Aldizkarien munduan', *Anaitasuna* 307, 8.
- (1976a): *Euskal kazetaritza. El periodismo vasco*. Eskuizkribua.
- (1976b): 'Le Monde hauzitan', *Anaitasuna* 317, 26.
- (1976c): 'Euskal prentsa euskaraz. Aldizkari berriak', *Anaitasuna* 323-324, 24-25.
- (1977a): *Euskal argitaletxeak eta aldizkariak*. Eskuizkribua.
- (1977b): 'Euskal kazetaritza gaur eta bihar', *Euskera* 22, 58-62.

- (1977c): ‘Loiolako irratia berritua: aukera galdu bat?’, *JAKIN* 3, 85-86.
  - (1978): ‘Euskal aldizkariak 1977an’, *Guipúzcoa* 27, 4-5.
  - (1980): ‘Euskarazko prentsa hiltzorian: denok erantzule’, *Egin*, 1980-11-16.
  - (1981): ‘Eusko Jaurlaritza eta euskal aldizkariak’, *JAKIN* 17-18, 152-153.
  - (1982a): ‘ETB euskaraz!’, *JAKIN* 25, 128-129.
  - (1982b): ‘Ongi etorri, Tribuna Vasca’, *JAKIN* 23, 71.
  - (1983): ‘R.I.E.V.en aro berria’, *JAKIN* 29, 125-127.
  - (1984a): ‘ETBren etorkizuna Julio Caro Barojaren eskutik?’, *JAKIN* 31, 87-89.
  - (1984b): ‘La Voz de Euskadi’ kinka larrian’, *JAKIN* 33, 90-91.
  - (1984c): ‘La Tarde de Euskalherria’ hil’, *JAKIN* 33, 98.
  - (1985a): *Euskal telebista eta euskara*, Donostia, Elkar.
  - (1985b): ‘Euskararen berri onak’, *JAKIN* 35, 92-93.
  - (1986): ‘Ohar laburrak euskal prentsa berria dela eta’, *JAKIN* 41, 111-115.
  - (1990): ‘Elizpetik merkatura’, *Euskaldunon Egunkaria*, 1990-12-06.
  - (1995): ‘1956-1976: kazetagitza eta liburu-politika’. EHUko Udako Ikastaroetarako hitzaldia. Eskuizkribua.
  - (2010): ‘*Anaitasuna*. Aldizkariaren historiaren eta edukien azterketaren sarrera’, www.euskaltzaindia.eus (*Azkue Biblioteka eta Artxiboa*).
  - (2017): ‘1937ko Egunaren urteurrena. Egunkariaren aldarria euskal kazetaritzan (1976-1986). Zertzeladak’, *Hermes* 56, 44-55.
- Zubeldia, Leire (2007): ‘Labirintoan ibiltari, nekaezin’, in Jon Unanue (ard.): *Joan Mari Torrealdai. Euskal kazetaritzaren labirintoan*, Andoain, Andoingo Udala, 10-26.

Torrealdai, euskal liburuaren zentsuraren aztertzaile

Lourdes Otaegi Imaz

UPV/EHUko Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak
Saileko irakaslea

Zentsuraren erregimenetik askatasunen errepublikara

Joan Mari Torrealdairen liburuaren artean irakurri nuen lehenengoa *Euskal idazleak, gaur* (1977) izan zen.¹ Garai-ko euskaldunen artean inpaktu handia izan zuen, zeren, Lan Kide Aurrezkiak lagundutako 45.000 aleko tiradari esker, euskal herritar askoren etxeetan sartu baitzen. Bestalde, liburuaren formatu handiak eta paperaren kalitateak euskal liburugintzan oso ezohikoa bilakatzen zuen. Egiaz, egitasmo anbiziotsua izan zen, euskal literatura garaikidearen panorama zabala ezagutzera ematen baitzuen askotariko datuak eskainiz (kopuruak, grafikoak, zerrendak, irudiak...). Izan ere, azterketa soziologiko profesionalean oinarritzen zen; zehazki, Robert Escarpiten metodologia erabiliz buruturiko ikerketa baten emaitza zen. Hitz gutxitan esanda, euskarazko liburuaren unibertso txikiaren lehen deskripzio xehea eskaini zigun.

Literaturaren soziologiaren teoriarari entzutetsua zen Escarpiten metodologiaren arabera, literatura, testu bat izateaz gain, gizarte mailako eta ekonomia mailako ekoizpen bat ere bada. Horregatik, gizarte gertakari guztiak bezala, hura neurtzeko eta aztertzeko ikerketa baliabide objektiboak erabil

daitezke, besteak beste, estatistika eta inkestak. Beraz, liburu ekoizketaren datuak bildu eta harremanetan jarri zituen gizartea baldintzatzen duten faktore sozioekonomikoekin, hala nola, erregimen politikoa, kultur erakundeak, klase egituraketa, gizarte kategoriak, lanbideak, aisiaren antolaketa, analfabetismo maila, idazlearen, editorearen eta liburu-saltzailearen estatus ekonomiko eta legala, hizkuntzaren egoera soziolinguistikoa, liburuaren historia...

Niretzat liburu deskubrimendua izan zela esatea ez da gehiegieria. Ordurako, euskal hizkuntzaren eta literaturaren inguruko historiak bagenituen; baina, inkesta bidezko lanari esker, bestelako konstatazio batzuk eskuratu genituen, esaterako, liburugintzaren egoera eta baldintzak, idazleen jatorri, lanbide edota adin ezaugarriak, edota idazle garaikideen *hit parade* edo kanona ('Las diez firmas contemporáneas preferidas'). Oroz gainera, halere, *Euskal idazleak*, *gaur-en ezaugarri grafikoak* ziren deigarri, eta bereziki estudioko argazkiak. Horien bidez, hain garapen komertzial urriko euskal liburuaren protagonistak eman zizkigun ezagutzera: idazleak, liburuen azalak, argitaletxe eta aldizkarien zigiluak... Egileak modernotasun keinutzat justifikatu zuen despliege handi hura, eta irudiaren kulturaren geundela aipatu zuen arrazoitzat; baina banago zerbait anbiziotsuagoa zela apustua: prentsa edo telebista irudien babesik gabe, elkarren berri apenas zuen euskal kulturari gorputza harrarazi zion estrategia hark, eta altxatu egin zuen gure begien aurrean eraikin ezezagun hartako maketa bizia.

Formatuaren erakargarritasunak ez zuen ordea ostentzen euskal kulturaren errealtate gordina. Argiro erakutsi zuenez, «Hizkuntz talde zanpatua izateak (eta ez hizkuntzaren arabera bakarrik zapaldua!), kulturaren zokoratzea, marginalismoa adierazten du», eta horrek ondorio latzak zekarzkit: profesionalismorik eza, idazteko posibletasun falta, hizkuntzaren menderatze maila eskasa, geure hizkuntzan analfabetoak izatea, tradizioa ez ezagutzea, prestigio kulturalik ez izatea... Baina bazen, bere iritziz, Trantsizioaren lehen urte haietan ezinbestez aipatu beharreko beste puntu bat: zentsura (1977: 155-156).

Hamar urte arinago, JAKIN aldizkariaren zuzendari zela ikasi zuen Torrealdaik zentsuraren funtzionamenduaz nahi baino gehiago, aldizkariaren erregistro-baimena lortu eta mantendu beharrez. Azkenean, 1969an, Fraga Iribarnek zuzenduriko ministerioak aldizkaria debekatu zenez, Frantziara joan zen. Lehenik Okzitaniako Tolosan Institutu Katolikoan hasi zituen ikasketak 1970ean, eta teologia lizentziatura titulurako Askapenaren Teologia hartu zuen aztergaitzat, gero *Iraultzaz* (1973) liburuan euskarara ekarria. Frantziara joatea «zentsuraren erregimenetik askatasunen errepublikara» aldatzea izan zen Torrealdairerentzat:

Gaur egungo ikuspegitik lanak ditu aldaketa ulertzeak ere: hemen klandestinoki eskuratzen genituen liburu eta aldizkariak lasai eros zitezkeen han, telebistan eztabaida politikoak noiznahi ikusten ziren. Pentsaezina gurean. Francoren diktadurapean bizi ginenontzat Frantzia askatasun guztien sinboloa zen 68ko Maiatza igaro berri hartan. Iduri zuen zirrikitu estu batetik ikusten nuen paisaiaren erdi-erdian bizi nintzela orain. (2016: 7)

Aurrerago, 1973an, Parisko Institut d'Études Sociales-en unibertsitate giroko talaiari soziologia ikasitakoa euskal kulturaren zerbitzura jartzea erabaki zuen, eta lizentziaturarako euskal kultura idatziaren soziologia landu zuen Jacques Gellard irakaslearekin: *Les écrivains basques contemporains. Approche sociologique* (1975). Lehen hurbilketa hura garatuz osatu zituen, bada, *Euskal idazleak, gaur* (1977) eta *Euskal kultura gaur* (1997).

Zioenez, literaturaren soziologiaren arloko lanetan ari zela, beti interesatu omen zuen zentsurak literatur sorkuntzan nola eragiten zuen ikertzeak. Idazlearen sortze askatasunaren aurka egiten du zentsurak, baina, era berean, gozotan izan behar da ez dela Erregimenari

JAKIN aldizkariaren zuzendari zela ikasi zuen Torrealdaik zentsuraren funtzionamenduaz nahi baino gehiago, aldizkariaren erregistro-baimena lortu eta mantendu beharrez

soilik dagokion 'gertaera'. Aitzitik, Torrealdaik ez zuen aipatzeke utzi euskal liburugintzari eragiten zioten zentsura faktoreak sakonagoak zirela. Batetik, hizkuntzari berari eginiko mendeetako bazterketa politika zegoen, eta horrek idazlearen alfabetizazio eskasa eta tradizio falta zekarkion. Bestetik, ordea, zentsura gubernamental sistematikoa zegoen, eta horrek egileen baitan sustraituriko autozentsuraren har gaiztoa. Azkenik, ezin aiantzi argialetxeetan garaturiko joera 'garbitzailea', horien posibilismoa, nolabait erresistitu eta maila batean kolaboratzeko kinkan bizi beharra...

Lau faktoreei eskaini zien bere ikertzaile bizitzan zehar etengabeko arreta, eta lauri helduko diegu hurrengo ataletan argibide osagarriak emateko. Horretarako, ekidin egingo dugu zentsuraren ikertzaileen edo kasu konkretuen erreferentziak eranstea; izan ere, beste ezer baino gehiago, artikulua honek Torrealdairen lana ohoratu eta horren balioa nabarmendu nahi baitu, bere ekarpenari omenaldia eskainiz, eta euskal liburuaren zentsurari buruz egin zuen ikerlan baliotsua eskertuz.

Errepresio soziokulturalaren izeberga

Euskarari eginiko mendeetako setioak idazleari eransten zion lorra aipatu zuen lehenik. Euskarak jasandako bazterketa latzaren ondorio zuzena zen analfabetismoa eta kultur hizkuntza gisa garatu ezina. Horregatik, lehenik gezurtatu egin behar zen euskararen hizkuntz ezgaitasunaren mitoa, euskal idazle guztien mamu ezin uxatua:

Euskal liburuan badago beste zentsura bat, euskaraz egoteagatik egiten dena, eta hori euskararen errepresio politikoa da. [...] ez edukinagatik. 60ko hamarkadaren erdirarte behintzat iraun du egoera honek.

Oro har, euskal liburuaren argitalpena Estatu espainiarrean ez da normalizatu 1975eko Liburuaren Legea arte. (1997: 125)

Bere produkzio osoan ageri den *leitmotiv* bat izan bada ere, euskarari eginiko setioaren gaia bi liburutan tratatu zuen gehien: *El libro negro del euskera* (1998a) eta *Asedio al*

euskera. Más allá del libro negro (2018). Bietan euskararen gainean mendeetan izaniko aurrejuzgu negatiboak bildu zituen, hizkuntzari eragindako kaltea eta kultur ezintasuna erabaki politikoz (omisioz, ekintzaz edota debekuz) eragindakoak zirela frogatzeko. *Liburu beltzean* frankismoaren garaikoak deskribatu zituen, eta, *Asedio al euskera* izenekoan, aldiz, demokrazian suertaturikoez mintzatu zen, euskararen aurkako aurrejuzgu interesatuek inoiz baino biziago zirautela erakutsiz. Hala, bi kapitulu aipagarri erantsi zituen: batean, euskal gatazka eta indarkeria egoeran euskal kulturari eragindako kaltea salatu zuen, batez ere «Todo es ETA» formula *motto* gisa hartu zuen kanpaina. Horren ondorioztat jo zuen 2003ko *Euskaldunon Egunkaria*-ren itxiera eta haren administrazio kontseiluko kideak (tartean Torrealdai bera) atxilotu eta auzipetzea. Azkenik, 1940-50eko hamarkadetan Erregimenak burututako «genozidio kulturala» ukatzen dutenen diskurtsoa salatu zuen, eta gaztelaniaren monolinguisismoaren ondorioz beste hizkuntzei errepresiorik egin izanaren negazionismoa ere bai. Egileak esan bezala:

Mientras exista esa ideología supremacista en torno al español (que se ha recrudecido de forma intensa en los últimos años), el euskera seguirá siendo el objetivo de todo tipo de falsedades, insidias, restricciones, ataques y condenas. (2018: 12)

Esate baterako, ez da hain kontu ezaguna frankismoan zehar zentsuraren interesa liburuaren gaiari edo egilearen ideologiari bezainbeste orientatu zitzaioala hizkuntz ereduari. Hala, euskararen idazkera aranazalea erabiltzea baztertzeko ziotzat aipatzen zen txostenetan, eredu «separatista» eta «asmatu» gisa kalifikatuz, edota «kultur hizkuntza eta euskal nazioaren hizkuntza izan nahia» egotziz. Aldiz, gaztelaniaren erara idatziriko eredu tradizionala jatortzat eta ahozkotik hurbilekotzat ematen zuten: «espainiartzat». Euskara batua, azkenik, «frantsesa» zela zioten, h-aren grafiaren ika-mika espainiar/frantses auzi patriotikoa bilakatuz (1997: 126).

Guziz interesgarri da, bestalde, euskal liburuei frankismoak aplikaturiko zentsuraren genero eskala ere (*ibid.*). Hona

Torrealdaik eginiko zerrenda, onartuenetatik ezetsienetara: erlijio-liburu xumeak, herri-literaturakoak baimentzen erraz-zenak ziren; goragoko mailan zegoen literatura, baina olerkia

Torrealdaik bazekien zentsuraren gaia ikertzea oso zaila zela. Izan ere, ezkutuan egiten den errepresio modua da, eta mozorrotu ere egiten da eufemismoen atzean

eta eleberria onartzen erraza-goak ziren saiolanak baino; zailtasunaren goren mailan, berriz, hizkuntzaren baliabideak (hiztegiak, gramatikak) eta itzulpenak zeuden. Genero mailaketa horren sakoneko arrazoa euskarari kultur estatua eragozteka zen; izan ere, Torrealdairen iritziz, tresna linguistikoek errazten dute

hizkuntzaren birproduktzio aukera (hizkuntza aztertu, konparatu, ikasi eta irakatsi egin daiteke hiztegi eta gramatikaren laguntzaz), eta, bestetik, itzulpenek hizkuntzaren homologagarritasuna eta prestigioa iradokitzen dute. Bestela esanda, biek euskara kultur hizkuntza gisa legitimatzen zuten, Erregimenak arriskugarrientzat jotzen zuena, alegia. Donostiako *La Voz de España*-tik (1937) harturiko lerrootan dago esanda: «El peligro para un imperio es la coexistencia de dos o más idiomas culturales» (*ibid.*). Azken batean, kultur hizkuntza izateko monopolioa gaztelaniari esleitu baitio estatuak, eta ez du konpetentzia txikienik ere izan behar.

Francoren gobernuaren zentsura

Torrealdaik zentsurari buruz egindako ikerlan nagusia bere doktorego tesia da: *La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983): Análisis de los informes del lectorado* (1991).² Lan zabal horretatik eratorri zituen bere hiru liburu aipagarrienak arlo honetan: *La censura de Franco y los escritores vascos del 98* (1998b), *La censura de Franco y el tema vasco* (1999) eta *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura 1936-1983* (2000).

Tesiaren hitzaurrean dioenez, 1984an erabaki zuen bere aztergaia zentsuraren ardatzari lotzea, eta inkestak egin zizkien berriro idazle eta editoreei zentsura arazoei buruz datuak biltzeko; ondoren, argitaletxeetako artxiboak ere aztertu zituen. Jarraian, 1986tik aurrera, Alcalá de Henaresko Archivo General de la Administración (AGA) erakundeko espedienteak aztertu zituen, han biltzen direlako Prensa y Propaganda-ko ordezkarietako eta Informazio eta Turismo nahiz Kultura Ministerioetako artxibo administratiboak; izan ere, hiruren bitartez kudeatu zen zentsura.

Txostenak banan-banan aztertu arren, Torrealdaik bazekien zentsuraren gaia ikertzea oso zaila zela. Izan ere, ezkutuan egiten den errepresio modua da, eta mozorrotu ere egiten da eufemismoen atzean. Bestalde, 1991n jadanik zentsura gai «deserosoa» zela sumatzen zuen; frankismoan «tabu» izatetik, eta Trantsizioan denen ahotan ibili ondoren, 1980tik aurrera ahantzia geratu zen: «Un olvido aséptico, una especie de disolución de la memoria colectiva interesadamente programada» (1991: 10). Horren ondorioz, zentsura behar bezala aztertu gabe eta ikerketa enpiriko eta frogaturik gabe geratzeko arriskua ikusten zuen.

Tesiaren ikerketaren corpusa eta muga kronologikoak oso zehatz markaturik ageri dira: 1936 eta 1983 artean euskal liburuari Espainiako Gobernuak aplikaturiko zentsura aztertu du. Alabaina, lan hori burutzeko bibliografia gutxiegi dagoela deitoratzen du, iberiar azterketa gehienak zinema eta prentsari buruzkoak baitira. Euskarazko liburuari dagokionez, argi ikusten du berak burutu dituela gai horretara hurbiltzeko bi azterlan bakarrak: 'Euskararen zapalkuntza' (JAKIN 24, 1982) eta 'Censura y literatura vasca' (Manuel L. Abellánen *Diálogos hispánicos de Amsterdam* 5, 1987). Bestalde, zentsuraren funtzionamenduaren irizpide eta prozedurak zehatz ezagutu ahal izateko, AGAko 1.984 txosten aztertu zituen, errepresioaren alde ideologikoa zuzenean ezagutzeko aukera emango ziotelako. Metodologiari dagokionez, liburuaren zentsura literaturaren soziologiaren ikuspuntuari

eta Robert Escarpit irakaslearen jardunbide enpirikoari lotu zitzaion berriro, Bordeleko Institut de Littérature et de Techniques Artistiques de Masse (OLTAM) erakundeak erabilitako irizpide teoriko eta praktikoak jarraituz.

Emaitza gisa, zentsuraren periodizazio bat proposatu zuen, hiru mugarri nagusiak 1936-37ko legeak, Fraga Iribarneren 14/1966 Legea eta demokrazia aroko 24/1977 Errege Dekretua izanik.

Lehenengo aldian, bi zati bereizi zituen: lehena, 1936-1951 artekoa, Falangearen printzipioen ezarpen ideologikoari dagozkiona; eta bigarrena, 1951-1962 artekoa, sektore katolikoaren eskuetan geratu zen garaia.

Bigarren aldia 1963-1975 artekoa da, eta ardatz nagusia du Manuel Fraga Iribarneren Ley de Prensa en Imprenta. Aldi berri honetan, «aurretikako zentsura» ezabatu da, baina «borondatezko kontsulta» eta «aldez aurreko depositoa» ezarri dira horren ordean, eta funtzio zentsorio bera beste izen eta prozedura batez betetzen da. Euskal liburugintzan, lehen gerraosteko agorraldiaren ondoren, maila bateko askatasunaldi labur bat ekarri zuen Fragaren legeak 60ko hamarkadan, harik eta 1967tik aurrera ETAREN aktibismoaren aurkako salbuespen-egoerak bata bestearen atzean ezarri eta Barne Sailari susmagarri iruditutako argitalpenak eta kultur jarduerak debekatzeko ekarri zuen arte.

Azken epea 1976-1983 artekoa da, eta 24/77 Errege Dekretuak zentsuraren ahalmenak mugatu zituen arren, zenbait irizpide politiko eta morali babesa ematen jarraitu zuen (monarkia, armada, segurtasun indarrak, Espainiaren batasuna...), eta oraindik zenbait zentsura-txosten ireki ziren.

Egile-editoreek zentsuraren irizpide-arauak ez zituztela ezagutzen ondorioztatu zuen elkarrizketetatik, nolabait zentsorea- ren obsesioen arabera zela, eta neurri batean arbitrarioa:

Apenas se conocen reglas escritas de la censura. Sí se conoce la mecánica de la tramitación, así como también la censura que se ha aplicado, mediante análisis empíricos, pero hay muy poca documentación sobre los principios y los criterios a aplicar. [...]

El vacío de reglas escritas trae, entre otras consecuencias, la arbitrariedad. El subjetivismo queda patente y resulta alarmante en algunos casos. (1999: 10)

Txostenen edukia aztertuz, ordea, Torrealdaik frogatu ahal izan zuen, ohiko tabu moral eta erlijiosoen gain (sexua, adulterioa, prostituzioa...), 'euskal gaia' zela zentsuraren arreta erakartzen zuena. Zenbait gai, hala nola Espainiako gerrari buruzko ikuspuntua, asko zaindu ziren, bereziki Trantsizioaren garaian elkarbizitzari eragin ziezaioketelakoan. Gauza bera esan genezake Gernikako bonbardaketaz, abertzaletasunaz eta haren buruzagi eta ikurrez, foruez, federalismoaz... Geroago, berriz, tabu bilakatu ziren ETA, torturak edo abusu polizialak; izan ere, zentsuratzailleen arabera, horiek aipatzea bera independentismoaren aldeko propagandatzat har zitekeen...

Tesiaren muina laburtuz, esan daiteke egileak gezurtatu egiten duela zentsura zuloz beteriko galbahe eskasa zenik. Aitzitik, azpimarratu egiten du euskarazko sorkuntzaren garapen librea eragozten izandako efikazia handia, konstantea eta iraunkorra. Haren helburuetako bat euskara pentsamendu-, sorkuntza- eta ikerketa-hizkuntza izateko ezgai zela agerraraztea zen. Ideologikoki, abertzaletasuna zuen etsai nagusi, eta haren ikur guztiak debekatu zituen, linguistikoak, kulturalak eta politikoak. Azkenik, tabu bilakatu zuen euskal identitate politikoarekin zerikusia zuen tematika, eta debate ideologikoa eragotzi zuen, ideien zirkulazio librea oztopatuz. Ondorioz, frankismoko zentsurak «desertu kulturala» eta pentsamenduaren pobretasuna ekarri zituen, debate intelektualaren kultura eskasa.

Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura 1936-1983 (2000) liburuak jasotzen du tesiaren edukia euskal literaturari dagokionez. Espainiako «aurretiazko zentsura» izendaturikoaren berezitasun nagusiak azaltzen ditu bere orrietan, zentsuraren legediaren eta horren bilakaeraren azterketa sakona eginez. Lehen bi hamarkadetako heroiak Jon Etxaide eta Santiago Onaindia jagiten dira, 1940-50eko hamarkadetako idazle-editorerik idealistenak eta zigortuenak. Aurrerago,

Zarauzko Itxaropena argitaletxearen Kuliska Sorta bihurtu zen euskal liburuarentzako babeslekua, eta JAKIN eta *Anaitasuna* aldizkariak ere argitu zuten pixkanaka kultur giroa. 1960etan, ekoizpen editorialak gora egin zuen, ikastolek eta euskalduntze-alfabetatze kanpainak garraiatu-rik eskariarengatik. Halere, zentsura politikoa gailendu zen aldi honetan, eta euskal kulturako partaideen txosten politiko-sozialak pisu handia hartzen zuen argitalpen baimena ematerakoan. Euskarazko liburuen edukien nahiz egileen inguruko susmo politikoek 1981ean erredaktatu zen azken txostenera arte iraun zuten.

Autozentsura

Euskal literaturaren eragozpenen artean, Torrealdaik oso hasieratik eman zion protagonismo handia autozentsurari eta, horren ondorioz, euskal kulturaren debate eta komunikazio dinamikak pairatzen zuen geldotasunari. Bestalde, idazleen estatusak edo profesionalizatu ezinak idazlea isiltasunera eramaten zuen sarritan, horretan erabakigarri zelarik «kultur inguruaren etsaigoa (analfabetismoa, zentsura, erdararen nagusitasuna, eta abar)» (1977: 218-219).

Torrealdairen iritziz:

Zentsurak uste baino sakonago kutsatu du, ene ustetan, euskal kultura. Izan ere, legezko zentsura horrek autozentsurara behartzen du idazlea, iturburuko zentsurara. Hauzia ez da soilki obraren bat argitara gabe uztea, goraizeen kausaz; aitzitik grabeena, larriena, jaioregabe gelditzen dena da. Zentsurak hori dakar. (*Ibid.*: 155)

Ez da zaila Torrealdaik deskribaturiko egoera eta 1978an modu fikzionalen atxagak *Etiopia*-ko 'Piolet poeta lirikoari buruz zenbait apunte' narrazioan parodiatu-rikoa lotzea. Atxagak ere idazlea, heroi ezezagun eta baztertu hori, aldarrikatu beharra ikusi zuen. *Etiopia*-ko hitzaurre justifikatzailean, idazle izan nahi duen Piolet gaixoaren bizitza kontatzen digu, baina batere aitormenik ez du «gure herriko gaztelu, ghetto, parroquia eta uharte kultural ausartenetan». Horregatik, ezinbestez,

idatzi ahal izateko biderik siniestroenak ere baliatu ondoren, ihesi joatea beste aukerarik ez du, «Jeneralak» munduaren bukaerara joaten bada ere harra-patu egingo duela agindu baitu. «Bere estilo nahastezinak» galdu egingo duelakoan, behin betiko ezkutatu eta legenda bihurtuko da Piolet, Rimbaud bezain misterioski.

Atxagaren Piolet errebelatu hori, ordea, salbuespena zen. Torrealdaik idatzi zuen moduan, «idazle bakoitza ez da Rimbaud bat, idazle atipikoa, arau eta balio oren itzulipurdikatzaile» (*ibid.*: 217). Izanez ere, gizartean txertatua egon nahi du eta «milieu littéraire» baten egarriz bizi da. Euskal idazleari, ordea, euskararen egoera soziolinguistikoa asko zailtzen zion zeregina. Horregatik zioen Torrealdaik:

Giroa da hemen zentsuraz kutsatua, kutsatua baino betea gehiago. [...]. Autozentsura, edo sorburuko zentsura, fenomeno guztiz inportantea da euskal kulturaren. Zentsura kreaioaren iturburuan: idazlearen beraren baitan. Zentsura produkzioaren iturburuan: editorearengan. [...] zentsura politiko-esistentziala, girokoa, egoerari dagokiona, legeak ezartzen duena, chauvinismoarena. (*Ibid.*: 237)

Doktorego tesian adierazi zuenez, autozentsura eta editorialeko zentsura oso lotuta daude, eta biei buruzko informazio iturriak eta datuak falta dira; izan ere, delegatuen edota kultura ordezkarietzeko zuzendarien 'gomendioak' ez dira idatziz aurkitzen, ahoz egiten baitziren, edo telefonoz. Negoziaketa umiliagarrietatik onberatasunez beteriko gurasokeriaraino doazen jarrera guztien lekukotzak jaso zituen Torrealdaik, isun, debeku eta kartzela zigorrez gain, jakina. Hori guztia zentsuraren sarearen atal garrantzitsu bat da, kuantifikatu ezin bada ere. Izebergaren metafora erabiliz baieztatu zuenez, bere

Euskal kulturaren eragozpenen artean, Torrealdaik oso hasieratik eman zion protagonismo handia autozentsurari eta, horren ondorioz, euskal kulturaren debate eta komunikazio dinamikak pairatzen zuen geldotasunari

irritziz, autozentsura urpeko zati ezkutuarien ehuneko handia zen. Horretan adituen iritziak bat datoz:

... «los puntos de referencia para el escritor de los últimos 40 años ha dejado de ser la coherencia de la propia obra y la relación con los lectores, para asentarse en la variable subjetividad del lápiz rojo». (Cisquella, Erviti eta Sorolla, *apud* 1999: 291)

Autozentsurak maila ezberdinetan eragiten zuela bazezkie, eta Félix Grande poetaren azalpenei jarraituz deskribatu zuen. Batetik, mintzagaiaren aukeraketa baldintzatzen zuen, eragotzitako gaiak bazeudelako. Bestalde, zentsoreak tatxatuko liokeena idazleak berak ezabatzen zuen, Granderen aipamen ironikoa jasoz azaltzen duenez: «es evidente que los escritores no solo escribimos mejor que los censores, sino que también tachamos mejor» (*ibid.*). Azkenik, idatzitakoa berrirakurtzean, estrategiak bilatzen ditu idazleak, eragotzitakoa bestela esan ahal izateko. Berriro ere Granderen hitzak jasotzen ditu: «Y entonces uno mismo modifica esta frase, cambia o suprime este adjetivo, agazapa esa idea, recurre a tal imagen, rodea tal muro» (*ibid.*).

Gisa berean, autozentsurak ondorio estilistikoak ere baditu, Torrealdaik 1977an ‘hizkuntza parabolikoa’ deitua:

Zentsurak badu bigarren ondorio bat ere, hizkuntza osoki jotzen duena. ‘Hizkuntza paraboliko’ bat jaio da Euskal Herrian, hots: gauzak aurrez-aurre izendatu beharrean, zeharka aipatzea, zentsura pasa dezan, esangabe esatea, erdizka esanez, idarokiz, idaztea beti (enteratuak eta listoak soilki ulertzeko egiazko arriskua-rekin), *hic* eta *nunc* hemengo egoeraz mintzatzean hitzez kanpoak ari izanez... [...]. Gure artean sarri ikusten den estilo eliptiko eta lurpekoaren errua, zentsurarena ere bada. (1977: 155-156)

Hizkera ‘parabolikoa’ Gabriel Celayaren hitzez baliatuz azaldu zuen beste batean: «el truco de las medias palabras y el decir sin decir lo que decía» (1999: 292). «Truco» edo estrategia hori zentsurari aurre egitea ekiditeko erabili behar zen, eta, horretarako, hizkuntzaren erabilera trebea zen tresnarik baliotsuena (Cáceres 2013). Zuzenean esan ezin daitekeena iradoki egin behar da, perifrasiaren bidez, alusioaren bidez,

irudien bidez, zeharkako hizkeraz adieraziz. Hitz bat ezin bada esan, sinonimoaz edo metonimiaz adierazten da, eufemismoz estaliz, hiperbolez adieraziz, hemengo arazoak iradokitzeke beste nonbaiteko izen eta lekuak aipatuz, fantasia erabiliz... Nola edo hala, irakurleari lerroarteko mezua iradokitzea zen jomuga, ahal zen neurrian zentsorea anbiguetatean itoz.

Halere, «estilo eliptiko eta lurpekoa» sortu izana autozentsuraren albo-kaltea dela esan zuen, eta argi nabarmentzen dugu Torrealdairi ez zaiola atsegin diskurtso kiribildu hori, eta irakurketaren kaltetan dela deritzola: «El resultado final ha sido una escritura retorcida y unos códigos criptográficos hechos de sobreentendidos y símbolos, un lenguaje clandestino para uso de minorías» (1999: 293). Zentsuraren eragozpenak idazlearen asmamena piztu zuen arren, Torrealdairi ez zuen uste aberastasun literarioa ekarri zuenik. Bere iritzi, kode berezien baliatze hori kaltegarri izan da, ez baitago nornahiren esku «irakurleak deskodetzeko moduan idatzi, baina zentsorea enteratu gabe» utzi ahal izatea (2000: 248).

Edonola ere, guk ezin dugu ukatu, «sugearen mugimendu leuna» eta «azeriaren malezia» erabiliz, kode kriptografiko hori moldatuz egiazko artistak sortu zirela gure literaturan, eta nekez aurkituko dugula Martin Ugalde, Koldo Mitxelena, Gabriel Aresti, Bernardo Atxaga edo Koldo Izagirre baino artista iaioagorik anbiguetatearen alanbrean funanbulistak bezala mugitzen, «esan gabe esateko estrategia» irudimenaz eta ironiaz maisuki baliatzen, edota sinbolismo surrealisten irudimenez errealitateari buruz guztiz iritzi kritikoa adierazten (ikus Otaegi 2018a, 2018b eta 2019).

Edonola ere, Torrealdairaren idazkera estiloa guztiz bestelakoa zen, argia eta didaktikoa, eta aldi berean irmoa. Saiakera idazle gisa, Rikardo Arregik bezala, informazioa argi, zuzen eta modu eraginkorrean ematea izan zuen helburu. Itzuligururik gabe, edukien inbentarioa guztiz modu ordenatuan eta adigarrian apailatzen zuen, argumentuak elokuzio-modu garden eta irisgarrian jostea hobetsiz. Ez dago ukatzerik bere saiolari-erregistroari ikertzailearen objektibotasuna eta

seriotasuna dariola, eta oso inoizka bakarrik utzi zuela bere emozioen adierazpena narraturiko gertakarien larritasunarekin bat etortzen, edota ni subjektiboari gainezkatzen. Izatekotan, neurgarri ez den faktoreren batez iritzia ematerakoan agertzen da, eta beti modu ñabartuan.

Esate baterako, arestian aipaturiko konparaketak (sugearen mugimendu leuna, azeriaren malezia) euskal irakurle arruntak ongi ulertuko dituen perifrasiak dira, Félix Granderen testuan dauden «lenguaje retorcido, reptante, sinuoso, astuto»

Bere helburuaren seriotasunak gidatzen zuen Torrealdairen luma, eta euskal herritarrei frankismoan zehar eta euskararen historian jasandako errepresioari buruzko ikerlanaren berri emateko konpromisoak

(1999: 293) adjektiboen ordeztako espresiboak, eta ez irudimenaren fruitu. Gisa berean, bere lanetan inoiz agertzen diren metaforak, hala nola izeberga zentsurarekin alderatzen dueneko, edota lapitza gorriaren aipamenez metonimikoki zentsoreen lana seinalatzen dueneko, bere iturri bibliografikoetan aski ezagunak diren egileei eginiko keinutzat har ditzakegu. Ironia, berriz, oso aldika soilik isurtzen da bere

lerroen artean, eta sarritan besteren hitzak baliatuz bideratzen du, Granderen hitzen aipamenak sartzean lortu duen bezala.

Laburtuz, bere helburuaren seriotasunak gidatzen zuen Torrealdairen luma, eta euskal herritarrei frankismoan zehar eta euskararen historian –lehen bezala orain– jasandako errepresioari buruzko ikerlanaren berri emateko konpromisoak. Ez zuen inoiz arriskuan jarri transmisio betebehar hori, estilo indartsu, zuzen eta razionalari lehentasuna emanaz. Edukiari ematen zion protagonismoa, esateko moldea zainduz, dotore baina apainkeriarik gabe. Bestalde, irakurleari konfiantza eta atsegintasuna emango zion ariera hobesten zuen, teknizismoetara edo erudiziora premiazko zenean bakarrik joz. Azalduriko gertaerak maiz absurdoaren mugan kokatzen

baziren ere, oso ondorio errealak eta sumagarriak ekarri dizkigutela hartua zuen gogoan, eta umore nahiz sarkasmoari ez zien biderik ematen.

Enpresa editorialen gaineko kontrola

Euskal kultura gaur lanean, demokrazia garaiko bi hamarkadetako panoramika berria eraikitzean, 1936-1975 urtealdiari begirada eman eta zentsurari eskainiriko pasartean (1997: 124-127), hiru konstatazio eta balorazio bat egin zituen tesian bildutako datuak ebaluatu ondoren: lehenik, aurretiazko zentsurak 40 urteko epe luzean euskal literatur produkzioa erabat baldintzatu zuela; bigarrenik, autozentsura izan zela, halere, zentsura-aparatuaren tresnarik sarkorrena; eta, hirugarrenik, editoreak zirela, halere, aurretiazko zentsurak idazleen gainean egiten zuen presio handiena: «Administrazioaren aurrean erantzukizuna duenez beronek ere, obra 'garbitzera' jotzen du, zigorrak (multak eta kartzela) ebitatze-aldera. Eta, horrela, editorea ere zentsore 'malgré lui' bilakatzen da» (*ibid.*: 124). Bere iritziz, argialetxeen bidez eragiten zen zentsurarik eraginkorrena.

Frankismoak kultur produkzioa kontrolatzeko eta bideratzeko daukan sisteman zentsura ez da mekanismo bakarra. Ez dakit ez ote den okerragoa enpresa editorial eta periodistikoetara jartzen zaien kontrola. (*ibid.*: 125)

Balorazioa besterik ez zezakeen egin, datuak eta kopuruak biltzea oso zaila delako eta azterketa objektiboa ezin egin daitekeelako. Halere, esperientziaz zekien argialetxeek beren jardun ekonomikoa zeukatela jokoan; izan ere, liburu bakoitzaren ebaluazioan erregistro baimena kentzeko arriskuan jartzen ziren:

No atenderse a las condiciones establecidas no lleva únicamente la multa sino incluso la cancelación del número editorial.

[...] no solamente el escritor, sino el editor y el impresor (en caso de autor-editor) son corresponsables del texto ante la Administración y la Justicia. (1999: 12)

La censura de Franco y el tema vasco liburuaren sarrean adierazi zuen moduan (*ibid.*: 7-18), argialetxeen bidez

praktikaturiko zentsurak konplexutasun handia du, adar eta maila ezberdinetan hedatzen baita eta, luzaroan iraun zuenez, garai ezberdinetan pauta ezberdinak garatu baitzituen. Aldizkariarekin antzekoa gertatzen zela diosku Torrealdaik, eta, ondorioz, funtsean hiru informazio-eremutara hesituta bukatzen zutela: informazio lokala, erlijiosoa eta kulturala (1997: 125).

Aldez aurretiko zentsura burutzen zuen ministerio bera zen edizio-enpresaren kontrolaren arduraduna. Batetik, argitalpen-etxea izateko erregistro baimena behar zen, eta horretako arduradunen izenak deklaratu behar ziren, horien informe politiko-soziala poliziari eskatzeko. Horren ondoren, plan editorialean helburuak eta liburu-motak deklaratu behar ziren, eta, jakina, argitaletxe baimena izateko moduko proposamena aurkezten zen, debekatuko ziren hainbat gai alde batera utziz. Gero, ordea, lerro nagusi horietatik apur bat ateraz gero, zigorra zetorren. Bere hitzetan esateko, «trampa saducea» gisan eraturiko mekanismoa zen. Bere estiloan gutxitan aurkitzen den alusio mota dirudi espresio horrek: Testamentu Berritik eratorritako aipamen bat da, erantzun guztiak txarrak dituen galdera kapziosoa izendatzeko. Torrealdaik behin baino gehiagotan erabili zuen argitaletxeen egoera zail hura deskribatzeko. Berez, saduzear transparenta frankismoaren amaierako debate politikoan ospetsu bihurtutako formula bihurtu zen. 1972an Torcuato Fernández de Miranda politikariak erabili zuen, joera frankista integristenekoek Gortetean galdetu ziotenean ea elkarte politikoak ontzat ematen zituen; izan ere, zurrumuruak zeuden Franco hildakoan demokrazia ezartzerako legeak prestatzen ziharduela, baina berak, erretorikaz baliatuz, erantzuna ekidin zuen. Geroztik, konnotazioz zamaturiko formula da, eta Torrealdaik erabiltzeak politika garaikideko eztabaidaren jarraitzaile bizia zela iradokitzen du.

Izeberga eta itsasargia

La Censura está integrada en los órganos de control y de represión franquistas. La quema de libros, la prohibición de autores y la marginación del libro vasco forman parte de la misma política. (2019: 10)

Azken liburuan, *De la hoguera al lápiz rojo* izenekoan, politika kultural errepresorea nabarmendu eta salatzeke asmoa izanik ere, ez zuen nahi Torrealdaik zentsurari buruzko azterlana zuri-beltzeko irudia soilik izaterik. Aitzitik, tarteko hainbat ekimenek unean uneko irtenbidea saiatu zutela ere ez zuen gorde: zenbait intelektualek eginiko ahalegina euskara legitimatzeko, edota zentsuraren partaide zenbaitek eginiko urratsak tolerantziaz jokatzeke euskal liburuarekin, edota RSBA Pen posibilismoa... Hitz batean, euskal liburuaren nabigazioa mehatxatu zuen zentsura estrategiaren nondik norakoak argitasunez azaldu ondoren, azken egunetara arte jarraitu zuen bildutako informazio osagarria ere dibulgatzen, baita Trantsizioan demokraziaren hobe beharrez eta 'isiltasun paktuaren' izenean isilarazitako zehaztasun, kasu eta protagonistak agerian jartzen ere.

Zentsuraren izebergaren zati ikusgarriaren oroimena ere ezabatuz doa urteen laino artean, baina Forukoaren bizi osoko lanak itsasargi baten moduan ohartarazten jarraitzen du errepresio-modu eraginkorra zenik ukatzen dutenen argumentu interesatuen arriskuaz. Torrealdaik kazetaritza izan zuen bizibide, baina aldi berean euskal liburuaren soziologia izan zuen ikerketa-alor; horregatik, esperientzia bikoitz horren perspektibak inor baino kontzienteago egin zuen zentsuraren eraginaz eta haren berri eman beharraz.

Zentsura kontutan luze aritu naiz, badakit. Alferrik ez delakoan nago, garai honetako kultur jarduera balioztatzerakoan ukaezina baita politika administratiboaren baldintza erabakiorra nolabaiteko zehaztasunez ezagutzea. Nonbaiten esanda utzi beharra dago, gero etengabe itzulginguruan ibili beharrik ez izateko. (1997: 127)

Literaturaren ikertzaileok inoiz behar bezala eskertuko ez diogun moduan deskribatu zituen euskal literaturaren alde soziologikoak, geure irakurketa eta balorazioak segurtasunez egin ahal izan genitzan. Ez, ez da alferrik izan, Joan Mari, ahalegin luze hori. 🍷

Oharrak

1. Artikulu hau Memoria Historikoa Literatura Iberiarretan izeneko iker-taldearen FFI2017-84342-P (MINECO) proiektuaren baitan gauzatu da. Proiektu horren lanen artean aipagarri dira zentsuraren gaiari loturiko bi argitalpen: Mari Jose Olaziregi eta Lourdes Otaegi (argk.), *Literatura eta Zentsura. Memoria eztabaidatuak* (Joan Mari Torrealdairi omenaldia), *Euskera* 63(2,2), 2018; eta Mari Jose Olaziregi eta Lourdes Otaegi (argk.), *Censura y literatura. Memorias contestadas*, Berna, Peter Lang, 2020.
2. Kazetaritza ikasketak amaitu ondoren, Deustuko Soziologia eta Zientzia Politikoen arloan burutu zuen, Karmelo Garitaonandiaren zuzendaritzapean (1991). Argitaragabea da.

Bibliografia

- Cáceres, Pilar (2013): *Memoria, lenguaje y trauma en la obra de Félix Grande*, Madril, Carpe Noctem.
- Otaegi, Lourdes (2018a): 'El poemario *Etiopía*: la ciudad como metáfora de la crisis de la utopía', in Iker Gonzalez-Allende eta Jose Angel Asuncion (argk.): *El mundo está en todas partes. La creación literaria de Bernardo Atxaga*, Bartzelona, Anthropos, 245-261.
- (2018b): 'Gabriel Arestiren poesia zentsuraren aurrean. Isiltasun gairaietarako kodea', *Euskera* 63(2,2), 789-827.
- (2019): 'Lecturas y relecturas de *Les Justes* (1949) de Albert Camus en sus representaciones durante el franquismo', in Anne Laure Feuillastre eta Marina Ruiz Cano (argk.): *El teatro de protesta. Estrategias y estéticas contestatarias en España (1960-1980)*, Paris, L'Harmattan, 147-162.
- Torrealdai, Joan Mari (1977): *Euskal idazleak, gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*, Tolosa, Jakin.
- (1991): *La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983): Análisis de los informes del lectorado*. Doktorego tesia. Deustuko Unibertsitatea.
- (1997): *Euskal kultura gaur. Liburuaren mundua*, Donostia, Jakin.
- (1998a): *El libro negro del euskera*, Donostia, Ttarttalo.
- (1998b): *La censura de Franco y los escritores vascos del 98*, Donostia, Ttarttalo.
- (1999): *La censura de Franco y el tema vasco*, Donostia, Kutxa Fundazioa.
- (2000): *Artaziak. Euskal liburuak eta Francoren zentsura 1936-1983*, Zarautz, Susa.
- (2016): 'Biografiatik bibliografiara', in Eusko Ikaskuntza: *Joan Mari Torrealdai. Manuel Lekuona Saria*, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 5-24.
- (2018): *Asedio al euskera. Mas allá del libro negro*, Donostia, Txertoa.
- (2019): *De la hoguera al lápiz rojo. La Censura franquista en el País Vasco*, Donostia, Txertoa.

Biblioteka Nazionalaren ametsa XXI. mendean

Agurtzane Juanena Alustiza

Joana Albret Bibliotekonomia Mintegiko kidea

Guztiok dakigu Torrealdairen konpromiso intelektualaren ardatza euskara eta (ondorioz) euskal kultura izan direla, biak ere ikuspegi nazional batetik ulertuta.

Kultura horren defentsa egin du gorabehera politikoen gaindi, euskalgintzaren bi tradizioak (herri ekimenak eta berriagoak diren ekimen instituzionalak) elkarlanean uztertuz. Argi izan du azpiegiturak direla ahalegin horien emaitza, herri batek bizirik irauteko ezinbesteko dituen kultur gigiturak zein azpiegiturak.

Hain zuzen ere, hor kokatzen da Biblioteka Nazionalaren egitasmoa. Torrealdaik behin eta berriz errebindikatu duen azpiegitura horietako bat da, zoritxarrez errealitate bilakaturik ikusi ez duena. Hurrengo lerroetan saiatuko naiz egitasmo horren ibilbidea azaltzen, Torrealdaik berak esandakoak hona ekarriz horretarako.

Biblioteka Nazionala: proiektuaren ibilbide luzea

Bi testu ditu Torrealdaik gaiari zuzenki lotuak: lehena, euskaltzain osoa izendatu ondoren Foruan 2009an irakurri zuen sarrera hitzaldia da: ‘Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa’; eta bigarrena, hitzaldi hori oinarri duen, baina,

2011n idatzi duenez, zati bat eguneratuagoa duen 'Biblioteka Nazionalaren ametsa' artikulua.

Testu horietan euskal bibliografia eta biblioteka sortzeko ahaleginen errepasso historikoa egiten du, lehen bibliografoak (Aita Larramendi, J. M. Zabala, J. F. Aizkibel...) eta segidakoak (J. Allendesalazar, J. Vinson, G. Sorarrain) aipatuz, baita XIX. mendetik aurrera bibliofloek bildutako lehen euskal biblioteka pribatuak ere.

Biblioteka publikoaren eskakizuna Eusko Pizkundearen bigarren aroan dator, XX. mendean, kulturatik zein politikatik, errealitate bihurtu ziren beste azpiegitura batzuk bezala (Euskaltzaindia, Eusko Ikaskuntza...). Eragile haiek (T. Etxebarria, F. Quadra Salcedo, R. Sota, O. Apraiz...) euskal gaien bibliografiaren premia atzematen dute, herriaren memoria berreskuratu nahi baitute.

Kezka kulturala dute, bai, baina kezka politikoa ere bada, euskal nortasuna babesten eta haren garapena bultzatzen konprometituta baitaude. Horrela dio Torrealdaik (2009: 11): «Bibliografia edo biblioteka nazional guztien lehen xedea ondarea biltzea eta belaunaldi berrietara helaraztea da, memoria historikoa bermatze aldera».

Partikular batzuen saioak lehenagokoak badira ere, bibliografia eta bibliotekaren eskakizuna batera datoz Bizkaian 1917tik aurrera, Estudios Vascos elkartearen eta beste batzuen eskutik (F. Landaburu, R. Sota eta M. Egileorren proposamenak). Kontuan hartzekoa da abertzaleek, Bizkaian hauteskundeak irabazi dituztenez, haizea alde dutela.

Eusko Ikaskuntzaren Lehen Biltzarrean, Oñatin, T. Etxebarriak bere txostena aurkeztu du: *Proyecto de creación de una biblioteca exclusivamente vasca*. Hala ere, proiektu hura ez da ondorioen artean ageri, eta 1923 arte itxaron behar da Eusko Ikaskuntzaren liburutegia Apraizen eskutik sortzeko. Biblioteka hori, ordea, ez da ikuspegi nazionaletik sortu nahi zenaren parekoa. Bizkaian eratzen dena ere Euskal Herrikoa izatetik Bizkaikoa soilik (aldaketa politikoak tarteko) izatera pasa da 1925ean, K. Etxegarairen eskutik. Testuinguru

aproposa zen 1918ko Oñatiko, aukera galdutzat jo daiteke Torrealdairen iritziz.

Urte batzuk geroago, Biblioteka Nazionalaren hutsunea bete nahi lukete frankismo garaiko bibliografia saioek: Jon Bilbao-ren *Eusko Bibliographia*, E. Amezagaren *Autores vascos* eta J. M. Torrealdairen *xx. mendeko euskal liburuen katalogoa*.¹

«Bete nahi lukete» idatzi dut, Torrealdaik berak dielako ezin dutela bere gain hartu biblioteka nagusi baten ardura. Euskal bibliografia, *Liburuaren Behatokia* bezala, Torrealdairena bezalako ahalegin boluntaristari esker jaio dira eta boluntarismo horrexek mugatzen ditu.

Hain zuzen ere, Biblioteka Nazionalaren beharra ukaezina da Torrealdairentzat. 'Biblioteka Nazionalaren bide luzea' epigrafearen azpian aletzen dituz hainbat kontu: izena (*Euskal Biblioteka* hobetsiz, 'nazionalaren' oztipoa saihesteko), batzuek eztabaidatu duten eraikin fisikoa:

Kultura batek behar du alderdi materiala, nortasunaren sinboloa. Izateaz gainera adierazi ere egin behar da. Iraganekoa dela esanez eraikinari uko egiten diotenek gogoratu beharko lukete 1994an Mitterrandek 'Bibliothèque Nationale de France' Tolbiac-en eraiki zuela, sekulako eraikina. Hamarkada berean kokatu zela British Library Saint Pancras-en. Hamarkada berean sortu zirela Aljeriako Biblioteka Nazionala edo Estoniakoa. [...] Gernikako arbola gure askatasunen ikur baldin bada, Euskal Biblioteka izan daiteke gure kulturarena (ez etnikoarena bakarrik, gainera). (Torrealda 2009: 28-29)

Azken hamarkadetako egitasmoei begiratu emanaz, instituzioen (Eusko Jaurlaritza, Eusko Legebiltzarra) eta eragile sozialen (Joana Albret Bibliotekonomia Mintegia) aipamena dator.

Horrela dio Torrealdaik:
«Bibliografia edo biblioteka nazional guztien lehen xedea ondarea biltzea eta belaunaldi berrietara helaraztea da, memoria historikoa bermatze aldera»

Frankismo ondorengo lehen ekimen instituzionala Eusko Legebiltzarrak 1989an erkidegoko hainbat liburutegiren partaidetzarekin eratu zuen 'Grupo de Biblioteca Vasca' izenekoa da. Lantaldeak eginiko txostenean, 'La Biblioteca Vasca'-ren premia ontzat eman zen, eta nazionala deitu gabe ere Euskal Herri osoaren lurraldea bildu nahi zuen (asmoa bere horretan geratu zen, gauzatu gabe).

Gure taldearen agerpena 18 urte ondorengoa da: euskal bibliotekari eta dokumentalista batzuek 1997an sortu genuen Joana Albret Bibliotekonomia Mintegia. Euskararen erabileraren normalizazioak kezkatutako profesionalak izanik, azkar ikusi genuen egiturak beharrezkoak genituela arazoari konponbidea emateko: Euskal Biblioteka Nazionalaren barruan txertatuko litzatekeen Euskal Agentzia Katalogafikoa sortzea eskatu genuen, beste gauza batzuen artean.

Torreldaik esan bezala, JAKIN aldizkaria izan zen behin eta berriz Mintegiaren kezken eta aldarrikapenen aterpea.

Jaurlaritzari dagokiona hirugarren tokian kokatu dut, zehaztasunez azaltzea eskatzen duelako. 'Biblioteka Nazionalaren ametsa' artikulua eguneratuagoari jarraituko diot aurrerantzean.

Hasteko, liburutegiaren gaiak, estatuko beste erkidegoetan ez bezala, atzerapen nabarmena pairatu du Eusko Jaurlaritzaren aldetik. Kritika nagusiak, liburutegi politikariek eza eta berandu ibiltzea (alde batetik, eskumena zuen arren ez zuelako liburutegia lehenetsi, eta, beste aldetik, diputazioen eta Jaurlaritzaren arteko eskumenen gatazkaren ondorioz).

Euskal Kultur Ondarearen legearekin (7/1990 Legea, azaroaren 25ekoa), udal liburutegiak Eusko Jaurlaritzaren esku gelditzen dira; hainbat urte geroago ikus daitezke aurrerapausoak sarearen antolaketan, katalogo kolektiboan, digitalizazioan...

Mugarria izan zitekeena 2007an dator: 11/2007 Legea, urriaren 26koa. Bertan, Euskadiko Liburutegiaren jaiotza iragartzen da, Kulturaren Euskal Planak landu duen egitasmoa. Bertan aipatzen diren funtzioak betez gero, aurrerapauso handia izango litzateke bai bibliografiarentzat, baita euskal bibliotekarentzat ere. Hitzez hitz kopiatuko ditut egitekoak,

egitasmoaren garrantzia azpimarratzeko (Torrealdai 2011: 30-31):

1. Euskadiko Liburutegiak eginkizun hauek izango ditu Euskal Autonomia Erkidegoko lurralde osoan:

a) Euskadin eta euskararen hizkuntza-esparruan argitaratu edo ekoiztako lan guztiak eta euskararekin edo euskal kulturarekin erlazionatutakoak bildu, kontserbatu eta zabaltzea. Helburu hori lortzeko, Euskadiko bibliografia-gordailuaren jasotzaile izango da, eta bide horretatik heltzen ez zaizkion bibliografia-lanak, berriak, berak eskuratuko ditu.

b) Euskal bibliografia-ondarea eskuratu, kontserbatu eta zabaltzeko, erakundeen arteko koordinazioa sustatzea.

c) Euskal ondare digitala sortu, babestu eta zabaltzeko eta ondare horretarako irispidea bermatzeko mekanismo egokiak jartzea.

d) Ondare digitalaren alorrean lankidetzaren programak sustatzea.

e) Euskal bibliografia egin, kudeatu eta zabaltzea, beste erakunde batzuekin batera.

f) Beste erakunde batzuekin batera, ahaleginak egitea euskal bibliografia ondarea kontserba dadin, ondare horren euskarria dena dela.

g) Bibliografia-ondarearen katalogo kolektiboa egitea, Eusko Jaurlaritzan kulturaren alorreko eskumenak dituen sailarekin batera.

h) Euskadiko bibliografia-ondarea babesteko laguntza-zerbitzuak ematea, bereziki zaharberritzeko, erreproduzitzeko eta bikoiztuta dauden edo sobera diren lanak kudeatzeko zerbitzuak.

i) Beste euskal liburutegietatik datozen funtsen gordetzaileria izatea.

j) Beste dokumentu-sistema batzuekin lankidetzan arituz, liburutegi- eta dokumentu-teknikei buruzko ikerketen aitzindari izatea.

k) Euskal bibliografia-ondarea sustatzea, beraren bibliografia- eta dokumentu-funtsa osatzen duten materialen ikerketa, kontsulta, azterketa eta erreproduzioaren bidez.

2. Euskadiko Liburutegiak nazioarteko bibliografia-arauak edota informazioa kudeatzeko bestelako estandarrak egokituko ditu, eta, hala badagokio, Euskadiko Liburutegi Sistema osorako katalogazio-arauak egingo ditu. Era berean, autoritateen katalogoak ikuskatu, baliozkotu eta zerrenda bakarrean bateratuko du.

3. Euskadiko Liburutegiak katalogoetan, argitalpenetan eta beraren jardueren zabalkundearen elebitasuna kontuan har dadin bermatuko du.

2000 hasieratik mahai
gainean zegoen
proiektua bertan behera
geratuko da. Haren
ordez, 2019ko uztailean,
Euskal Liburutegi
(Digitala)ren sorrera
iragarriko du
Eusko Jaurlaritzak

Torrealdaik aipatzen dituen gabezien artean, Nafarroarekiko loturarik ez dela aipatzen. EAEko liburutegi sistema planifikatzeko gaitasuna ere dudan jarri da, legean koordinazioaz hitz egiten baita eta ez erabakimenaz. Urte bat geroago, 2008an, egoitza Donostiako Koldo Mitxelena Kulturunea izango dela ere iragarri da. Halere, Biblioteca Nazionalaren legea izan litekeen arren –Euskal Herri osoaren markoa aintzat hartzen delako–, erabakiak ez du erreakzio handirik sortu; aitzitik, mesfidantza eta kritikak jaso ditu. Hona hemen Torrealdairaren aburuz arrazoi posibleak (*ibid.*: 31):

Arrazoi edo aitzakia bat baino gehiago aurrera daitezke. Bat: lege hau ‘nazional’ deiturarekin sartu zen Eusko Legebiltzarrean eta soildua atera zen handik: Euskadiko Liburutegia, PSEk hala proposatuta. Bi: kokagunearen desegokitasuna kritikatu zen: Tabakalera aurreratu ondoren azken orduan KMra aldatu zuten; KMk ez omen du aski lekurik taxuzko liburutegi nazional bat antolatzeko, diote. Hiru: atzerapena. Berandu dator, Espainiako Estatuko erkidegoetan azkenetakoa da EAEkoa, azkena ez bada. Bestalde, hirukoaren gobernualdiaren bukaeran dator gainera, garatzeko aukeraren aldetik ere beranduegi. Arrazoi bategatik edo besteagatik izan, kontua da Biblioteca Nazionala edo dena delakoaren proiektua gauzatu zenean, motel jaio zela, gizarte dinamikaren aldetik, inor ilusionatzeko giharrrik gabe.

Zer izango den aurrerantzean ez dakigu. Legea garatzen ez bada, hutsean geldi daiteke. Ez dakigu zein den gobernu berriaren asmoa. Arduradunek aitortzen dutenez, berrikusten daukate aurreko gobernuak egindakoa. Beldur dira zenbait, 1923an bezala orain, hutsean ez ote den geldituko. Orduan Euskal Herriko Biblioteca Nagusiaren proiektua Bizkaiko Biblioteca izatera lerratu zen. Orain seguruenik Euskadi ez luke gaudituko, eta hori ere eskas, Foru Aldundien Bibliotekek aparte jokatzu jarrai dezaketelako.

Tamalez, Torrealdairen susmoa konfirmatu egingo da urte batzuen ondoren. 2000 hasieratik mahai gainean zegoen proiektua, profesionalek ez ezik kulturako eragile askok (gure Mintegiak horien artean) behin eta berriz aldarrikatua, bertan behera geratuko da. Haren ordeztu, 2019ko uztailean, Euskal Liburutegi (Digitala)ren sorrera iragarriko du Eusko Jaurlaritzak.

Artikulu horretan, Torrealdaik mende bat lehenago gertatua aipatzen du, Tomas Etxebarriak 1918an aurkeztu zuen euskal bibliotekaren asmoa nola Euskal Herrikoa izatetik Bizkaikoa izatera pasa zen. Eta ondokoa idatzi du (*ibid.*):

Ibilian-ibilian, agintea galdu eta ez luzarora, Euskal Herrikoa izatetik Bizkaikoa izatera lerratzen da Biblioteka, zoritxarrez. Gure artean bat baino gehiago egon daiteke orduko eta oraingo bilakaeren paralelismoa egiteko tentatuta. Orduan bezala orain aginte berriak hiltzen utziko ote du Biblioteka Nazionalaren gaia?

Baietz esango genuke, oso antzeko zerbait gertatu dela. Euskal Liburutegi Nazionalea izan behar zena murriztuta jaio da gorabehera politikoen ondorioz: Euskal Liburutegi (Digitala)rekin aski omen dugu orain. Goazen aztertzerara ea hori posible den.

Euskal Liburutegi ‘Digitala’

Eusko Jaurlaritzak Kultura eta Hizkuntza Politika Sailaren 2022ra arteko lan-ildo nagusiak jasotzen dituen *Kultura Plana 19/22* aurkeztu zuen 2019ko uztailean. Nabarmendutako hurrengo urteetako helburuen artean, *Euskal Liburutegia (euskal kulturaren inguruko liburutegi digitala)* sortzea:

Euskal Liburutegia euskal kultura osorako sarbidea eta biltegi nagusia izango da. Biltegi eta atari digitala izango da, eta liburutegi nazionalaren funtzioa beteko du (hortaz, eLiburutegiaren helburuetatik harago doa; eLiburutegia irakurketa publikoko liburutegi bat da eta ez du euskal kultura ardatz). Berez, Gobernu Kontseiluak onartu du, bere gaurko saioan, bost funtzionario-lanpostu sortzea Euskal Liburutegiaren kudeaketarako.²

‘Euskal Liburutegia (euskal kulturaren liburutegi digitala) eraiki’ izeneko atalean arrazoitzen da Liburutegi Nazionalaren 2007ko proiektua bertan behera utzi izanaren erabakia:

Euskadiko Liburutegi Nazionala 2007ko Euskadiko Liburutegien Legeak arautu zuen. Liburutegi fisikoa aurreikusten zen bertan, funts fisiko eta digitalez hornitua. Funts historiko fisikoak Foru Aldundien Liburutegietan (eta Udaletakoetan) babestuak daudela ikusirik, egingarritasunaz kezkatutik, eta aro digitalean erantzun digitalak eman beharraz konbentziturik, Liburutegi Nazional Digitalaren egitasmoa ari gara lantzen. Hurrengo lau urteetan, definitua, egituratua eta abian jarria behar luke.

Liburutegi Nazionalaren funtzioak beteko dituzenez, Euskal Liburutegiak euskaldunek sortutakoa, euskaraz sortutakoa, Euskadin ekoizitakoa eta euskal gaien inguruan sortutakoa jasoko luke. Literaturan, liburutetan, baina baita ere zineman, musikan, argazkietan, irudietan, etc. Alegia, euskal kultura osoaren bilgune eta bideratzaile bilakatuko da Euskal Liburutegia. Horregatik esaten diogu euskal kulturaren liburutegi edo atari digitala.

Gordailu eta atari digitala izango denez, eta Liburutegi Nazionalaren funtzioa duenez, sistema oso baten erpina izango da, sistemaren bateratasuna, egokitasuna eta eskuragarritasuna bermatuko dituena. Ordenatzea, partekatzea eta nazioartekotzea dira Euskal Liburutegiaren xede nagusiak.

Euskal Liburutegiak jauzi nabarmena suposatuko du euskal kulturaren babesari, eskuragarritasunari eta ikusgarritasunari dago-kionean, bai eta Euskadiko Agenda Digitalean ere.

Harridurak jota, behin eta berriz irakurri dugu ondoko esaldia: *Liburutegi Nazional Digitalaren egitasmoa ari gara lantzen. Hurrengo lau urteetan, definitua, egituratua eta abian jarria behar luke.*

Ordena logikoa ez da alderantzizkoa? Lehenengo definitu eta ondoren ikusi ea posible ote den digitalki burutzea? Funts historiko fisikoak euren liburutegietan babestuta egongo dira sinets dezakegu, baina Liburutegi Nazionalaren egitekoa harago doa (irakurri berriro Euskadiko Liburutegiaren 2007ko proiektuari buruzkoa). Zergatik egingarritasunaren kezka, zergatik 2007an egingarria zena jadanik ezin da egin? Liburutegietako profesionalak kontsultatuak izan dira

erabaki hori hartzeko? Erabakia oinarrizten duen txostenik ba al dago?

Sei funtzionario lanpostu aurreikusi dira (hiru dokumentalista, bi informatikari eta administrari bat), eta bulegoa, Lankuan bertan. Munduko kasu bakarra izango da Liburutegi Nazionalaren lan eskerga, helburuak eta erronkak gidaritze duen liburutegirik gabe planteatzen duena. Ondare digitalarekin zerikusia duenak berebiziko garrantzia du gaur egun, baina ikusi dugu Liburutegi Nazionalaren egitekoa ez dela horretara mugatzen (horiek bi eginkizun besterik ez ziren 2007ko proiektuan, bi eginkizun hamaika eginkizunen artean).

Alde batetik, biblioteca digitalak biblioteca nagusi edo nazionalen atalak izan ohi dira, hainbat erakunderen arteko elkarlanean sortuak kasu batzuetan, baina biblioteca nagusi baten gidaritzapean. Digitalak izateak ez du horien egitekoa errazten; aitzitik, arazo tekniko konplexuak konpondu behar dituzte.

EAEko liburutegi garrantzitsuenek sortu eta argitaratu dituzte jadanik beren gordailu digitalak, zein baino zein aberatsago, sarbide irekiarekin. Adibide gisa, Gipuzkoan, KMK Liburutegi Digitala dugu eta 'dokuMETA' (Gipuzkoako Foru Aldundiko Biltegi Digitala).³ Bizkaian, 'Lau Haizeetara', Bizkaiko Foru Liburutegiko Biltegi Digitala.⁴ Araban, Sancho el Sabio Fundazioak euskal kulturari buruzko funts digitalen gordetegia den 'EMDa, Euskal Memoria Digitala'.⁵

Ipar Euskal Herriari dagokionez, Bilketa.eus proiektua garatzen ari dira hainbat erakunde elkarlanean. Helburua da Ipar Euskal Herriko euskal funtsak modu bateratuan eskaintzea (euskaraz idatzitako guztiak eta euskal gaiak lantzen dituztenak). Informazio mota guztiak jaso nahi dira (edozein formatu, fisikoak eta digitalak batera).

Egitasmoa erakunde hauek bultzatzen dute: Baionako Herria – Baionako Mediateka, Euskal Hirigune Elkargoa, Pirinio Atlantikoetako Departamendua, Akitania Berriko Eskualdea, Frantziako Kultur Ministerioa eta Biblioteca Nazionalea. Funtsak eskaini dituzten erakundeen sarean: herri zein

unibertsitate liburutegiak, artxibategietako zein Apezpikutegiko liburutegiak, Iker dokumentazio zentroa, Ikas Euskal Pedagogia Zerbitzua, Euskal Museoa...

Nire ustez, bereziki azpimarragarriak: euskal funtsen katalogiazorako tresna bateratuak sortzeko erabakia eta Frantziako Liburutegi Nazionalaren (BnF) eta Baionako Mediatekaren arteko elkarlanari esker abian jarri den digitalizazio egitasmoa. Etorkizunean Frantziako Biblioteka Nazionalean dauden euskal funtsak jasoko dira (8.000 dokumentu inguru).

Euskal Herriko itzulia amaitzeko, Nafarroa Garaian bertan dugu *Biblioteka Digitala*, *BiNaDi* izenekoak. Nafarroako Gobernuak Liburutegi Zerbitzuaren ekimena da, publikoarentzat eskuragarria 2007 urtetik. Liburutegi digitala osatzen duten izenburuak *Nafarroako Liburutegiko* jatorrizkoetatik eta erkidegoko hainbat erakunde eta liburutegitako aleetatik datoz.

BiNaDi bere objektu digitalak Nafarroako Gobernuaren egitura korporatiboan gordetzea ere bermatzen du eta bere biltegia Hispana edo Europeana bezalako beste liburutegi digitalek biltzeko aukera ematen du. Aldi berean, eduki digitaletarako sarbide unibertsala errazten du, jatorrizko lanak kontsultatzeko beharra murrizten du eta Nafarroako ondare bibliografikoa zaintzen laguntzen du.⁶ (Itzulpena da, ez baitut lortu euskaraz kontsultatzerik)

Nafarroako Liburutegia, Nafarroako Gobernuaren Liburutegi Zerbitzuaren menpekoa, Nafarroako Liburutegi eta Filmotekaren eraikinean dago; Nafarroako 2012 Planaren esparruan sustatu zen eta *2011ko martxoaren 1ean* ireki zen jendearentzat.

Nafarroako liburutegi sistema arautzen duen 32/2002 Foru Legearen 16. artikuluaekin bat etorriz, Nafarroako Liburutegia Nafarroako liburutegi publikoen sistemako liburutegi nagusia da eta Foru Komunitateko ondare bibliografikoaren arduradun nagusia, Nafarroako Lege Gordailuko kontserbazio zentroa baita.⁷ (Itzulpena da)

Euskal Autonomia Erkidegora itzuliz, Irakurketa Publikoko Zerbitzuak (Euskadiko Liburutegi Sistema izenekoak) EAEko liburutegien planifikazioaz ere arduratzen jarraitu

beharko du, koordinazioan oinarrituz, Liburutegi Nagusirik gabe? Honela zegoen jasota 1990eko Ondare Legean (7/1990 Legea, uztailearen 3koa, Euskal Kultur Ondareari buruzkoa):

Nazio mailako Liburutegi Zerbitzua lanean jartzeko, Eusko Jaurlaritzak berarizko tegia sortuko du, eta horren eraepindea [sic] Eusko Jaurlaritzaren Kultura eta Turismo-Sailaren menpe egongo da.⁸

Hogeita hamar urte pasa dira ordudanik eta, helburu bazuei begirako koordinazioa lortu duen arren, 'liburutegi sistema' izateko asko falta zaio oraindik. Informatikoki egin daitekeen guztia informatikara mugatuta egongo da. Eta gonorazko proiektu batek teknologia baino askoz gehiago behar du Liburutegi Nazionalaren funtzioak beteko baditu. Hala ere, horrela planteatzen da *Kultura Plana 19/22*-an ere. 2007ko Liburutegien Legea garatzeko konpromisoa adierazten da (6.1.4), baina 2007ko legean aurreikusten zen Liburutegi Nagusirik gabe. Salbuespena izango da Espainiako Estatuan.⁹

Zenbat denbora beharko dugu euskal bibliografia gune bakarrean kontsultatu ahal izateko? Gaur egun hainbat iturri arakatu beharko genituzke: Bizkaiko Foru Liburutegiaren webgunean den Jon Bilbaoren *Eusko Bibliographia*,¹⁰ Jakinen Torrealdairen *XX. eta XXI. mendeko euskal liburuaren katalogoa*,¹¹ Eusko Jaurlaritzaren katalogo kolektiboren bat (*Euskadiko Liburutegien Bilgunea*-n,¹² adibidez), Nafarroa Garaiko eta Iparraldeko liburutegien beste katalogoak...

Orain 20 urte, JAKIN aldizkariak zenbaki monografikoa eskaini zion Liburutegi Nazionalari (JAKIN 118, 2000ko maiatza-ekaina). '*Iritzi bilketa: Euskal Liburutegi Nazionala*' artikuluan, lau adituren erantzunak jaso zituen Jon Bilbaoren *Eusko Bibliographia* lanari buruz: «Berpiztea merezi al du? Nork? Nola?». ¹³

Zenbat denbora beharko dugu euskal bibliografia gune bakarrean kontsultatu ahal izateko? Gaur egun hainbat iturri arakatu beharko genituzke

Laurak (J. Agirreazkuenaga, H. Knörr, L. Mees, A. Urrutia) bat zetozen bibliografia ateratzearen helburu estrategikoari dagokionez eta baita, ñabardura batzuekin, ardura har zezakeen erakundea aipatzeko orduan: Eusko Ikaskuntza. Agirreazkuenagak hainbat instituzioren kontsorzioa aipatzen zuen Eusko Ikaskuntzaren ardurapean, Meesek arlokako antolaketa (Eusko Ikaskuntzaren sailen bidez), eta Urrutiak Eusko Ikaskuntza, Azkue Biblioteka edo espreski sortutako erakunde berri bat. Azkenik, Knörrek Eusko Ikaskuntza gomendatzen zuen bai bibliografiaren bai biblioteka nagusiaren ardura hartzeko.

Hogei urteren ondoren, ederki legoke gogoeta hori berri-tzea gaur egungo ikuspegitik.

Euskal Liburutegi Digitalaren konpromisoak eta ekimenak

2019an aurkeztu zen Kultura Planera itzuliz,¹⁴ onartu behar dugu biblioteken gaiarekin lotutako konpromiso eta ekimenen garrantzia. Anbizio handiko plana da, hona hemen konpromiso batzuk nola datozen adierazita:

4. Kultura gizarteratzeko sistema publikoetan bi sare dira nagusi: liburutegien sarea eta antzokien sarea. Oro har, udalen ardurapekoak dira. Erakundeen arteko lankidetzak eskatzen dute sareok. Jaurlaritzaren zeregin nagusia horien arteko koordinazioa suspertzea da, sarearen ehuna indartzea.

Irakurketa Publikoko Liburutegien Sarea bateratzea lortu ostean, orain sare hori zabaltzen jarraitzea dugu helburu. Udalen ardurapeko liburutegi guztiak daude dagoeneko Sarean; Foru Aldundien ardurapekoak eta liburutegi espezializatuak Sarean lan egitera ekartzea da hurrengo urteetarako xedea. [...]

7. Euskal Kulturaren Liburutegi Digitala eraikitzea eta abian jartzea da hurrengo konpromisoa. Euskal kultura osoaren gordailu eta topagune izatea du xede: literaturatik hasiko da, berehala bereganatuko ditu zinema eta musika eta, azkenean, euskal kulturarako gordailu eta atari nagusi bilakatuko da. Erabiltzailea izango du ardatz, eta erabilgarritasuna, beraz, balore nagusi.

Euskal kultura osoaren gordailu eta atari digitala izatea du xede euskal Kulturaren Liburutegi Digitalak. Literatura, doku-

mentu idatziak, argazkiak, irudiak, arte lanak, ikus-entzunezkoak eta musika bilduko ditu, lotuko ditu eta erabiltzaileen eskura jarriko ditu.

Azken urte luzeetan kulturaren alorrean erakunde eta eragile guztien artean garatutako digitalizatzeko politikei dimentsio berri bat emango die Euskal Liburutegiak: metadatoak egoki erabiliz, funts guztien arteko loturak eskainiko ditu, dimentsio europarra emanez, gainera (Europeanan integratuz).

Ordenatzea eta partekatzea dira Euskal Liburutegiaren eragin nagusiak. Ondare digital eta digitalizatu orain arteko lan ildo guztien bateratasuna bilatuko du, metadatoak bateratuz, funtsa guztien elkar-eragina bermatuz.¹⁵

Helburu txalagarriak, dudarik gabe. Baina teoriatik praktikara jauzi handia egon daiteke, eta arazo ugari. Arazo horietako bat da gaur egungo *Katalogo Bateratuaren egitasmoak* ezin dituela mota guztietako edukiak integratu (ahozkoa, edota materiagabea), datu bibliografikoak jasotzeko soilik prestatuta baitago. Edukiak eskaini ditzakeen liburutegiak, jatorrizko erakundeak, ez du lan karga erantsirik izan behar bere datuak Liburutegi Digital kooperatiboari emateko orduan (gaur egun ez da horrela) eta bermatuta izan behar du bere presentzia sarean. Hizkuntzari dagokionez, *euskaraz eta gaztelaniaz katalogatzeko tresna teknologikoak garatzeko plana premiazkoa da: sare publikotik kanpo dauden liburutegiek teknologia elebakarrak dituzte (interfazea eleanitza izateak ez du katalogazio elebiduna bermatzen)*. Egile eskubideen gaia kontenplaturik eta konponduta egotea beharrezkoa da. Zerrenda luza daiteke.

Euskal Herria bere osotasunean harturik, euskal ondare digitalaren EAE gaindiko egitasmoak bultzatzea ezinbestekoa da. Laburtuz, esan dezakegu lidergo eraginkor batek baliabide onak behar dituela, eta ez dela inprobisatzen. Horrekin ez dugu esan nahi azken urteetan ez denik nabarmentzeko moduko lorpenik egon. Horren adibide dugu *Liburubila*¹⁶ egitasmoa.

Egitasmo horren (eta artikulu honetan aipaturiko Iparraldeko zein Artiumeko egitasmoen) berri izan genuen iaz, 2019ko maiatzeko Xenpelar Dokumentazio Jardunaldietan askotariko

iturriak biltzen dituzten datu-baseak bilaketa bakarrean eskaintzen dituzten esperientziak aurkeztu baitziren.¹⁷

Liburubilak bi helburu nagusi ditu: ondarea herritarren esku jartzea eta EAeko liburutegien arteko sarearen identitate indartzea, etorkizunean liburutegi gehiago integratuz. Bilatzaile bakarraren bidez lau datu-base kontsulta daitezke:

- Katalogo Bateratua (2004): Absysnet softwarearen bidez osatutako katalogo kolektiboa. EAeko udal liburutegiak eta sarean sartu diren bestelako liburutegien OPAC zerbitzua. MARC21 formatua erabiltzen du.
- Liburuklik (2008):¹⁸ Irakurketa Publikoko Sarea kide diren liburutegien eta beste liburutegi edo erakunde batzuen elkarlaneko proiektua. DSpace softwarearekin garatuta.

Eduki digitalak eta tresna komunak garatzeko, lurralde-aniztasuna duten batzorde eta langileak ardazteko eta egitura nagusi bati gorde eta jendarteratzea dagozkion material fisikoak edukitzeko, nahitaez eraikin fisiko zentral bat behar da

Dublin Core metadatuak erabiltzen ditu. Digitalizatutako ondare bibliografikoa biltzen du: liburuak, euskal prentsa historikoa, inkunableak, aldizkari bildumak, argazkiak, eskuizkribuak edo partiturak. Gaur egun 11.000 dokumentu baino gehiago dituen gordailua da, eta 2.500.000 orrialde baino gehiago ditu digitalizatuta. Parte hartzen duten hemezortzi erakundeen artean ditugu: Arabako Foru Aldundia (1.292 dokumentu), Eresbil (418), Eusko Jaurlaritza (262),

Eusko Legebiltzarra (1.241), Loiolako Santutegia (755), Ondarenet (2.705), Sancho el Sabio Fundazioa (1.775), Gasteizko Elizbarrutiko Seminarioko Biblioteka (1.834), Bizkaiko Foru Liburutegia (54) eta hainbat udal liburutegi.

- eLiburutegia (2014): Sareko erabiltzaileentzat eskainitako liburu digitalen mailegu zerbitzua. MARCXML edo Dublin Core XML formatuak darabiltza.

- E-film (2018): Sareko erabiltzaileentzat eskainitako film digitalen mailegu zerbitzua. Ez darabil liburutegietako formatu estandarrik.

Esan bezala, aurrekoak lorpen txalogarriak dira. Hala ere, ohartarazi behar dugu, eduki digitalak eta tresna komunak garatzeko, lurralde-aniztasuna duten batzorde eta langileak ardazteko eta egitura nagusi bati gorde eta jendarteratzea dagozkion material fisikoak edukitzeko, nahitaez eraikin fisiko zentral bat behar dela. Digitalizazioak eta 'onlinetasunak' ez du behar hori ezabatzen inolaz ere. Euskal lurralde-egitura ezberdinetako kideek 'denona' sentituko duten eraikin eta entitate neutroak eta bateratzaileak behar dituzte.

xxi. mendeko biblioteken paradigma aldaketa

Literatura profesionalean kontsultatutako espezialistak ados daude esatean paradigma aldaketa baten aurrean gaudela liburutegien eta antzeko erakundeen munduan. Liburutegi fisikoek, gaur egun pentsatuta dauden moduan, formatu guztiak integratzen dituzte (testua, soinua, irudia) eta birtualak dira, edozein lekutatik sar daiteke kontsultatzeko. Liburutegira bertaraten den erabiltzaileari teknologiarako sarbidea ere eskaintzen diote.

Arantza Mariskal Donostiako Tabakalerako Ubik liburutegiko zuzendariak ondokoa zioen 2015eko hitzaldi batean (Mariskal 2015; itzulpena nirea da):

Gaur egun 'katalogazio areagotuz' hitz egiten dugu, erreferentzia bibliografikoez gain, eduki osagarriez gain, erreferentziak testuinguruan jartzeko aukera ematen baitu (ebaluazioak, laburpenak...), eta edukietarako sarbide zuzena eskaintzen.

'Liburutegi digitalez' ere hitz egiten da, eta horrek ez du esan nahi liburutegi fisikoak desagertu behar direnik, baizik eta baimendu behar dutela:

- Onlineko irisgarritasuna [...].
- Bilduma analogikoen digitalizazioa, horien erabilera zabalteko informazioaren gizartean.

- Kontserbazioa eta biltegiatzea, etorkizuneko belaunaldiek material digitalera sarbidea izan dezaten eta eduki prezia-tuen galera ekidin dadin.

Ikusgarritasuna helburu gisa hartzen da, hau da, erakunde batek ikusgarritasuna lortu nahi duenean, bere helburuak bermee-kin lortzeko aukera ematen duten mekanismoak jarri behar ditu.

Ildo horri jarraituz, Artiumeko liburutegia¹⁹ nabarmentzen da EAEko liburutegi berezituen artean, duen kalitateagatik eta etengabe eguneratzeko ahaleginagatik. Bere erreferentziak Finna sarea²⁰ eta Australiako Liburutegi Nazionala dira.²¹

Finna egitasmoa Finlandiako liburutegi, museo eta artxi-boetako datu-base eta katalogoak modu bateratuan eskain-tzen dituen sarea da. Eduki hornitzaileek beren webguneak dituzte, bilaketa zerbitzu nazional horretaz gain. Egungo partaideak: 11 artxibategi, 73 biblioteka (horien artean, Bi-blioteka eta Artxibo Nazionalak), 60 museo...

Kontsulta bakarraren bidez, erakunde horietan guztietan dagoen informazioa jasotzen da, edozein delarik ere euska-rria. Proba egin nuen ‘Shakespeare’ edo ‘Cervantes’ jarrita, eta milaka erregistro itzuli zizkidan, normala denez. Sor-presa ‘basque’ galdegaiarekin hartu nuen: 804 liburu, 192 soinu-dokumentu, 133 artikulu, 83 musika-dokumentu, 46 tesi, zortzi irudi, lau bideo, bi mapa, artelan bat eta... sei ob-jektu fisiko. Museoko objektu fisiko horien artean: bi txapel (ez naiz txantxetan ari).

Sistema horren eragileetako bat Finlandiako Liburutegi Nazionala²² da, Helsinkin kokatua. *Turku Akademy* izena-rekin sortua 1640an, herrialdeko liburutegi akademikorik zaharrena eta handiena da. Ikerketa liburutegirik garrantzi-tsuena da, eta, ikuspegi administratibotik, Helsinkiko Uni-bertsitatearen parte (2006ko abuztuaren 1era arte *Helsinki Unibertsitateko Liburutegia* izenez ezagutzen zen).

Finlandiako ondare bibliografikoa gordetzen du, eta he-rritar guztiek eska dezakete Liburutegiko erabiltzaile txar-tela, bildumaren zati handi bat maileguan hartzeko. Hain-bat eraikinek hartzen dute Liburutegia, zaharrena 1844an

diseinatua da. Eraikin hori 2013-2015 urteen artean berritu da azkeneko aldiz.²³

Wikipediaren arabera, bilduma gehiena *Kirjaluo* izeneko soto erraldoi batean gordeta dago (finlandieraz, liburuen haitzuloa). Liburutegiaren eraikin azpian dagoen 57.000 metro kubiko baino gehiagoko bunker bat da, haitz bizidunetik aterea, lurraren azpian hemezortzi metrora.²⁴

Azken ohartxoa: Finlandia demografikoki ez da Alemania edo Frantziaren tamainakoa, inola ere ez. Euskal Herria halako bi da, besterik ez.

Konklusioa

Euskal bibliografia eta bibliotekaren lehen eskariak xx. mendearen hasieratik izan zirela azaldu digu Torrealdaik bere hitzaldiaren hasieran. Laster betetzekoa zen mendeurrenaren talaiatik, etorkizunari begirako proiektuen ametsa aipatuz amaitu zuen hitzaldia. Bibliografia eta biblioteka, «txanpon beraren bi aurpegiak bailiran» (Torrealdai 2009: 33):

- *Bibliografia, bibliografiagune bat eta bakarrarekin*, gaur egungo mundu globalizatuan are beharrezkoagoa dena, gure kultura ikusgai izango bada gainerako kulturen artean. Bibliografiagune horrek bi esparru jorratuko lituzke: euskararen bibliografia eta euskal intelligentsiaren inbentarioa (Euskal Herriko autoreek garai eta hizkuntza guztietan ekoitziaren bilketa sistematikoa).
- *Euskal Herri osoko Biblioteka*, 1918ko eredu inspirazio gisa hartuz erakundeek sortutako organismo autonomoa izan daitekeena, Euskaltzaindia edo Eusko Ikaskuntza bezala. Arreta berezia merezi du ondoren datorrena, adi:

Biblioteka modernoa hibridoa ikusten dut nire ametsean. *Edukietan hirukoitza: analogikoa, digitala, birtuala, hots, liburua euskarri guztietan hartuko duena. Eta izaeran, fisikoa eta hormarik gabea aldi berean*. Bertatik bertara zerbitzua emango duena eta urrutikoei ere bai.

Pizkundeko gogoari teknologia txertaturik sor daiteke Euskal Gutenberg egitasmoa. (*Ibid.*: 34)

Ez dut besterik esateko, ezpada literatura profesionalean arakatua bat datorrela Torrealdaik adierazitakoarekin. Biblioteka Nazionalaren aldarria, Euskal Herriko kulturaren transmi-

Biblioteka Nazionalaren
aldarria, Euskal
Herriko kulturaren
transmisioaren bermea,
gure kulturaren
gordailua ez ezik kultura
horren ikurra munduaren
aurrian, premiazkoa
dugu gaur egun ere

sioaren bermea, gure kulturaren gordailua ez ezik kultura horren ikurra munduaren aurrean, premiazkoa dugu gaur egun ere.

Antolaketari dagokionez, ereduak deszentralizatu izan beharko luke, Euskal Herriko Liburutegi Nagusien koordinazioan oinarrituz. Liburutegi bana esparru administratibo bakoitzeko (Euskal Autonomia Erkidegoa, Nafarroako Foru Erkidegoa, Iparraldeari

dagokiona), eta hiruren koordinazioaz arduratzeko, euskararen herri osoa hartzen duen erakundea: Eusko Ikaskuntza edo Euskaltzaindia. Baina deszentralizatu izateak ez du esan nahi existituko ez denik; borondate politikoa da gakoa, baliabideak eskaintzea. Beraz, esperantzari leku egin eta begira dezagun Torrealdaik seinalatzen digun leiho horretatik: hor dugu Helsinki, hortxe Finlandiako Biblioteka Nazionalaren eredia. 🌸

Oharrak

1. www.jakin.eus/liburu-behatokia
2. www.euskadi.eus/albistea/2019/eusko-jaurlaritzak-kultura-eta-hizkuntza-politika-sailaren-2022ra-arteko-lan-ildo-nagusiak-jasotzen-dituen-kultura-plana-19-22-aurkeztu-du-gobernu-bilera-2019-07-30/web01-a2libzer/eu
3. www.dokumeta.eus
4. <http://liburutegibiltegi.bizkaia.eus>
5. www.euskalmemoriadigitala.eus
6. www.navarra.es/home_es/Temas/Turismo+ocio+y+cultura/Biblioteca/Biblioteca+y+Filmoteca+de+Navarra/Biblioteca+Navarra+Digital/binadi.htm
7. www.navarra.es/home_es/Temas/Turismo+ocio+y+cultura/Biblioteca/Biblioteca+y+Filmoteca+de+Navarra/Presentacion.htm?NRMODE=Published
8. www.euskadi.eus/contenidos/informacion/eaeko_ondare_legeria/eu_def/adjuntos/9002387a.pdf
9. https://boe.es/legislacion/codigos/codigo.php?id=134_Codigo_de_Legislacion_Bibliotecaria_Autonomica&modo=1
10. http://bibliotecaforal.bizkaia.eus:81/search*baq
11. www.jakin.eus/liburu-behatokia/xx-eta-xxi-mendeko-liburuen-katalogoa
12. <https://web.araba.eus/eu/kultura-etxea/bilgunea>
13. www.jakin.eus/aldizkaria/artikulua/iritzi-bilketa-euskal-liburutegi-nazionala-/3471
14. www.euskadi.eus/contenidos/plan_departamental/50_plandep_xi_leg/eu_def/kultura%20plana%202019-2022.pdf
15. www.euskadi.eus/albistea/2019/eusko-jaurlaritzak-kultura-eta-hizkuntza-politika-sailaren-2022ra-arteko-lan-ildo-nagusiak-jasotzen-dituen-kultura-plana-19-22-aurkeztu-du-gobernu-bilera-2019-07-30/web01-a2libzer/eu
16. www.liburubila.euskadi.eus
17. Aurkeztutako esperientziak: Liburubila, online baliabideak eta maillegu sare zabala klik batean (Mikel Aizpuru Eusko Jaurlaritzako Kultura Ondarearen zuzendaria eta Francisca Pulgar Liburutegi Zerbitzuko arduraduna); Artium museoko askotariko ondarea Interneten eskuragarri (Elena Roseras Artiumeko Liburutegi arduraduna); Bilketa.eus, elkarlanaren emaitza euskal ondare bibliografikoan (Marie-Andrée Ouret Baionako Mediatekako Euskal Funtsen Proiektuaren arduraduna); eta Solr bilaketa bateraturako motorea (Aitor Maritxalar, dokumentazioan espezializatutako informatika garatzailea).
18. www.liburuklik.euskadi.eus

19. <https://artium.eus/eu>
20. <https://finna.fi>
21. www.nla.gov.au
22. www.kansalliskirjasto.fi/en
23. www.kansalliskirjasto.fi/en/current/publications#renovation-of-the-national-library-of-finland-in-2013-2015
24. https://es.wikipedia.org/wiki/Biblioteca_Nacional_de_Finlandia

Bibliografia

- Mariskal, Arantza (2015): 'Tabakalera. Del imaginario a la realidad. Prototipando Ubik, biblioteca de creación', in Elena Roseras Carcedo (koord.): *Liderazgo de los servicios de información en el siglo XXI. VII Encuentros de Centros de Documentación de Arte Contemporáneo*, Gasteiz, Artium, 235-284.
- Torrealdai, Joan Mari (2009): *Joan Mari Torrealdai Nabea euskaltzainaren sarrera-hitzaldia: Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa*, Bilbo, Euskaltzaindia (www.euskaltzaindia.eus/dok/plazaberri/2009/urria/torrealdai_sarrera.pdf).
- (2011): 'Biblioteka Nazionalaren ametsa', in Teresa Agirreazaldegí (koord.): *Dokumentazioa eta ondare bibliografikoaren komunikazioa / Documentación y comunicación del patrimonio bibliográfico*, Bilbo, EHU, 17-37.

Joan Mari Torrealdai

Katea ez dadin eten

Biografiatik bibliografiara*

Lehen aldia

Foruko Urberuaga auzoan sortu nintzen 1942ko udazkean.¹ Mosone baserria aitaren jaiotetxea zen, eta ama, bonbardaketan etxea galdu zuen horietakoa, Gernikatik etorria zen. Bi seme-alaba izan zituzten, zaharrena ni.

Nire belaunaldiko askok George Steer-en *The Tree of Guernica* irakurriz jakin zuena etxetik genekien guk. Nire oroitzapenean iltzaturik daude Gernikako etxe orma zartatuak ozta-ozta zutik, teilaturik gabe. Eta haurtzaroko jostailu mai-teetako bat bala zorroak ziren. Aitak esanda dakit gure etxe atzean akanpaturik egon ziren soldadu italiarrenak zirela, Franco laguntzera Mussolinik bidalitako soldaduenak.

Haurtzaroa Foruan egin nuen, herriko mutilen eskolan oinarrizko ikasketak erdaraz, eta baserriko lanetan gurasoei lagundu. Baserrian lan egiteko bokaziorik ez nonbait, txiki-txikitan esan omen nion aitari handitan ez nuela baserri lanik egingo, ikasi baizik.

* Joan Mari Torrealdairen bizitza eta ibilbideari buruz idatzi den testurik biribilena, ziur aski, Torrealdaik berak 2015ean Eusko Ikaskuntzaren Manuel Lekuona Saria jaso zuenean idatzitako testu autobiografiko hauxe da.² Lehen zatian kontaketa biografikoari heltzen dio, eta bigarrenean ibilbide intelektual eta ekintzaileari: kazetaritza, liburuari eta euskarari buruzko ikerketa soziologikoak, Euskaltzaindiaren inguruko lanak eta kulturaren transmisioa. Zer egokiago zenbaki honetara Torrealdairen beraren testigantza ekartzea baino.

Urte haietako Foruari bizitza eta kolorea frantziskotarren ikastetxe edo seminarioak ematen zion, 14-15 urteko 50 mutikotik gora baitzeuden bertan. Fraidekiak ziren. Gure baserri ondora etorri ohi ziren paseatzera eta jolastera. Haiek bezalakoa nahi nuen, haiek bezala ikasi, eta haiek bezala jolastu.

Horrela, bada, 12 urterekin, arrega gazteagoa gurasoekin etxean utzita, 1954an Arantzazuko seminaria joan nintzen, apaiz karrera egitera. Ohikoa zen moduan. Autobus berean Gernikako lauzpabost mutikorekin batera joan nintzen. Eta beste horrenbeste joanak ziren bezperan Bermeotik. Seminarioak ziren orduan pobreen unibertsitateak.

Arantzazu eta Foruko ikastetxeetan egin nituen 'humanitateak' deitu ikasketak bost urtez, filosofia Nafarroako Erriberri, eta teologia ikastera Arantzazura itzuli ginen atzera.

Urte horietako nire erreferentzia nagusia Arantzazu izan da, ez bakarrik zazpi urte bertan igarotzeagatik, baizik eta Arantzazuk urte haietan izan zuen egiteko estrategikoagatik: han ikusi dut basilika modernoa eraikitzen, puntako artista mordo bat (Jorge Oteitza, Nestor Basterretxea, Eduardo Chillida, Lucio Muñoz, Xavier Alvarez de Eulate); intelektual eta gizarte eragile asko; euskal kulturako protagonista ugari, euskalgintza zaharrekoak zein berrikoak; Euskaltzaindiko bi batzar erabakigarri, 1956koa eta 1968koa. Hitz batez, Arantzazutik ikusi dut Euskal Herri berria sortzen, euskal gizartea eraldatzen, euskal kultura biziberritzen.

Karrera bukatu eta Arantzazutik Zarautzera jaitsi nintzen, irakasle moduan Antonianon eskolak ematera. Ikasturte bakar batez izan nintzen irakasle, JAKIN aldizkaria zuzentzeko enkargua hartu bainuen. JAKIN ordura arte Arantzazuko ikasleen aldizkaria izan zen, arduradun finkorik gabea, aldizkako arduradunetz funtzionatzen zuena. Aurrerantzean zuzendariak modu profesionalean lan egin ahal izango du lehen aldiz. Bi urte iraun zuen nire ardurak. Izan ere, 1969ko abuztuan Espainiako Gobernuak debekatu egin zuen aldizkaria, errotik moztuz argitaratzeko baimena.

60ko hamarraldian, bigarren aldia bereziki, euskalgintza-
ren baitan gai bat zen nagusi: euskara batua. Ni neu, JAKIN be-
ra bezala, bestalde, bete-betean
murgildu nintzen euskararen
batasunean, aldizkarietan, al-
fabetatzeko eta gau eskoletako
hitzaldietan eta idazleen elkar-
tean. Hain zuzen ere, Euskal
Idazleen Elkarte (EIE) 1969an
sortu zen idazle eskubideak ba-
besteko bainoago euskara ba-
tua bultzatzeko erakunde gisa,
eta idazkari nagusi izan nin-
tzen lehen ordutik.

60ko hamarraldian,
ni neu, JAKIN bera
bezala, bete-betean
murgildu nintzen
euskararen batasunean,
aldizkarietan,
alfabetatzeko eta gau
eskoletako hitzaldietan
eta idazleen elkartean

Bigarren aldia

Aldizkari gabe gelditzean, ikasketa unibertsitarioak buru-
tzea hartu nuen helburu. Manex Erdozaintzi-Etxart lagunak
gonbidatu ninduen bere komunitatean bizitzera Okzitaniako
Tolosan. Hango Institutu Katolikoan hasi nituen ikasketak
1970ean. Lizentziatura titulurako, gori-gori zegoen Iraultza
edo Askapen-Teologia hartu nuen gai bezala, eta lanaren zati
bat *Iraultzaz* liburuan argitaratu nuen 1973an.

Aldi berean, gogotik ekin nion frantsesa ikasteari, eta Paris-
ko *Alliance Française* delako nazioarteko eskolan atera nuen
diplomatura.

Tolosatik Tolosara egin nuen jauzia, Gipuzkoatik Okzita-
niara, zentsuraren erregimenetik askatasunen errepublikara.
Gaur egungo ikuspegitik lanak ditu aldaketa ulertzeak ere:
hemen klandestinoki eskuratzen genituen liburu eta aldizka-
riak lasai eros zitezkeen han, telebistan eztabaida politikoak
noiznahi ikusten ziren. Pentsaezina gurean. Francoren dikta-
durapean bizi ginenontzat Frantzia askatasun guztien sinboloa
zen 68ko Maiatza igaro berri hartan. Iduri zuen zirrikitu estu
batetik ikusten nuen paisaiaren erdi-erdian bizi nintzela orain.

Bi urteren buruan, handik Parisera. Parisera joanez bi amets bete nituen, Parisen bizitzea eta soziologia ikastea. Paris munduaren erdigunea iruditu zitzaidan, talai paregabea, eta hango giro unibertsarioa guztiz aberatsa. Gogoan dut, esaterako, zer nolako interesarekin segitu nuen bertatik bertara prozesu luze eta gorabeheratsu baten ondoren Parisen gauzatu zen Vietnami buruzko Bake Akordioa, 1973an.

Giro kultural eta unibertsarioan, Tolosatik Parisera ere jauzia sumatu nuen. Liburu, aldizkari edo telebista bidez ezagutzen nituen idazle eta intelektualak aurrez aurre eduki zenitzakeen han, eskoletan, hitzaldietan, bileretan: Sartre bat, Bourdieu, Touraine, Garaudy, Raymond Aron. Zure idoloak aldamenen zenituen, nolabait esan. Hala bizi izan nuen 1968ko Maiatz ondoko Paris hura.

Institut d'Études Sociales-en eman nuen izena soziologia egiteko, hiru urteko karrera. Eta, aldi berean, *École Pratique des Hautes Études*-en, Raymond Aronek zuzentzen zuen saillean, Pierre Bourdet irakaslearekin egin nuen autogestioko diplomatura.

Parisko behatoki unibertsitariotik kultura eta pentsamendu handi-mandiak aiseago ikusten ziren ikusi, baina ni euskalduna izaki, euskal kulturara begira jarri nuen neure behaleku unibertsarioa, eta, lizentziaturarako, euskal kultura idatzia-
ren soziologia landu nuen Jacques Gellard irakaslearekin: 'Les écrivains basques contemporains. Approche sociologique', 1975. Horren garapena da *Euskal idazleak, gaur* liburua, Lan Kide Aurrezkiak Jakinen zigiluarekin 1977an 45.000 aletan argitara eman zuena. Eta horren segida da, hogeitau beranduago, 1997an, Euskadiko Kutzak eta Elkar Fundazioak elkarlanean 20.000 aletan atera zuten *Euskal kultura gaur* liburua.

Eskola ikasketen barruan, urtebetez, Sobiet Batasuna arakatu genuen, eta, Franco-URSS elkartearen babespean, Pierre Bosc irakaslearekin, Sobiet Batasunera joan ginen 1974an, estudio bidaian. Esperientzia ahantzezina, harreman sare biziki interesgarria antolatua baitzuen elkarteak, guna ofizial eta ez ofizialetan barrena. Are interes handiagokoa gertatu

zitzaigun Solzhenitsinen kasua haragi bizitan zegoelako. Izan ere, harrabots handia sortu zuen Solzhenitsinek eskuizkribua klandestinoki atera eta 1973an Parisen publikatu zuen liburuak, *L'Archipel du Gulag*, Sobiet Batasuneko zentsura eta errepresioa salatuz. Gu Moskura iritsi aurretixean Solzhenitsin zigortua eta erbesteratua zuen erregimen sobietarrak, eskandalu mundialarekin. Haren lagunekin egoterik izan genuen Moskun. Hango harremanak eta elkarrizketak kontatuz, liburuxka bat argitaratu emateko asmoz orri multzo bat idatzi nuen, baina argitaratu ez.

1974ko udaberria edo uda hasiera izango zen. Joxe Azurmendi ere Parisen zen, Alemaniatik etorria. Joseba Jakaren bisita jaso genuen, Baionatik igota. Trocadero kafetegi batean bildu ginen. Elkar (Euskal Liburu eta Kantuen Argitaldaria) Ipar Euskal Herriko 20 euskaldunek sortua zuten 1972an. Egitasmo hori indartuz liburu sail berriak ateratzea zen asmoa orain, Hego Euskal Herriko beste 20 kide sartuz. Ea parte hartu nahi genuen. Iparreko eta Hegoko 40 lagunez birsortu zen Elkar 1974an. Urte asko geroago, 1996an, Elkar editoriala Euskalgintza Elkarlanean Fundazioko (gaur egun Elkar) kide izan zedila erabaki genuen aho batez, eta 1997az geroztik Elkar Fundazioaren patronatuko kidea naiz.

Hirugarren aldia

Bost urte Frantzian igaro ondoren, Paristik Euskal Herrira itzuli nintzen 1975ean. Jakinera itzuli nintzen atzera. Ordu-rako Joseba Intxaustiren gidaritzapean urrats ugari emanak zituen aldizkari gabeko Jakinek: hasteko, talde berria sortu zuen, euskal kulturaren oinarritzeko liburuak landu zituen, arnasa luzeko proiektuak eratzen ziharduen, horietako eza-gunena UZEI izango delarik (Unibertsitate Zerbitzuetarako Euskal Ikastetxea). Jakin Taldea 1969tik hona ez da desegin, indartu baizik.

Urte horietan, hain zuzen, Jakin Taldeak hartua zuen bere gain Bizkaiko *Anaitasuna* aldizkaria zuzentzeko konpromisoa,

behin-behinekoa, eta Joseba Intxaustiren ondoren neu enkar-
gatu nintzen haren zuzendaritzaz, Deustuko Unibertsitateko
Soziologia Fakultatean eskolak ematen nituen bitartean. Eta
1979an, aurreko urtean sortua zen Soziologoien Euskal El-
karteak (Asociación Vasca de Sociólogos) delakoaren idazkari
izendatu ninduten.

Anaitasuna bideratuta utzi, eta JAKIN aldizkari berria an-
tolatzera itzuli nintzen Bilbotik Tolosara aurrena eta gero
Donostiara. Administrazioaren oztopoak gainditzea ez zen
xamurra izan. Luis Martinez Garnica Bizkaiko delegatuari
esker lortu ahal izan genuen aldizkaria berriz argitaratzeko
baimena, Franco hil eta urtebetera, ez lehenago. 1967an be-
zala, eredu frantseseko kultur aldizkari bat izan nahi zuen
JAKINEK. Parisko hainbat aldizkari puntakoen zuzendariak
elkarrizketatu nituen pertsonalki, kultur eta enpresa ereduak
ezagutze aldera. Kontu jakina da kultur aldizkariak zein tra-
dizio eta protagonismo handia duten Frantzia.

Aldizkariaren zuzendari gisa igaro nuen 1980ko hamarral-
dia Donostiako Gros auzoan, bertan baitzeuden Jakinen bu-
legoak eta Jakin Taldearen egoitza. 50eko hamarraldian Jokin

*Anaitasuna bideratuta
utz, eta JAKIN aldizkari
berria antolatzea
itzuli nintzen Bilbotik
Tolosara aurrena eta
gero Donostiara.
Administrazioaren
oztopoak gainditzea ez
zen xamurra izan*

Zaitetik bere garaian amestu
zuen euskal idazle etxea gau-
zatzea lortu zuen Jakinek. Ber-
tan ginen Joseba Intxausti, Jo-
xe Azurmendi, Paulo Agirre-
baltzategi (gerora ere Jakinen
jarraitu dutenak) eta Manolo
Pagola, Jose Antonio Aduriz,
Pello Huizi eta beste.

Jakin Taldean hainbat lan
egin genuen urte horietan, al-
dizkariak gainera, noski. Hala
nola, UZEIren sorkuntza eta
zuzendaritza eta, urteak geroa-
go, Eusenorren parte hartzea Paulo Agirrebaltzategi; Eus-
ko Jaurlaritzarentzat euskararen historia sozialeko zenbait

argitalpen eta ekimen Joseba Intxaustiren eskutik; Lan Kide Aurrezkiarekin, nire *Euskal idazleak, gaur* liburuaren ondoren, Joseba Intxaustik zuzenduriko *Euskal Herria* bi liburukiak edota Joxe Azurmendiren tesia eta argitalpenak Arizmendiarrietari buruz; Paulo Agirrebaltzategiren gidaritza Euskal Kulturaren Batzarrea (EKB) delakoan, eta geroago Kontseiluko zuzendaritzan nire esku hartzea. Nik neuk Jakinez kanpoko konpromisorik handiena *Euskaldunon Egunkaria*-n gauzatu nuen 1990etik aurrera.

Urte horietan, nire bizitza profesionala berritzeko asmoz, ikasketak sakontzera jo nuen.

Urteak neramatzan aldizkarietako zuzendari, eta titulurik ez. Eta legez titulua behar. Frankismoaren herentzia, inondik ere. Zuzendari erreala izan nintzen, baina ez legala. Arantza hori atera behar nuen, titulu ofiziala lortuz. Errazagoa zen orain, Euskal Herriko Unibertsitatean sortu berria baitzen Informazio Zientzien fakultatea. Hortxe eman nuen izena. Eta, patuaren ironia, ikasketak burutu nituenerako kendu egin zuten titulu ofizialaren obligazioa. Lizentziaturako tesina ere egin nuen 1985ean, fakultatean euskaraz egin zen lehena, une hartako euskal kulturako gai eztabaidatuenetako batekin, eta gero argitara eman: *ETB eta euskara*.

Kazetaritza titulu berriaren bataioa erreportaje batekin egin nuen. Nikaraguara joan nintzen, gurean halako oihartzuna zuen eta herri txiki eta zapalduen esperantza ordezkatzeko iraultza sandinista bertatik bertara ezagutzera. Entzuztera, ikustera, ikastera, ulertzera joan nintzela Nikaraguara nioen erreportajearen atarian. Handik El Salvadorrera egin nuen jauzi, diktadura odoltsua eta haren kontrako borroka ezagutzera. Ignacio Ellakuria eta Jon Sobrinoren lanak eta adiskidetasuna ekarri nituen handik. Nikaraguari dagokionaren zatia idatzi nuen luze JAKINEN 1986an: ‘Nikaragua libre, Ertamerikan’.

Erdialdeko Amerikatik bueltan, Paristik nekartzan soziologia ikasketak sakontzeari ekin nion. Parisen abiatu-rikoko il-
doari jarraiki, euskal produkzio idatziari heldu nion, liburu

eta aldizkarien azterketari. Deustuko Unibertsitatean egin nituen doktoretzako ikastaroak eta tesia bera. Informazio zientzietako tesinan bezala, soziologiako tesian Karmelo Garitaonandia aukeratu nuen zuzendari, Euskal Herriko Unibertsitateko irakaslea berori. Informazioa biltze aldera, euskal editorialen eta idazleen artxiboak arakatu nituen, horiek jasan zuten zentsura, alegia. Eta, ondoren, Alcalá de Henaresko AGAn (Archivo General de la Administración Civil) bilatu nituen zentsura txostenak. Izan ere, tesiaren gaia zentsura frankista da, zehatzago esan, euskal liburugintzan zentsurak nola jokatu izan duen: 'La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983). Análisis de los informes del lectorado', 1995. Aldizkariei dagokien materiala bildua daukat baina ez landua.

Zertan esanik ez da 90eko hamarraldiak hasiera-hasieratik markatu duela nire bizitza, nola maila pertsonalean hala maila profesionalean: neure familia osatu nuen, soziologia eta zientzia politikoaren tesia defendatu nuen, Jakin beregainaren kudeaketa hartu nuen eta *Euskaldunon Egunkaria*-ren sorkuntza eta garapenean murgildu nintzen.

Maila profesionaleko erronkarik handiena Jakin berria izan zen. Arantzazuko EFA argitaletxearen lege babespean egoteari utzi eta, 1990ean, beregain edo independente bihurtu zen aldizkaria argitaratzeko enpresa, elkarte anonimo. Aldizkariaren zuzendaritzaren jarraipena eta enpresa berriaren kudeaketa hartu nituen neure gain. Aldaketa hori egiteko orduan eskertu beharra daukat frantziskotarren eskuzabalatasuna, jakinkideen elkarlana eta Elkarren laguntza logistikoa.

Aldi berean jaio zen *Euskaldunon Egunkaria*. Egunkarian ere hainbat kargu eta enkargutan sartua ibili naiz urteotan. Hamahiru urte eman ditut ilusioa mamitzen eta ia beste hainbeste akusazio maltzurren mamuak ehizatzen. 2003an itxi zuten egunkaria eta zuzendaritza atxilotu, eta epaiketen gurgil zorotik ezin libratu bizi izan gara 2014 arte.

Jakinera itzuliz, 2006an Jakinek urrezko ezteiak handikiro ospatu zituen, trabak traba 50 urte bizirik mantentzea ez baita mirari txikia. Egindako lana aztertzeaz gainera, aurrera

begira jarri genuen aldizkaria. Aurrera egiteko ezinbestekoa zen lantaldea berritzea. Baina nahiz eta 2006koa izan asmoa, 2014 arte ezin izan dugu gauzatu, *Egunkaria* auziko nire joan-etorriak tarteko. 2014ko udaberrian egin genuen esku-aldaketa, lehengo ekipoari kimu berri eta gazteagoak erantsiz. Jakin, gainera, fundazio bihurtu genuen betidanik bereak izan dituen ezaugarri propioak mantentzen dituzten etorkizunean ere. Fundazioko lehendakari naiz orain.

2007an Euskaltzaindiak euskaltzain oso izendatu ninduen, eta 2009ko udazkenean egin nuen sarrera Forua jaioterrian, 'Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa' hitzaldia-rekin. Euskaltzaindiaren barruan, nire konpromiso berezia Azkue Bibliotekaren ardura akademikoa da.

Lan ardatz nagusiak

Kazetaritza

Kazetaritza alorrean, bi planotan egin dut lan: kazetari edo idazle gisa eta zuzendari edo kudeatzaile moduan. Egile moduan 500 bat lankidetzak egin ditut 25 bat kazeta eta aldizkarietan, *Anaitasuna*-n eta *JAKIN*en gehienak.

Lankidetzak bibliografiarako utzi, eta zuzendaritzako esperimentzia bilduko dut hemen.

JAKIN

Arantzazun sartu nintzen *JAKIN*en, Joseba Intxausti eta Joxe Azurmendiren ondotik. 1963 urtea izango zen. *JAKIN*en sartzeko aurrelanak, nolabait esan, filosofia ikasketen garaian eginak nituen. Bazen Erriberrin *Gure Izarra* aldizkaria, urtean behingoa. 1962an argitalpen horren arduradun izan nintzen; aurretik ardura hori izana zen hainbat jakinkide, hala nola Iñaki Bereziartua (1954), Joseba Intxausti (1957), Joxe Azurmendi (1959), Alex Oihartzabal (1960), Pello Zabala (1961), eta ondoren Joan Joxe Olaberria (1963), Iñaki Beristain (1965), Josu Zabaleta (1966), besteak beste.

JAKIN, aldizkari gisa, Arantzazuko seminarioan sortu zen. Lehen zenbakia 1956an Euskaltzaindiak Arantzazun antolatu zuen euskaltzaleen gerraosteko lehen biltzar irekira aurkeztu zen. Lehen unetik JAKIN bere plataforma propiotzat hartu zuen gerraosteko lehen belaunaldi autonomoak, euskalgingtza berria aldarrikatu eta egikarituko duenak. Ni sartu nintzenerako, JAKINEK bazuen izena eta izana, nahiz eta sartu nintzen unean aldizkaria debekaturik egon.

1964an lortu zuen berriz argitaratzeko baimena, eta bizpahiru urtetan zuzendaritza lanetan ibili nintzen lagun pare batekin. 1966an utzi nuen JAKIN, eta 1967an Arantzazu. Zarautzen irakasle nengoela, ordea, 1967ko udazkenean JAKINEN ardura hartu nuen berriro, modu iraunkor eta profesionalean orain. Nire zuzendaritzapeko lehen zenbakia 1968ko lehena da.

JAKIN zer zen 1967an? Mantxeta bat eta harpidetza mordoxka bat. Ez bururik ez gorputzik zuen, ez zuen lantalderik ez egiturarik. Karlos Santamaria eta Rikardo Arregirekin gotorgunetxoa eratu eta hirurok lortu genuen hamar bat laguneko lantaldea eratzea. Zorte handia izan nuen. Frantziako *Esprit* aldizkariaren ereduko argitalpena egin nahi izan genuen, azal eta mami, irekia, progresista. Bi urte horietan Jakin Taldeak hainbat ideia piztu, eztabaidatu eta proposatu zituen, gero beste forma batzuetan errealitate bihurtuko direnak: dibulgazio liburu errazak Frantziako *Que sais-je?* famatuaren eredura (Lur argitaletxeak gauzatu nahi izan zuena), euskal idazleen elkarte baten proiektua, alfabetatzearen premia praktikoa, euskal unibertsitatea. Gerraosteko belaunaldia aise identifikatu zen plataforma berriarekin.

Tamalez, gutxi iraun zuen JAKIN berriaren arrakastak, 1969an debekatu baitzuten. 1969 urtea *annus horribilis* izan zen guretzat: Rikardo Arregi hil zen uztailaren 10ean 27 urterekin auto istripuan, eta abuztuaren 29an JAKIN aldizkaria debekatu egin zuen Francoren gobernuak. Karlos Santamaria bazen nor, eta aldizkaria berriz indarrean jartzeko haren eragina baliatu genuen Madril aldean, baina alferrik. Gobernu

Batzarrean hartua zen erabakia, eta hain zen irmoa, ezen, Franco hilda ere, 1977 arte ezin izan baikenuen argitaratze-ko baimena eskuratu, maiz saiatu arren.

Aldizkaria debekatzean, aldizkarirako prestatuak genituen monografiak liburu gisa aterako dira, *Jakin Sorta* sailari hasiera emanaz. Eta Jakin Taldeak lanean jarraituko du, jarraitu dugu, argitalpenak eta kultur egitasmoak bideratzen. Gure ikurra, hala ere, aldizkaria zen.

Rikardo Arregi hilda, aldizkaria debekatua eta ni neu Fran-tziara joana, betiko desagertua zirudien JAKINEK. Eta hala izango zen baldin eta Bartzelonatik etorri berria zen Joseba Intxaustik gidaritza hartu izan ez balu, eta kanpoan ginen taldekideekin (Joxe Azurmendi eta biokin) harremana estutuz gainera, kide berriekin indartu ez balu taldea: Paulo Agirrebaltzategi, Jose Antonio Aduriz, Manolo Pagola eta beste. Azpiegitura txiki bat ere antolatatu zuen Tolosan, Larrea ahizpen laguntzarekin; horietako bik UZEIn eta hirugarrenak HABEn garatuko dute gerora euren lana.

Esan bezala, 1977an hasten da aldizkariaren bigarren edo hirugarren aldia, aldi iraunkorra talde aldetik zein produkzio aldetik. Zazpi urteko isilaldiaren ondoren eta sortu zenetik 20 urte igaro berritan abiatu zen berriz aldizkaria, «kultur-, pentsamendu- eta saio-aldizkari kritikoa» izan guran. Zerbaki bakoitzak gai nagusi bat izango zuen ardatz, ikuspuntu eta azterbegi askotatik begiratua. JAKIN berrituak ez du etenik izan. Aurten 60 urte ditu. Zuzendari kargua 2014ko udaberrian utzi nuen Lorea Agirrerren eskuetan eta Jakin Fundazioko lehendakari bihurtu nintzen. Guztira, hortaz, Jakin Taldean 53 urte daramatzat, eta 42 urtez izan naiz aldizkariaren zuzendari.

1969 urtea *annus horribilis* izan zen guretzat: Rikardo Arregi hil zen 27 urterekin auto istripuan, eta JAKIN aldizkaria debekatu egin zuen Francoren gobernuak

Anaitasuna

Anaitasuna-ren nire zuzendaritza 1974ko udazkenetik 1977ra bitartekoa da. Lizentziaturarako idazleei inkesta bat egitera Paristik jaitsi nintzenean, 1974ko udazkenean, hartu nuen, eta JAKIN aldizkaria ateratzeko baimena lortzean utzi. Izan, Jakin Taldeak harturiko konpromisoa izan zen, *Anaitasuna*-ko lantaldeak eskaturik, krisitik ateratze aldera. Behin-behineko konpromisoa zen Jakinen aldetik. Horregatik utzi genuen 1977an, Jakinera dedikatzeke.

Joseba Intxaustik ekonomia aldetik saneatu zuen eta ondoren nik produktuari gehiago heldu nion, informazioa lehenetsiz. Francoren heriotzarekin, informazio elebiduneko hedabideak hasi ziren euskarazkoei gaina hartzen (*Punto y Hora de Euskal Herria, Garaia, Berriak...*), eta horien aurrean ‘Euskal kazetaritzaren urtea’ izendatu genuen 1976, bai *Zeruko Argia*-k eta bai *Anaitasuna*-k, eta aldi berean aldizkaria azal eta barne aldatu, urte horietan inguruko herrialdeetan hain modan zegoen *news magazine* taxua emanaz.

1974 baino askoz lehenago, 60ko hamarraldian, *Anaitasuna*-n lan egin nintzen. Hain zuzen ere, Arantzazuko ikasle bizkaitarron esku utzi baitzuen Imanol Berriatuak *Anaitasuna* 1957tik 1966ra. Pare bat urte egon nintzen zuzendari-tzan, oker ez banago.

Euskaldunon Egunkaria

Euskaldunon Egunkaria-k 1990eko abenduaren 6an atera zuen lehen zenbakia, Egunkaria Sortzenen inizatibari esker. Egunkaria Sortzeneko Talde Bateragileko partaide izan naiz hasieratik –‘talde diplomatikoa’ deitzen zioten–, gero Administrazio Kontseiluko kide izan naiz eta Editorial Kontseiluko buru.

Jakineko zuzendari izanez jarraitu nuen profesionalki eta Jakineko espiritu ireki eta bateratzailearen eskarmentua landu nuen egunkarian. *Egunkaria*-k bere buruari ezarri zizkion hamaika puntuekin guztiz bat zetorren Jakin, eta horregatik eroso eta gogotik esku hartu ahal izan genuen proiektu

berrian. Nolakoa behar zuen, bada, egunkariak? Euskaltzalea, nazionala, baterakoia, zabala, independentea erdal medioetatik eta erakunde politikoetatik, ez instituzionala baina diru publikoz lagundu beharrekoa, militantea, profesionala, berria.

Historiak esan beharko du asmatu genuenetz, baina 1990eko egunkariak lortu zituen ekarpenak ukaezinak dira. Hasteko, euskarak izan duen lehen egunkari normalizatu da, hutsune historiko lotsagarria betez, eta gainera: euskal kazetaririk ez zegoen lekuan kazetari eskola sortu zuen; euskara bera ez omen zen kazetaritzarako gai, baina egunkariak euskara periodistikoa erdietsi zuen, estilo liburu eta guzti; kazetaritza enpresa bideragarria sortu zuen...

2003an Aznarrek erabaki zuen Irak eta euskal kultura bonbardatzea, eta *Egunkaria*-n jarri zuen jopuntua. Terrorismoa erasotzea omen zen kontua. Egunkaria itxi zuen, arduradunak atxilotu, ni tarteko, torturatu eta kartzelan sartu zituen, eta gero epaitu. Zer ebatzi zuen, ordea, 2010ean Audientzia Nazionalak? *Egunkaria*-ren itxiera antikonstituzionala dela, salatzaileek ez zutela deus frogatu, akusatuetariko inork ez duela zerikusirik ETArekin, ez eta egunkariak ere. Guzti-guztia aurreiritzietan oinarritu zela eta ez gertakarietan, horra.

Gure aldeko ebazpena horren argia izanik ere, inork ez digu barkamenik eskatu, eta gutxiago kalte-ordainik luzatu. Historiak esan beharko du hemen ere zein den bidegabeke-riaren erantzule. Azken batean, 13 urte eman genuen euskalgintzaren ilusioa garatzen eta beste hainbeste (ia hamabi urte) galdu dugu mamuak ehizatzen.

Soziologia

Nire lanetan ikuspegi soziologikoa izan da nagusietakoa. Soziologia, nire lanean, ez da teorikoa ez ideologikoa, praktikoa eta funtzionala baizik, estatistiken objektibotasunean oinarritu eta atzealdean dagoen unibertsoa azaleratzea, geruzak zeharkatuz muinera jotzea, errealitatearen sukalde lana.

Liburuaren mundua

Liburuaren mundua zabala da oso, produktua bera, editorialak, idazleak, banaketa sareak, irakurleak... Guztiak dira aztergai eta analisi soziologikoaren aldagai. Tarteka guztiei eman diet erreposoa, baina modu berezian eta iraunkorrean liburu ekoizpenari eta idazleei.

Liburuaren mundura hurbiltzeko modua edo metodoa Robert Escarpit irakasleak Bordeleko Unibertsitateko ILTAMen (*Institut de Littérature et de Techniques Artistiques de Masse*) landu zuen bera da, sortzailearen oniritziarekin. Literaturaren soziologiaren ikuspegi horrek literatur gertakaria gertakari sozialtzat hartzen du eta eremu horretan erabili ohi diren teknikak aplikatzen dizkio, estatistiketatik azterketa objektibo eta kualitatiboetara. Soziologia lizentziaturarako Parisen abiatu nuen bide hau 1974an ('Les écrivains basques contemporaines. Approche sociologique'), eta geroztik bidea-

ri eutsi diot, liburuz liburu, saioz saio eta urtero JAKIN aldizkarian argitaratu izan ditudan ekoizpenaren azterketetan.

Modu orokor eta globalean, liburuaren mundua bi liburutan arakatu dut: *Euskal idazleak, gaur* (1977) eta *Euskal kultura gaur* (1997). Bigarrenak lehenengoaren erreplika izan nahi du, 20 urteko aldea erakusteko asmoa. Biek dute abiapuntuan idazleei zuzenduriko inkesta luze eta kualitatiboa. Eta biek izan

nahi dute, nolabait esan, euskal liburugintzaren entziklopedia txikia; txikia baina osoa.

Hirugarren liburu batek (*30 urte liburugintzan*) urtetan zehar egin izan dudana lanaren espiritua eta zioak bildu ditu, 30 urtetako testu esanguratsuenak laburbilduz. Gaur idatzi behar ko banu, 30ekoa barik 40 urtetako uzta bildu beharko nuke.

Bibliografia lanerako urtero materialak bildu izan ditut, fitxak osatuz. Nire helburua, ordea, sekula ez da izan fitxategi bat antolatzea, baizik eta liburugintzaren azterketa

Bibliografia lanerako urtero materialak bildu izan ditut, fitxak osatuz. Nire helburua, ordea, sekula ez da izan fitxategi bat antolatzea, baizik eta liburugintzaren azterketa. 1976an hasi nintzen, *Euskal idazleak, gaur* liburuaren kariaz. Nire lan-hipotesia zera zen orduan, euskarazko liburu motak gizartea islatzen zuela. Produkzioaren berririk gabe, baina, egin asmo nuen azterketa soziologikoa ezina zen. Hasierako lan-ildoari leial, nire urteroko lana hirutan banatzen da: fitxa bibliografikoa aurrena, gaien arabera sailkatzea ondoren, eta, hirugarrenik, iruzkin soziologikoa. Nire ikuspegia ez da soilki bibliografiko-bibliotekarioa, bistan da, baizik eta liburugintzaren eta gizartearen arteko lotura agirian jartzea. Horregatik egin ohi dut gai multzotan sailkatu, gaien arabera aztertu, jatorriaren nondik norakoa argitu, euskaraz ala erdaraz den, nobedadea den ala berredizioa, etab.

Bibliografia lan horrek beste helburu bat ere badu ezkutuan, politikoa, biblioteka nazionalaren aldarrikapena. Ikuspegi hori berariaz landu nuen Euskaltzaindiko sarrera hitzaldian: ‘Bibliografiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa’.

Aldizkarian bildutakoaz gainera, katalogo gisa antolatuta ere eman dut informazio bibliografikoa. Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntzari esker, bost liburutan bildu nuen hogeigarren mendean euskaraz argitara eman diren liburuen fitxa bibliografikoa, kronologikoki, autorez eta gaiez antolatuturik: *XX. Mendeko Euskal Liburuaren Katalogoa (I-II-III-IV-V) (1900-2000)*.

Liburugintza ez da fenomeno isolatua, landu ohi dudan ikuspegiaren arabera. Liburuaren ekoizpena eta bizitza soziokulturala baldintzatzen duten faktoreen artean, hamarraldi askotan zentsura izan dugu ekoizpen intelektual eta kultural hori gehien markatu duena.

Zentsura frankista aztertu dudanean, frankismoaren liburu politika teorian eta praktikan aztertu nahi izan dut, hau da, erregimenak liburuaz eta euskal liburuaz zer pentsatzen zuen eta zein jokamolde izan zuen, zer onartu, zer debekatu edo trabatu zuen. Zentsura ulertzeko orduan, begirada

erredukzionistak bakarrik kontsidera dezake soilik adierazpen askatasunaren aurkakoa bailitzan. Liburu politika eta hizkuntz politika ere irakur daitezke zentsura txostenetan. Euskal liburua azter-eremutzat hartuta bideratu nuen doktoretza tesia soziologian. 'La censura gubernativa y el libro vasco (1936-1983). Análisis de los informes del lectorado' ikerketan euskal liburuaren gorabeherak aztertzen ditut, euskal gaia edota euskarazko liburua aintzat hartuta, frankismoaren liburu eta hizkuntz politikaren sukalderraino sartuz, debekuaren edo onarpenaren zioak eta zergatiak arakatzuz. 1.500 espediente aztertu ditut, 2.000tik gora kontsultatu ondoren. Aurretiaz, Euskal Herriko idazle eta editoreen testigantzak jaso eta hainbat argitaletxe eta aldizkarietako artxi-boak arakatuak nituen.

Euskararen soziologia

Josep Beneten bidea landu nahi izan nuen, hark Katalunian egin zuenaren antzekoa, nahiz eta maila guztiz apalean. Aurrena bere obra ezagutu nuen eta gero Josep bera, gizon maitagarria benetan. Benetek 1973an *Catalunya sota el règim franquista* argitaratu zuen, eta horren bertsio espainola 1979an. Haren ildotik abiatu nintzen, baina soilki hizkuntzari buruzkoak bilduz, horietako batzuk bere liburutik.

Beneten obrakoaz gainera, iturri gehiago ere izan nuen, hala nola, Euskaltzaindiaren eraginpeko *Euskararen liburu zuria* (1978) eta *Hizkuntz borroka Euskal Herrian* (1979) liburuak, Siadecok gidatuak; edota J. Iturraldere argitalpenak eta Jon Etxaideren testigantzak. Eta gero argitaletxeetako artxi-boetakoak.

Lehenbiziko emaitza 1982an argitaratu nuen JAKIN aldizkarian: 'Euskararen zapalkuntza (1936-1939)'. Jarraian, Euskal Telebista sortu berriak berarekin ekarri zuen hizkuntz polemika aztertu nuen, euskarari zein tratamendu ematen zitzaion, informazio zientzietako lizentziatura egin nuenean: *Euskal telebista eta euskara*, 1985ean argitaratua.

Euskal liburuaren zentsurarenak aztertuz jarraitu nuen. Euskarazko liburuak, izan ere, bi zentsura mota izan ditu urtetan: edukiari dagokiona eta hizkuntzari dagokiona. Frankismoaren hizkuntz politikak isla argia du euskarazko liburuetan. Frankismoa elebakarra izan da, eta beste hizkuntzak onartzeko orduan, hizkuntza- edo gai-motaren arabera mailaketa ezarri du. Ondorioz, urtetan hainbat liburu ezin izan dira argitara eman hainbat arrazoi tarteko: euskaraz idatzita egotea, Arana Goirik bultzatu zuen euskara motan idatzita egotea, pentsamendu liburuia izatea, itzulpena izatea. Urte askotan, izan ere, frankismoarentzat kultur hizkuntzabat eta bakarra da estatuan, gaztelania.

Frankismo alditik harago ere jo nuen, baina ez hizkuntz politika historian zehar aztertzeko asmoz, baizik eta politika horren ageriko markak azaltzeko. *El libro negro del euskera* liburuak 300 urtetan zehar euskarak izan duen tratua bildu nahi du, gehienbat gobernu espainiarrak edo frantziarrak izan duten jarrera, eta intelektualek nola lagundu duten boterearen politika. Jatorri eta izaera oso desberdineko pasarteak bildu nituen, legezkoak, polizialak, ekonomikoak, sozialak, intelektualak, eta kronologikoki ordenatu. Amnesiaren aurkako liburuia da, liburu informatzailea, 2000 inguru hartan, Aznarren agintaldian, korrante errebisionista indartsua sortu baitzen, legenda beltza eta frankismoa zuzitzeko ahaleginean zapalkuntza linguistikoa eta gainerakoak minimizatuz eta ukatuz.

Euskararekiko politikaren gaiari berriz heldu nion, 2001ean, beste modu batera: JAKIN aldizkarian agertu zen eta azterketa gisa. ‘Euskalgintza auzitan?’ saio luzean Euskal Autonomia Erkidegoko eta Nafarroako hizkuntz eta hezkuntza sistemen legimititatea auzitan jartzen dituztenen argudio edo iritzi zaparrada bildu eta aztertu nuen.

Euskaltzaindian

60ko hamarraldian hurbildu nintzen Euskaltzaindira, bi zio tarteko: alfabetatzea eta euskara batua.

1966an, Rikardo Arregi, Juan San Martin eta Mikel Lasaren eskariari erantzunez, Euskaltzaindiak bere babesean hartu zuen alfabetatzea. Rikardori lagunduz herriz herri ibilia naiz, eskolak eta hitzaldiak ematen. Nik lantzen nituen gaiak hiru ziren: literaturaren historia, euskal aditza eta, hirugarren eta nagusiki, euskara batua.

Horrezaz gainera, euskara batuaren prozesuan, aldizkaria- ren bidez edo pertsonalki presente izan ginen Baionan (1964), Ermuan (1968) eta Arantzazun (1968). Batasunaren Arantza- zuko bileratik 10 urtera, hitz eman bezala, Bergaran jardun- aldiak antolatu zituen Euskaltzaindiak 1978an. Arantzazuko arauen betetze-maila neurtzeko bi txosten prestatu nituen, 1968an gomendatu ziren arauak idazleek eta editoreek, bai liburuetan eta bai aldizkarietan, nola bete zituzten neurtzeko.

Arantzazuko 1968ko bileraren ondoren eta Bergarakoaren aurretik, euskaltzain urgazle izendatu ninduten 1975eko ekai- naren 27an, eta 32 urte beranduago euskaltzain oso 2007ko azaroaren 30ean. 2009ko urriaren 31n egin nuen sarrera ofiziala Foruan, eta bertan irakurri nuen hitzaldiak euskal biblioteka nazionalaren aldarrikapena zuen xede: 'Bibliogra- fiatik Bibliotekara. Esperantzari leihoa'.

Euskaltzaindiaren barruan, Iker sailean baino areago Jagon sailean, corpusarenean bainoago estatusarenean kokatuko nuke neure burua. 2009tik argitalpen batzordeko kide naiz eta Azkue Biblioteka batzordeko kide eta buru. 2009an *Eus- kaltzaindia. Ekin eta jarrai* liburua idatzi nuen Imanol Murua Uriarekin, hizkuntz erakundearen 90. urteurrenaren karieta- ra. 2011ko maiatzaren 27an bibliotekari akademiko izendatu ninduten, Jose Antonio Arana Martijari segida emanez. Zuzendaritzaren enkarguz, 2012ko ekainean 'Azkue Biblioteka eraberritzeko proposamena' izeneko txostena landu nuen Bibliotekako zuzendariaren laguntzaz. Gero batzar osoak aho batez onartu zuen eta zuzendaritzak Euskaltzaindiaren plan estrategikoan txertatu zuen.

2012tik aurrera Euskaltzaindia ordezkutzen dut PuntuEUS Fundazioan, presidente gisa.

Katea ez dadin eten

Izan zirelako omen gara. Halaxe esan ohi da, baina kulturaren alorrean hala izan dadin ‘iragan’ hori ezagutarazi eta transmititu egin behar da. Iragan hurbila ezagutzera ematea izan da nire lan ildo garrantzitsu bat.

Transmisioaren kezka nire biziaren ez da azken ordukoa. Egin ditudan lan askoren helburu ezkutua edo agerikoa, euskalgintzaren errealitatea bistaratu eta ezagutzera ematearekin batera, zera izan da, hurrengo belaunaldiei esker gabeko ahalegin hori transmititzea. Izan zirelako garelako sinetsirik, izan ziren horien izana ezagutzera emateak ga-

rarrantzi berezia hartzen du transmisiorako bideak antolatutako gabe dauzkan gizarte batean. Ez eskolak, ez hedabideek bermatzen dute euskalgintzaren ondarearen transmisioa behar den bezala. Hutsune hori betetze aldera, belaunaldi biziaren historia kontatu nahi izan dugu, historia liburuetara igaro aurretik hurrengo belaunaldietara igaro dadin.

Horrela uler daitezke nik neurez egin ditudan hainbat lan bereziki Rikardo Arregiri buruz, Imanol Murua Arregiri buruz, Karlos Santamariatz, Martin Ugaldez. Martin Ugalderekin bizitza eta lana ezagutarazten ahalegin berezia egin dut. Historia idazten ari garen aldiro historia egiten ari garelako irakurri diot Antxiñe Mendizabali. Lagun horien eruditik bizitzeko modua egikaritzea izan da nire asmo behinena.

Jakinek arduradun gisa bultzatu edo eragin dudako sail txo batek ere helburu bera du, elkarrizketa luze-zabalaren bidez pertsonaiaren bizitza eta pentsamendua ezagutzera ematea. *Historia bizia* izeneko sailean elkarrizketatu ditugu, 1996tik 2015era, hurrenez hurren, Piarres Xarriton, Federiko

Egin ditudan lan askoren helburu ezkutua edo agerikoa, euskalgintzaren errealitatea bistaratu eta ezagutzera ematearekin batera, zera izan da, hurrengo belaunaldiei esker gabeko ahalegin hori transmititzea

Krutwig, Juan San Martin, Jesus Atxa, Antonio Zavala, Jean Louis Davant, Xabier Gereño, Iñaki Beobide, Gotzon Garate, Imanol Urbieto, Jose Antonio Arana Martija, Balendin Lasuen, Ander Manterola, Joseba Intxausti, Jean Haritxelhar, Ramon Labaien, Luis Iriondo, Kepa Enbeita.

Helburu berarekin zuzendu dut Jakin Taldearen arnas handiko beste proiektu bat, hainbat euskal eragileren *opera omnia*-ren digitalizazioa, alegia. Zehazki, hildakoen artean, Karlos Santamaria, Martin Ugalde, Luis Villasante, Resurreccion Maria Azkue, Jose Luis Alvarez Enparantza *Txillardegi*; eta bizi direnen artean, Jakin Taldeko Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti, Paulo Agirrebaltzategi eta Joan Mari Torreal dai. Horien obra guztia (izan liburu, liburu-zati edo artikul u) digitalizatu eta bilatzailez hornitua nornahiren esku jarri ohi da doan. Belaunaldi zaharren ondare preziatua klik baten bidez belaunaldi berrietara igarotzen da horrela. Espero dezagun, bada, zirelako garen bezala, garelako (eta gure transmisio lana taxuz egin dugulako) izango direla.

Oharrak

1. Autobiografia honek ez du nire bizitza kontatu nahi, baizik eta biografiaren harian nire bibliografia kokatu, eta areago: nire konpromiso kulturalak eta nire ekoizpen intelektuala ulertu ahal izateko gakoak eman.
2. Ikus *Joan Mari Torreal dai. Manuel Lekuona Saria / Premio Manuel Lekuona*. 2015, Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2016, 5-24. Eskerrak eman nahi dizkiogu Eusko Ikaskuntzari testua zenbaki honetan berrargitaratzeko baimena emateagatik.

EGUNEN GURPILEAN

153 Kultura

Puskak biltzen

Harria eta beruna

Garaiaren taupa

Itziar Ugarte Irizar

159 Soziolinguistika

Neguko ospakizunen erronda

Jespersen Euskal Herrian

Zigor bikoitza

Hitzarmena

Jaime Altuna Ramirez

164 Glokalia

Lanaren luxua

«Denbora gizonezkoa da»

Luxuaren prekaritatea

Asperdurak egingo gaitu libre

Alba Garmendia Castaños

Kultura

Itziar Ugarte Irizar

Puskak biltzen

Badoanak bere ondasun guztiak biltzen dituen antzera, bilduko ditut gaur hemen orain arte esandakoak. Urte bukaera zen hemen aurrenekoz idatzi nuenean, kultur aktualitateari so egiteko enkargupean, eta orduan galdetzen nuena galdetzen dut orain berriro: hazteko zein tarte uzten ari zaigu bizitzen ari garenak?

Nork esango zigun halakorik. Pandemia bat. Ohartu orduko etxekotu duguna. Kolpea ukigarri egin da, eta, hala ere, heldu, segi egin behar, elkar zaindu, grina, haserrea eta nekea ahalik eta ondoen kanalizatzen asmatu. Astrako kideek zabaldu duten moduan: ederrenari eutsi behar.

Ez nintzen oroitzen, eta ez dago ondo nik esatea, baina gustatu zait –gutxitan gertatzen zait, atzo idatzitakoa bihar egoki ikustea– behin hona ekarritako ideia: eten barik berez errez eta ernez doan basoa dela denbora. Jarraitzen dut pentsatzen halako zerbait behar duela izan, eta hor mugitu behar duela batek, horko orbel pila, argi izpi, lore eta enbor erorien artean. Orain bideari segi, orain jausi, orain galdu, orain zutik jarri, etengabe errez eta ernez gu ere.

Eta denboraz ari, betetzear da hamarkada Xabier Lete hil zela.

Poeta, letragilea, musikaria, Gipuzkoako Foru Aldundiko kultur diputatua, pentsalaria, existentzialista, gaztea, Ez Dok Amairuko kidea, txalotua, berritzailea, materialista, abertzalea, soziala, kritikoa, gaixo larria, publikoa, aldarrikatua, etxekoa, ezkondua, zigortua, etsia, ahuldua, historikoa, filosofikoa, alarguna, zauritua, argitaratua eta argitaragabea, intimista, atea, agnostikoa zein ia-ia kristaia, klasikozalea, saritua, nostalgikoa, sakona, plagiartzalea, intelektuala, hasierakoa, erdikoa eta amaierakoa.

Iñigo Astizek definitu zuen hain xehe 'Xabier Lete esplikatzea' erreportajea, Alex Gurrutxagaren doktore tesia aletzerakoan.

Letek euskal letrei eta musikagintzari egindako ekarpena ikertu du Gurrutxagak, haren kantu eta poemak biografia txatalekin zein testuinguruaren bilakaera politikoarekin txirikordatuz, eta modu horretan lau hamarraldi hartzen dituen obra baten egilea erretratatzuz, 1968tik 2008ra. Atera duen ondorio nagusietakoa zera da: beti izan zuela bere lan artistikoaren osotasunari buruzko ardura, konpromisoa, orbanak orban. 36ko gerraren etenaren ondotik, euskal kultura modernitatera eraman zuen mugimenduaren ordezkari nabarmena; Franco hil ondoren belaunaldi hark hartutako desengainuak sakon kolpatu zuena; Gipuzkoako Kultur diputatu sartu, gaitxotu, eta plaza publikotik aldendu zena; harik eta azkenetan fede erlijioso batera biltzeko saio bat egin arte, itxaropena hor zainduz. *Egunsentiaren esku izoztuak* horren lekuko.

Orbanak orban, izen handi eta eztabaida ezinetakoa da Leterena. Edo hala dirudi orain, ez baita hain aho batez maitatua izan beti. Eta, hala ere, errespetatua, errekonozitua. Gurrutxagaren esanetan, ordea, ez aski ikertua. Dioenez, Leteren ibilbidea ez zen bakarrik Leterena izan. Garaiko beste hainbat sortzailek eman zituzten antzeko urratsak, Joxanton Artze bera adibide:

Ulertu behar da belaunaldi hartako sortzaileen mundu ikuskerak zer-nolako kolpea hartu zuen. Nola gelditzen diren euskarririk gabe, ikono izatetik erorita eta filosofikoki ere helduleku askorik gabe. Eta kointzidentzia bat baino gehiago dago belaunaldi horretako kideek 90eko hamarkadan sortzen dituzten ildo estetikoaren artean. Nahi diote erantzun lehenago bizi izandako krisi eta kolpe horri.

Urtemugak ugalduko ditu orain argitalpenak, omenaldiak, pandemiak uzten dituen zirrikituetan bederen, eta ekarriko du aukerarik Lete izan zena hobeto ezagutu eta irakurketa berrietan sakontzeko. Gurrutxagak liburura ere eraman du ikertutakoa, eta deigarria da Ainhoa Urienek lehen liburua haren obrari segika eman izana: *Poesia, zaurietan ukendu*.

Xabier Leteren arrastoan. Lourdes Iriondo hil zela bost gehi-
go izango dira, hamabost urte abenduaren 27an. Ez naiz sar-
tuko alderaketan, baina susmo nahiko nabaria da nola jan
duen lehenaren itzalak haren izena.

Artzeren heriotzan dinosauroen zilborrez aritu izana oroi-
tu dut orain, eta orduan idatzitakoan artean aurkitu dut:
*Urrezko garaietan ezagutu ez, eta beti urrezko, beti garenaren
oinarrian ulertu ditugu. Eta, hala ere, beti dinosauro.* Oroit-
zen naiz bitarte honetan joaten ikusitako beste hainbatez
ere: Marijane Minaberri, Iñigo Muguruza, Jon Lopategi, Jose
Luis Zumeta, Inaxi Etxabe, Joan Mari Torrealdai eta oinarria
egin duten izen isil gehiago.

Harria eta beruna

Sustoa hartu nuen aurrekoan Anjel Alkain Joan Mari To-
rrealdairen rola jokatzeko ikustean. ETB1en zen, *Eitb Kultura*
programak *Sisiforen paperak* antzezlanaz egindako aurrera-
pen piezan. Saio horrekin maiz samar gertatu ohi denez, ka-
sualitatez harrapatu, eta hala izan nuen antzezlanaren berri.
Euskaldunon Egunkaria-ren auzian girotutako obra da, eta
kazetaritzaren jardunari egindako omenaldia, orobat. Sara
Cozar laguntzaile izan duen Fernando Bernues zuzendariak
Harkaitz Canori egin zion testua idazteko enkargua. Akto-
re taldean, berriz, Alkain, Joseba Apaolaza, Iñigo Azpitarte,
Kepa Errasti, Mireia Gabilondo, Asier Hormaza, Olaia Gil,
Asier Hernandez, Iñaki Rikarte, Alexandru Stanciu, Dorleta
Urretabizkaia eta Aizpea Goenaga.

Sisiforen mitoa: harria mendian gora bultzatzen zuen hu-
ra, gailurrera heldutakoan jainkoek beherantz jaurtitzeko,
berriz hutsetik hastera behartuz. Euskaldunaren maldizioa
irudikatzen duelakoan eraman dute antzezlanaren izenbu-
rura. Canok azaldu zuen telebistan:

Iruditzen zait, gure kasuan, euskaldungoaren betiko maldizioa
dela Sisiforena. Behin eta berriro gauza bat lortzen dugunean,

oinarri bat eginda dagoela dirudienean, hizkuntzari dagokionez edo kulturari dagokionez, badirudi arrazoi ezberdinengatik bertan behera etortzen dela, eta berriro belaunaldi bakoitzak hasi behar duela zerotik.

Oihartzun egin didate hitzok hemen esaten joandakoak bilzteko nahi honetan. Sentitu baitut, eta ez behin, eztabaidak itzuli egiten direla, harri bat urrutira jaurti eta bere tokira itzultzen den jostailu goma nola, hurrengo harria jarriko duena heldu, berriz noranahi jaurti, eta hasierako lekura bueltatzeko. Baina ez dut nik esaten: Joxe Azurmendi bati ere maiz entzun izan diogun kontua da, nola bueltatzen diren autogorrotoaren diskurtsoak, handi eta txikien mestizajearen ingurukoak, izate nahi hutsa behin eta berriro justifikatzen aritu beharraren berun hori hankara kateatuta.

Twitterren errepikatu zen aurrekoan. Ane Garciak *Rara avis* artikuluan idatzi zuen:

Utzi egin behar diogu euskaraz sortutako kultura mirari ukigaitz gisa tratatzeari [...]. Eta beste gako bat: geure buruari galdetu beharko digu ea *rara avis* izateari uzteko prest gauden.

Juan Luis Zabalak tonu etsiz arrapostu:

Ados nago erabat, baina kezkarria eta tristea, iruditzen zait, oraindik horrela ibili behar izatea, duela 30 urte edo gehiago gaindituak egon behar luketen putzuzuloetan plisti-plasta, eta horrelako artikulua oraindik beharrezkoak izatea. Eta bai, beharrezkoak dira, tamalez.

Belaunaldi berekotzat dut Garcia *-belaunikaldi* esaten zuten Itukoek-, eta ez zait hain arrotza halako galderen zama. Mahai gainean zabal ditut orain Siadecok eta Elkarrek egingdako merkatu inkesta sonatuan ateratako zenbait zenbaki: laburrean, nola euskaldunen erdiek ez duten hartu-emanik euskal kulturarekin (euskaldunak euskal herritarren %28 direla dio inkestak). Horri begira, badirudi harria gainera datorrela, eta, jendea egin eta egin aritu arren, badakigu koxka zein den, aurrekoek egindako eraikitze lan sendoaren osteko bide aldapatsua.

Garaiaren taupa

Eta zer euskal kulturarekin urteko harreman ia bakarra Durangoko Azokan duten horiekin aurtan? Faltan hartuko dute? Digitalki egingo da aurtengoa, eta komunitatearen igurtzia, topaleku izaera eta aurrez aurrekoak duen mugimendu guztia galtzea ekarriko du horrek, barne zein kanpo mugimendua. Urtean zehar ingurumarian dabilenarentzat agian ez da izango galera handia, ez maila *pertsonalean*, baina hor urteko jardunaren zati handi bat jokatzen dutenek ezingo dute berdina esan.

Taupada! lema hartuko du ezohiko edizioak, eta zaila da bihotz sendo osasuntsu bat taupaka irudikatzea gauzak dauden bezala egonda. Ikusgarritasuna horren garesti duen kultura batentzat ez da inongo huskeria halako espazio bat galtzea. Oraingoz urtebetez bada ere. Baina aipatu da aurtengoak agian balio beharko ligukeela deszentralizaziorako bideak jorratzeko, urte zein lurralde guztira luzatuko diren bideak. Miren Narbaiza, Olatz Osa eta Garbiñe Ubedak Ama goia Gurrutxaga kazetariarekin izandako solasaldian atera da oster gaia. Hurrenez hurren azpimarra bana:

Azokari eutsi egin behar zaio, geure buruari eusteko. [...] Musikari gisa, esan behar dut ekitaldi hori behar dudala, urte guztian ez dudalako saltzen Durangon beste. Baina, agian, hauxe da tenorea tokian tokiko gauzak antolatzea pentsatzen hasteko.

Euskal kulturgintza beti egon da bideragarritasunaren atalase horretan justu-justuan, eta nahikoa du kultur kontsumoan beharrezko joera bat egotea edo diru laguntzetan izozte bat, atalase horretatik erori eta proiektuak jausteko. Euskal kulturgintza beti egon izan da zaintza intentsibo batean; euskaltzale eta kulturazale askok zaindu dute, borondatez, musu truk eta baldintza oso kaskarretan. Pandemia honekin, beharbada, kolapsora iritsita gaude. Horrek ezinbestean behar du iraulketa eta berrikuste bat, errotik.

Guk behar duguna zera da, bakarren batzuek ulertzea Euskaraldian-eta indarra egiten den bezala, Kulturaldi bat ere behar dugula. Batez ere, euskaraz sortzen denarekin. Sinistu egin behar dugu hemen sortzen den kulturak egiten gaituela herri, eta hori bizi behar dugula, eta ez kanporako, bertarako baizik, lehenik eta behin. Ezin da kanpoko prestigioan indarra jarri, etxean bertan alboratuta.

Aste batzuk lehenago, Durangoko Plateruena Kafe Antzokia itxi dute, eta beldurra eragin du etor litekeenaren aurrekari bat izango ote den. Bertso txapelketak ere erori dira: Bizkaikoa lehenik, Xilaba gero, eta txapelketa orokorrak ere zaila izango du eusten. Xilabaren kasuan, aipatzekoa da antolatzaileek ohartarazitakoa: hura dela, bertan behera geratu diren libertimendu eta guztiz modu herrikoian antolatutako beste hitzordu bakan batzuekin batera, euskaldungoak Bidasoaz harago duen bilgune bakarretakoa.

Esan dut lehenago ere: jendea egin eta egin ari da, hamaika forma artistikoetatik, lekua egin guran, une honi erantzun guran. Eta hor atzeman daiteke, inon atzematekotan, garaia-
ren taupa konplexu eta biziena.

Nik bildu dut dena, zirriborratuz joandakoak, kanonaz, genero arrakalaz, geratzen zaigun lurraz, epikarik gabeko egun txikien aroaz, eta garaia ulertzeko ahaleginean jasotako paperak eta ideiak, batari eta besteari maileguan hartuak denak. Hala harilkatzen omen da pentsamendua. Luze jarrai dezala. 🍷

Neguko ospakizunen erronda

Xanduli, manduli, kikirriki...

Hala oihukatzen dute Etxauri ibarreko haurrek azaroaren leian etxez etxe eskean joaten direnean. Herriaren arabera abestitxoa edo esaera aldatzen da, baina dinamika antzekoa da: herriko haurrak talde bakarrean elkartzen dira eta herriko etxeetan goxokiak, gaztainak eta intxaurrak botatzeko eskatzen dute. Azaro hasieran, beraz, neguko jaien zikloa abiatzen da horren antzeko diren eske edo errondekin.

Etxez etxe jatekoak biltzeko eske-errondek garrantzia dute neguko ospakizunetan. Barrura begirako festak dira, herrikoentzat, komunitatea trinkotzeko jaiak. Helduen eta gazteen artean nolabaiteko hitzarmen kolektibo bat gauzatzen da: gazteek etxez etxeko erronda egiten dute komunitatearen berri emanez, eta helduek janaria eta edaria eskaintzen diete. Hori da Domu Santu egunetik inauteri bitarteko jaien oinarria: San Nikolas, Eguberriak, Urtezaharra, Santa Agenda, Maskaradak...

Jai-ohitura horiekin batera, urri amaiera eta azaroa bada bestelako ospakizun garaia ere, eta jardunaldi aroa ere bihurtu zaigu. Aurtengoan, gainera, euskararen inguruan hausnartzeko topaketak pilatu zaizkigu oso epe laburrean: *Garapen Iraunkorrerako Helburuen aplikazioa euskal enpresa-sarean. Eta hizkuntza aniztasuna?*, gazteen hizkuntza-errealitateari buruzko Euskal Soziolinguistika Jardunaldia, *Euskararentzako estrategia digitalaren bila*, *Europari begira* jardunaldia, *Euskara eta feminismoa bidelagun* mahai-inguruak, *Entitate pribatuak: nola eman zerbitzua euskaraz herritar eleaniztunei?*

Jagon Jardunaldia, *Euskararen herria euskal hiztun* jardunaldiak Bilbon...

Bizi dugun pandemiak murriztu ditu neguko ospakizunen eske errondak eta bertan behera geratu dira gehienak. Ezinezkoa izan da, halaber, solastatzeko eta hausnartzeko diren jardunaldiak aurrez aurre garatzea. Etxez etxe, pantailaz pantaila burutu dira, eta halakoetan 'eszenatokitik' kanpo, atsedenetan sortzen diren elkarrizketen orde, «ez da entzuten», «seinalea eten egiten da» edo «kamera ez dabil» modukoak idatzi ditugu *zoom*, *jitsi*, *meet* eta antzeko aplikazioen txatetan.

Xanduli, jardunaldi, wifirikiiii...

Jespersen Euskal Herrian

Duela ia ehun urte, 1922an, Otto Jespersen hizkuntzalariak *Language. Its Nature, Development and Origin* liburua argitaratu zuen. Lan horren hamahirugarren kapituluak 'The Woman' izenburua zuen, eta, garaiko genero-aurreiritziak oinarri hartuta, emakumeen mintzairaz aritzen zen. Hamasei orri besterik ez ziren, baina nahikoak izan ziren nolabaiteko izaera akademikoa emateko emakumeen mintzairaren 'gabezia' azpimarratzen zuten diskurtso sozialei. Gerora idatzi diren eta hizkuntza eta generoa gurutzatzen duten lan askok aipatzen duten Jespersenen lan horrek badu guretzat bitxia den kontu bat: euskara aipatzen du. Euskal emakumeak euskararen kontserbazioarekin lotzen ditu:

Gauza bera da euskaldunen artean, non eskolak, zerbitzu militarrek eta negozioetako eguneroko harremanek lagundu egiten baitute euskara desegiten frantsesaren mesederako, eta faktore horiek askoz gehiago eragiten diete gizonaekoei emakumezkoiei baino: familia batzuetan emazteak euskaraz hitz egiten du, eta senarrak ez du euskara ulertu ere egiten, eta ez die uzten seme-alabei ikasten.

Jespersen ez zen izan euskararen praktikak eta generoa harremanetan jarri zituen lehena. Ordurako ohikoak ziren,

munduko beste hainbat txokotan bezala, emakumezkoen eta gizonezkoen hizkuntza-jokabideak bereizteko diskurtsoak. Baina uste eta aurreiritzietan oinarritutako ideiez aparte, Euskal Herrian urte luzeetan ez da ikerketa askorik egin eremu zehatz horretan, eta, beste errealitate linguistikoekin konparatuz, urria da azterketen uzta.

Hain zuzen, ikerketa gabezia hori aipatu zuten Lorea Agirrek eta Idurre Eskisabelek azaroan garatu den Internet bidezko topaketa horietako batean: *Euskara eta feminismoa bidelagun* jardunaldian. Eusko Jaurlaritzako Hizkuntza Politikarako Sailburuordetzak, Emakundek eta Hizkuntza eta Generoa batzordeak elkarlanean antolatu dituzten mahai-inguru horiek azken hamarkadan Euskal Herrian generoa eta hizkuntza gurutzatzeko sortutako interesa eta garatzen hasiak diren ekimen eta lanak ugaritu izanaren emaitza dira. Ehun urte geroago, generoa eta euskarari buruz Jespersenen paragrafo labur hori baino orri batzuk gehiago idazteko mamia dago.

Zigor bikoitza

Agirrek eta Eskisabelek sexu-genero sistemak eta hizkuntza praktikek harreman estua dutela azpimarratu dute eta, besteak beste, euskara feminitatetik nola eraiki izan den eta nola eraikitzen den azaldu dute. XX. mendean zehar, euskara indarberritzeko eraiki den diskurtso nagusiaren arabera, euskara babestu eta zaindu beharreko hizkuntza gisa irudikatua izan da. Zaintzaren ideologia horrek emakumeak gehiago interpelatzen ditu gizonak baino, zaintza feminitatearen ezaugarriekin lotuta agertzen zaigulako; hortaz, emakumeen gainean geratzen da euskararen kontserbazioaren lana. Baina, era berean, transmisioaren ardura betetzeko baldintza sozialak oso eskasak direnean, hizkuntza ordezkapenaren kulpa ere emakumeen bizkar geratu ohi da. Esan daiteke zaintzaren ardura eta galeraren errua txanpon beraren bi

alde direla, eta euskal emakumeentzat hizkuntzaren ardura zigor bikoitza bihurtu izan dela.

Hizkuntzari lotutako zigor bikoitz hori antzera ageri da munduan zehar garatu izan diren hainbat ikerketatan. Jane H. Hill antropologoak, adibidez, Malintxe komunitateko emakumeei buruz hala jaso zuen:

Nahuatl hizkuntza gehiago kontserbatzen badute, atzean geratzen direla esaten zaie. Espainoldun bihurtzen badira, elkartasun-kodea urratzen dute.

Janet Holmes soziolinguistak oso antzeko egoera deskribatu zuen Australiara migratu zutenen hizkuntza-praktiken inguruan. Ingelesdun ez ziren migratzaile komunitateetan emakumeen ardura zen jatorrizko hizkuntza gordetzea, eta horrek zailtzen zien lan eta bizitza publikoa egitea. Baina ingelesa ondo ikasten bazuten, jatorriaren esentziaren traidore gisa ikusiak ziren. Gainera, halakoetan zigor bikoitza oso baldintza zailtan gertatzen da. Arma oso boteretsuak dituzten estatuek hizkuntza hegemonikoak ezartzeko egiten duten indarrari aurre egiteko lana botere sozial, ekonomiko eta sinboliko urria duten emakumeen gainean uzten da. Haurrei hizkuntza transmititzea da andreei uzten zaien hizkuntza zaintzarako lanabes ia bakarra, eta, noski, esperotako emaitzarik ematen ez duenez, emakumeak erruduntzat hartzen dira.

Agirre eta Eskisabelen ustez, feminismoa zaintza erdigunera ekartzeko saiakera handia egiten ari den arren, «oraindik ere zaintzaren ideologiak *keriak* gehiago ditu *tasunak* baino». Euskararen erabileraren datuek emakumeek euskara gehiago erabiltzeko joera dutela erakusten digute. Euskararen aldeko ekimenen parte-hartze kopuruek ere emakumeen presentzia askoz handiagoa dela adierazten digute. Itxuraz, euskararen zaintzaren ideologiak eta feminitateak estu lotuta jarraitzen dute. Datu horiek adi jarraitu beharko ditugu, ziur aski pista interesgarriak emango baitizkigute egungo hizkuntza eta genero sistemaren *keriak* eta *tasunak* zein diren jakiteko.

Hitzarmena

Lutxo Egia eta Irene Arrarats izan dira *Euskara eta feminismoa bidelagun* jardunaldiaren bigarren eguneko mahai-inguruko protagonistak. Arraratssek proposatu du, mugimendu feminista egin duen bezala, hizkuntza kontuetan ere hitzarmen soziala behar dugula euskararen presentzia handia ez duten *itoguneetarako*: «Hor sortzen dira gatazkak; hitzarmen bat behar da edonon euskaraz hitz egitea justiziazkoa dela argi uzteko».

Egiak *itogune* horietako batean egin zuen 2015ean *Bi-lingual: Transitoak* izeneko performancea. Bilbon hilabete oso bat igaro zuen gaztelania erabili gabe. Eragin handiko lana izan zen, eta, ariketa hura erreferentzia hartuta, taldekako antzeko esperientziak jorratzen hasi ziren hainbat auzo eta herritan. Egiak mahai-inguruan azaldu duenez, ekimen haren bidez euskalduna izatea ekintza performatiboa dela erakusten saiatu zen. Hau da, egunero aritu behar garela horretan, eta egunero aritzerakoan euskaldun bihurtzen garela. Alegia, Arrarats eta Egiaren mahai-inguruaren izenburuak dioen bezala, ez garela euskaldun jaiotzen, egin egiten garela.

Negu honetan, kalez kale, etxez etxe eta lantokiz lantoki *euskaldun aritzeko* ariketa berri bat dugu: Euskaraldia. Bi asteko hitzarmen kolektiboa euskara gehiago, gehiagorekin eta gehiagotan egiteko. Horren aurretik, bederatzi gaztek (sei neska eta hiru mutil!) Lutxo Egiaren esperimentua berreskuratuko dute Gaztealdia izeneko ekimenaren bidez, eta zortzi egunez euskara hutsean bizitzen saiatuko dira.

Donibane Lohizune, Urepele, Sodupe, Zornotza, Deustu, Plentzia, Lasarte-Oria, Iruñea eta Tuterako kaleetan zortzi eguneko erronda. Une eta gunee guztietan euskaraz egin ahal izateko eskea. Euskaraz hitz egitea justiziazkoa dela aldarrikatzeko erronda. 🍷

Glokalia

Alba Garmendia Castaños

Lanaren luxua

«Lana jada ez da eskubide bat... luxu moduko zerbait da». Xavier Antich filosofoak esaten dio hori Emili Manzano kazetariari. Kataluniako telebista publikoan ari dira, *Amb filosofia* saioan, lanari buruz (TV3en webgunean topa dezakezue 'El treball' izeneko kapitulua). Hainbat esparrutako adituei egindako elkarrizketetan oinarritzen da saioa, eta aukera erraza eta atsegina da, Marxek eta Engelsek lanari eskainitako hausnarke-ta mamitsuetatik aparte, lanaren filosofian murgiltzen hasteko.

Lana eskubidearekin identifikatu ohi dela esanez hasten da Antich, beraz; bizirik irauteko gizakiak behar duen horrekin lotzen dugula-eta, hortik eskubide izaera. Lana dugu ogibide, eta ogia ez ezik bizirik eta osasuntsu irauteko bitartekoak ematen dizkigun hori ere ba omen da. Joana Masó ikertzaileak, elkarrizketatuetakoa batek, lanak duen funtzioa azpimarratzen du, hain zuzen ere. Lantokian antolatzen dira harreman sozialak, eskubideak ematen ditu lanak, prestazioetarako bidea irekitzen du... Bizitza duin baterako aukera ematen du, Masóren hitzetan.

Antichen ustez, ordea, eraldaketa handia izan du lanak denboran, eta, egun, arrakala sozial handia sortu bide du langileen eta langabetuen artean; are langileen artean ere, lan prekarioak eta duinagoak dituztenen artean. Batek baino gehiagok pozarren hartuko lituzke lehengo mileuristaren penak, hilabetero kontu korrontean diru-sarreraren bat egongo dela jakiteak dakarren bake hutsagatik. Horregatik izango da luxu bat lana izatea.

Luxuarekin zer ulertzen den, ordea... Abraham Amezaga adituaren arabera, adibidez, luxua ez da diferentzia eta ez

du beti diruak erosten (*Berria*, 2020-10-08). Harmoniarekin lotzen du hark luxua, kalitatearekin, elegantziarekin, bakearekin... Arrunkeriaren kontrakoa omen da luxua, *Coco* Chanelek esaten zuenez; denbora eta isiltasuna dira luxua, berriz, Tom Forden ustez. Ba ote?

Amezagari ikasitako horiek filosofiara ekarrita ikusi ditut Masók eta Santiago Alba Ricok egindako bereizketan. Hitz desberdinak erabiliagatik, biek ala biek lanaren anbibalentzia erakusten dute. Lana, batetik, beharra da: lan ordaindua edo lanpostua ('empleo', 'feina'). Ogibide bilakatutako hori. Bestetik, lana denbora librean egiten den hori da ('trabajo', 'treball'). Sormenarekin, idazketarekin, esplorazioarekin... lotuta dagoen horretaz ari da Masók. Alba Rico, ostera, bizitzan oinarritzkoak diren gauzak egiteko daukagun denboraz ari da: «geure burua hezi, irakurri, pentsatu, maitatu...» egiten dugu denbora horretan, eta hori da «benetako lana».

Hori zen luxua, lan ordainduaz aparteko kalitatezko denbora?

«Denbora gizonezkoa da»

Maialen Berasategik horrela itzultzen du Adrienne Richen poema baten lerroa (*Munduko Poesia Kaierak. Adrienne Rich*, 11. or.). Marina Sagastizabalek ere esan zezakeen, emakumeak «denboraz pobreak» direla irakurri baikenion (*Berria*, 2020-10-11).

Izan ere, lan produktiboaren eta erreproduktiboaren arteko oreka zailari hirugarren makila* gehitzen dio Sagastizabalek, aurkeztu berri duen doktore-tesian «etxeko lan eta familia lanei, enpleguari eta parte hartze soziopolitikoari buruzko ikerketa» eginda (*La triple presencia*, EHU, 2019). Lisipe bildumako azken zenbakian ere (*Hiruki gatazkatsua*) irakur daiteke Sagastizabalen tesia.

Adin batetik aurrera emakumeak militantzia esparruetaetik desagertzen direla-eta, horren atzean egon daitezkeen

arrazoien bila abiatu zuen ikerketa. Hau da, ezagun zaizkigu lan ordaindua eta etxeko zein zaintza-lana uztartzeko zailtasunak, gehienetan emakumeek kudeatu beharrekoak; bada, emakumeen presentzia bikoitz horretaz gain, hirugarren bat gehitu dio Sagastizabalek ekuazioari: parte-hartze soziopolitiko edo militantzia. Emakumeak denboraz pobre dira hiru lan uztartu behar dituztelako: ordaindua, etxekoa/zaintza eta militantea. Hortik askotan hirugarrenari uko egin izana.

Lanaren luxuaz ari ginen lehen, lan ordaindua izatearen luxuaz eta lan ordainduaz kanpo denbora izatearenaz. Geure buruak hezteko denborak, ordea, genero-marka darama nonbait.

* Alba Ricok lanaren aldarria egiten du *Amb filosofia* saioan, 'trabajo'-rena. Onartzen du hitzaren jatorri etimologikoak min-konnotazioak dituela –'trabajo' 'tripalium'-etik omen dator, hiru makila erabiliz egiten zen Erdi Aroko tortura bat–, baina bizitzea merezi duen hori lanpostuarekin ('empleo') baino lanarekin ('trabajo') lotuta dagoela uste du. Min-konnotazio nahikoa ditu Sagastizabalek aztertutako presentzia hirukoitzak ere; haatik, genero-desberdintasunak arintzeko neurriak hartzeko espazio egokia izan daitekeela dio tesian. Torturatik luxua atera ote dezakegu?

Luxuaren prekaritatea

Meme batek ekarri ninduen errealiterara sare sozialetan konektatuta mundutik deskonektatzeko ahaleaginean nembilela: «Egizu lan maite duzun horretan eta ~~ez duzu inoiz lanik egingo zure bizitzan~~ uneoro lehertzeraino egingo duzu lan, ez duzu bereizketarik edo mugarik ikusiko eta dena hartuko duzu ikaragarri pertsonalki».

Alba Ricok eta Masók egiten duten bereizketan, gordean baina hor baitaude arriskuak ere... Lan ordaindua eta *beste* lana, 'benetako' –geure burua heztearekin, irakurtzearekin, idaztearekin, sormenarekin, ikertzearekin... lotutakoa–,

bereizteak esan nahi ote du, bada, *beste* hori ez dela ordaindu behar? Zertaz bizi (behar) dira artea, jakintza, kultura, komunitatea, literatura, zientzia... sortzen dutenak?

Eskola hitza grezieratik datorrela ere kontatzen du Alba Ricok. Hasiera batean denbora librea edo lasaitasuna esan nahi omen zuen hitzak, egitea merezi duen hori, eta denborarekin ikasketarekin lotzen hasi zen. Esan denez, lan hori aldarrikatu nahi du Alba Ricok lanpostuaren ('empleo') aldean. Erantzuten ez duen galdera da zer gertatzen den eskolan lan egiten duten horiekin.

Masók beste arrisku bat ere aipatzen du gaur egungo lanaz ari denean: intelektualaren, sortzailearen, artistaren edo dena delakoaren irudia bat dator langile neoliberal perfektuarekin. Paretarik gabeko fabrika batean lan egiten dute, etxetik lan egin dezakete, ordutegirik ez dute izaten, kontraturik ere ez beti... Hau da, itxura batean libre dirudien lanak (auto)esplotaziotik gehiago du askatasunetik baino.

Crítica de la razón precaria liburuan jaso ditu Javier López Alósek bizitza intelektualaren eta prekaritatearen bueltako horiek, 80ko hamarkadatik aurrera jaiotakoen belaunaldia go-goan, bereziki. Prekario intelektualaren subjektuari eta haren egoerari argazki osatu antzekoa ateratzen dio horrela, fokua orain alderdi estrukturaletan, orain subjektibitateetan jarriz.

Izan ere, prekario intelektuala gurutzatzen duten ertz gehienak aztertzen ditu López Alósek: autoesplotazioa, lehiakortasuna, kontsumismo intelektuala, aitorten beharra (subjektiboa, egindako lanaren edo norberaren balioaren onarpenaren beharra; eta objektiboa, akademian lanpostua izateko beharrezko diren merituen), alderdi profesionalaren –ogibidearen, beharraren– eta pertsonalaren –bokazioaren– arteko nahasketa, arrakasta-exijentzia, ekarpen berritzaileak egitearena... Ertz horietako bakoitzak gainerakoekin bat eginda sortzen duen ezinegona, estresa eta gaitza ere islatzen ditu iaz argitaratu zuen saiakeran.

Azken batean, prekaritatea arazo ekonomiko bat baino zerbait gehiago dela dio, eta, arazoari irtenbidea eman nahi

badiogu, soldatari ez ezik lan intelektuala eusten duen egi-tura osoari ere erreparatu beharko diogula. Kontenplaziozko bizitzaren luxua urruti daukagu oraindik.

Asperdurak egingo gaitu libre

«O, nagitasun, arteen eta bertute nobleen ama, izan zaitez giza-larritasunen aringarri!» (Paul Lafargue, *Le droit à la paresse*, 21. or.). «Eromen arraro batek» hartu omen zuen XIX. mende amaierako langile-klasea: lanarekiko maitasunak. Industria iraultzaren ondoriozko fabriketako lana du buruan Lafarguek, lanegun amaiezinen eta miserableen garaia, eta, horren kontra, nagitasunaren apologia egiten du.

Lafargueri ere lanaz besteko zerbait begitantzen zaizkio «adimenaren jokoak». Lana da fabrikako langilearena, edo nekazariarena. Baina, Grezia eta Erroma klasikoak eredu, hezkuntza, politika, aisia..., adimenari dagokion hori, ez da lana. Produkzio materialaren garaian eta lan ordainduaren kontra ari dela ulertu behar da, beraz. Beste mundu bat da gaurko prekaritatearen miseria.

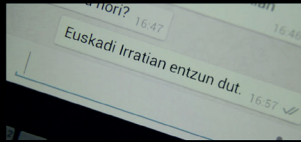
Egiari zor, XIX. mendeko lanegun amaigabeetatik zortzi orduko lanordura egin zen borrokarik eta izan zen lorpenik. Beste gauza bat da zortzi orduko lana, beste hainbesteko atsedena eta beste zortziak aisialdiari eskaintzea errealista izatea. Errealista, edo unibertsal. Langilearen zortzi orduko aisia-denborak gizonarena esan nahiko zuen-eta, akaso. Emakumea tripaliumean geldituko zen, hiruki gatazkatsuarekin borrokan.

Gezurra badirudi ere, zortzi orduko lanordua luzeagoak dira gaur. Kafkaren indiarraren pare gabiltzala eta, Lafargue-rekin ados egongo da Alba Rico, aspertu egin behar garela uste baitu. Izugarri aspertzen garen uneak dauzkagu ondo gogoan, dio, eta une horiek dira geure gorputzaren eta denboraren jabe egiten gaituztenak:

... denbora ia materializatu egiten zen une horiek [gogoratzen ditugu]. Gelatina bihurtzen zen [denbora], eta gelatina horren

barruan zeunden zu, eta beste atmosfera batean bazeunde bezain astiro mugitzen zinen, eta zerbait egin behar zenuen, zerbait asmatu behar zenuen handik ateratzeko.

Itzaltzen ez diren teknologiek zentzumenak beti adi izatera garamatzate, beharrea pasatzen dugun denboran produzitutakoa kontsumitzen pasatzen dugu handik kanpo geratzen zaigun apurra –ordaindu gabeko lanean pasatzen ez zaigunetan, behintzat–. Kalitatezko denbora behar dugu, aspertzeko. 🍷

 euskadi
irratia
gertu

IZAN ZAITEZ JAKINKIDE

Harpidetuz

- Euskal Herria **60 €**
- Europa **75 €**
- Mundua **85 €**

Nola jaso nahi duzu?

- Paperean bakarrik
- Digitalean bakarrik
- Paperean eta digitalean

Harpidetuz gero, %30 aurreztuko duzu.

Babesle izanez

120€ ordainduz, Jakinen proiektu berria sustatuko duzu eta paperezko aldizkaria eta aldizkari digitala jasoko dituzue etxean.

Ekarpena eginez

Nahi duzun kopurua

EROSI

Aldizkaria

PAPERA

- Euskal Herria **14 €**
- Europa **17,50 €**
- Mundua **20 €**

DIGITALA

- 14 €**

3 urtetik gorako zenbakiak DOAN eskaintzen dira DIGITALEAN.

Artikuluak

DIGITALA

- Jakinkide bazara **Doan**
- Jakinkide ez bazara **3 €**

3 urtetik gorako artikuluak DOAN eskaintzen dira DIGITALEAN

Liburuak

PAPERA

- Jakinkide bazara **10 €**
- Jakinkide ez bazara **12 €**

DIGITALA

- 4 €**
- 7 €**

JAKINKIDE TXARTELA

Izena .....

Abizenak .....

Helbidea .....

Herria ..... Posta kodea .....

Telefonoa .....

Posta elektronikoa .....

Kontu zenbakia

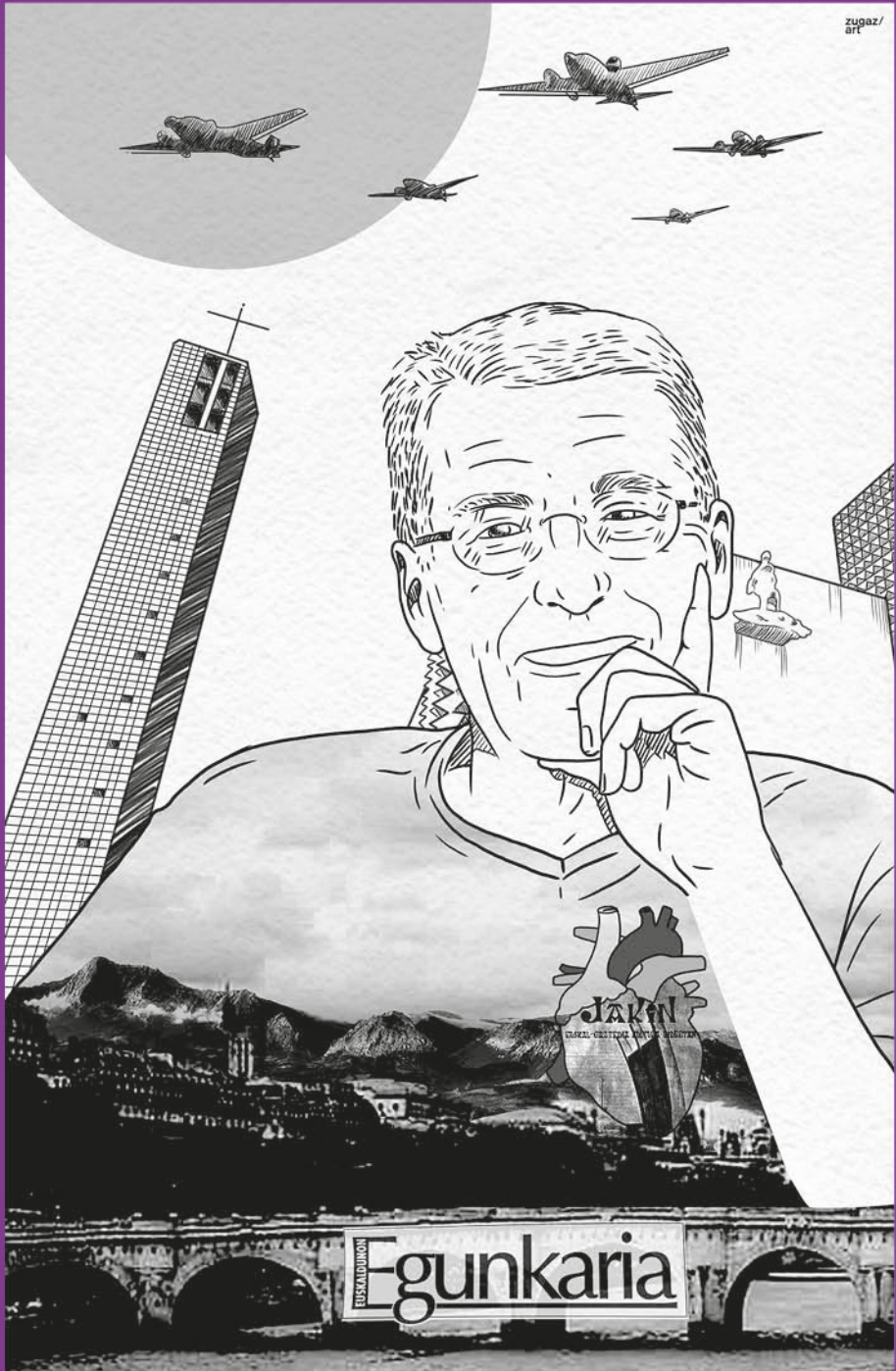
Kontuaren jabea .....

Jakin *• eus*
herria kultura hizkuntza

Martin Ugalde Kultur Parkea
Gudarien etorbidea, 29
20140 ANDOAIN
Tel. 943 218092
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

zugaz/
art

Jakin eus
herria kultura hizkuntza

Martin Ugalde Kultur Parkea
Gudarien etorbidea, 29
20140 ANDOAIN
Tel. 943 21 80 92
jakin@jakin.eus
www.jakin.eus

